

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Запорожець Вікторія Анатоліївна

УДК 276.1

ДИСЕРТАЦІЯ
«ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ УАПЦ
В 90-Х РР. XX СТ. – 10 РР. XXI СТ.»

Спеціальність 031 – релігієзнавство

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії у галузі релігієзнавства

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.А.Запорожець

Науковий керівник: Харьковченко Євген Анатолійович, доктор
філософських наук, професор

АНОТАЦІЯ

Запорожець В.А. «Особливості функціонування УАПЦ в 90-х рр. XX ст. – 10 рр. XXI ст.» – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 031 «Релігієзнавство» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячене особливостям функціонування Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) у наш час. Увагу зосереджено як на зовнішньоцерковних, так і внутрішньоцерковних аспектах існування цієї релігійної організації у незалежній Україні.

На сучасному етапі поступу людини релігійний фактор відіграє важливу роль, яка пов'язана із становленням нового суспільства у ситуації після Революції Гідності та військової кризи на сході України, що триває донині. Безперечно, у таких умовах відбувається активізація традиційних конфесій, які у вітчизняній історії мали певне державотворче та соціокультурне значення, зокрема це стосується і УАПЦ. Необхідно відзначити, що наукове осмислення УАПЦ орієнтовано, здебільшого, на її історію, але менше уваги приділяється її сучасній специфіці, особливостям та основним церковно-правовим і цивілізаційним векторам розвитку. Саме здобуття незалежності нашої країни у 1991 році спричинило активну інституалізацію і функціонування УАПЦ у різних сферах суспільного буття українців.

Актуальність теми пропонованої наукової роботи обумовлена ще і фактом надання Томосу про автокефалію Православній Церкві України Вселенським Патріархатом, що відбулося у грудні 2018 р. Саме УАПЦ, як і УПЦ КП, відіграли ключову роль у цій значущій історичній події для православного оточення в Україні.

Дисертація є першим комплексним і систематичним релігієзнавчим дослідженням у вітчизняній науці, що присвячене детальному висвітленню трансформаційних процесів УАПЦ в умовах сьогодення.

Було встановлено, що у різний період існування УАПЦ в незалежній Україні спостерігалось як значне збільшення, так й істотне зменшення її парафій. Це обумовлювалось певними причинами: відсутністю чіткої позиції стосовно здобуття автокефалії; несприйняття керівництва УАПЦ як духовного та морального авторитету серед церковної ієрархії, духовенства і мирян; непослідовність дій предстоятеля УАПЦ у вираженні церковно-державних відносин стосовно політичних перепетій в Україні. Все це призводило до різного роду внутрішньоцерковних конфліктів, зокрема появи УАПЦ (о). Крім того, виявлено, що на відміну від УПЦ, УАПЦ за досліджуваний період проявила себе як «відкрита» конфесія. Таке твердження обумовлено тим, що УАПЦ брала досить активну участь у Революції Гідності, підтримуючи мітингарів, незалежно від віросповідання.

Особливо детально проаналізовано появу та функціонування УАПЦ (о), що мало, по суті, амбівалентний характер. З одного боку, вона себе проявляла більш радикальною по відношенню до УАПЦ до початку 2010-х рр., проте у зв'язку з подіями Революції Гідності та Євромайдану її значення поступово почало згасати і наразі фактично нівелюється. Проте, з іншого боку, вона, на відміну від інших православних церков, вела досить активний діалог з УГКЦ. УАПЦ (о), на противагу УАПЦ, найбільш дієвим механізмом у створенні помісної церкви визнавала діалог із Вселенським патріархом й УГКЦ. За досліджуваний період не було жодної богословської зустрічі представників УАПЦ (о) з ієрархами УПЦ КП чи УПЦ. Незважаючи на непослідовну політику власне УАПЦ, і УАПЦ (о) не мала такого авторитету в суспільстві, в очах можновладців. Отож, таке становище УАПЦ (о) у суспільно-релігійному житті України і призвело зрештою до ухвалення про її приєднання до УГКЦ на засіданні собору у березні 2020 р.

У дослідженні розкрито й обґрунтовано, що до отримання Томосу УАПЦ здійснювала активний міжправославний діалог трьохвекторно: УПЦ КП – Вселенський патріархат – УПЦ. За роки незалежності діалог між УАПЦ та УПЦ не приніс істотних змін, адже одночасно із неодноразовим створенням спільних богословських комісій, виступів у ЗМІ здійснювався перехід чи захоплення храмів УПЦ з боку УАПЦ. Відмінність діалогу УАПЦ із Вселенським патріархом і УПЦ КП/УПЦ полягала в тому, що він час від часу відновлювався, і причиною цього було здебільшого чергове фіаско у міжправославному діалозі в Україні. Варто згадати і про ведення досить активних перемовин з УГКЦ.

Досліджено функціонування УАПЦ у контексті її державно-церковних відносин, яке здійснювалося за трьома напрямками: реакції на ті чи інші політичні події, ситуації з отриманням автокефалії, а також вирішення різного роду потреб і проблем УАПЦ за допомогою представників влади. Ця православна конфесія мала важливе значення у суспільно-релігійному житті держави, тому і стала однією з основних під час об'єднання з УПЦ КП для отримання Томосу про автокефалію.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), українське православ'я, УПЦ КП, УПЦ, ПЦУ, Томос про автокефалію, зовнішньоцерковна діяльність, внутрішньоцерковне функціонування, УАПЦ (о).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Запорожець В.А.** Дослідження православ'я у вітчизняній релігієзнавчій науці: ХІХ – поч. ХХІ ст., *Молодий вчений*, 2016, №11. С. 252-255.

2. **Запорожец В.А.** Основные причины и факторы институционализации в УАПЦ в 1989-1991 гг.: религиоведческий анализ, *Modern Science-Moderni veda*, 2016, №5. С.84-89.

3. **Запорожець В.А.** Функціонування УАПЦ у 90-х рр. XX ст.: зовнішньо та внутрішньоцерковні аспекти, *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, Tom 5, R. Kordonski, A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2017. С.205-216.

4. **Запорожець В.А.** Особливості внутрішньоцерковного життя УАПЦ за Патріарха Димитрія (Яреми), *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2017, 38 (51). С. 3-9.

5. **Запорожець В.А.** Релігієзнавчий погляд на значення УАПЦ під час Революції Гідності, *Релігія і соціум*, 2017, №3-4 (27-28). С.137-142.

6. **Запорожец В.А.** Особенности функционирования УАПЦ в 90-х XX века, *Modern Science-Moderni veda*, 2018, №1. С.84-89.

7. **Запорожець В.А.** Феномен УАПЦ у незалежній Україні: теоретико-методологічні особливості релігієзнавчого дослідження, *Українське релігієзнавство*, 2018, № 84. С. 109-116.

8. **Запорожець В.А.** Основні аспекти зовнішньоцерковних стосунків УАПЦ у 90-х рр. XX ст., *Українське релігієзнавство*, 2018, № 86. С.57-65.

9. **Запорожець В.А.** Динаміка міжправославного діалогу в Україні на початку XXI ст.: контекст УАПЦ, *Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник.*, 2018, №1 (10). С.11-15.

10. **Запорожець В.А.** Динаміка розвитку мережі УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ у незалежній Україні (1991-2017 рр.): закономірності та тенденції, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2018, 39 (52). С. 3-9.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. **Запорожець В.А.** Процес легалізації УАПЦ 1989-1991 рр.: релігієзнавчий аспект, *Osobowość, społeczeństwo, polityka: Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. J. Kota. – Część 1, Lublin: WSEI, 2017. С.27-29*
2. **Запорожець В.А.** Специфіка та особливості діяльності УАПЦ в зоні АТО, "Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", 25-26 квіт. 2017 р. К. 2017. Ч. 6. С.177-180.
3. **Запорожець В.А.** Міжцерковна та державно-церковна діяльність УАПЦ у міжвоєнний період, *Науковий щорічник: «Історія релігій в Україні»*, Львів. 2017. Вип.27. Ч.2. С.495-502.
4. **Запорожець В.А.** Роль та значення митрополита Мефодія (Кудрякова) в розвитку УАПЦ, *Дні науки філософського факультету – 2017*", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", К. 2017. Ч. 6. С.28-31.
5. **Zaporozhets V.A.** Role of UAOC in the modern Ukrainian society, *Results of modern scientific research; proceedings of XI International scientific conderence (Oct 27, 2017)*. Morrisville, Lulu Press, 2017. С. 125-127.
6. **Запорожець В.А.** Місце та значення митрополита Іларіона (Огієнка) у вітчизняному біблійному перекладознавстві, *Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2018. №1 (10). С.69-70.
7. **Zaporozhets V.A.** UAOC and UOC CP: dynamics of their relation, *Results of modern scientific research; proceedings of XII International scientific conderence (Dec 27, 2017)*. Morrisville, Lulu Press, 2017. С. 125-127.
8. **Запорожець В.А.** УАПЦ і Вселенський Патріархат: динаміка діалогу в сучасності, "Дні науки філософського факультету – 2018", Міжн.

наук. конф. (2018; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26-27 квіт. 2018 р. К. 2018. Ч. 3. С.65-68.

9. **Zaporozhets V.A.** Interconfessional dialogue between UAOC with UOC & UOC KP: comparative analysis relation, *Results of modern scientific research; proceedings of XII International scientific conference (Jan 25, 2018)*. Morrisville, Lulu Press, 2018. С. 65-69.

10. **Zaporozhets V.A.** Role UAOC in the granting of Tomos of autocephaly, «*The Days of Science of the Faculty of Philosophy-2019*», *International Scientific Conference (April, 23-24, 2019; Kyiv)*. К.2019. С.140.

ABSTRACT

Zaporozhets V.A. Features of the functioning of the UAOC in the 90-ies.. XX century – 10-ies of the XXI century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of philosophy in the 031 "Religious Studies" – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the specifics and peculiarities of the functioning of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the modern period. The work focuses on both external church and internal church aspects of the existence of this religious organization in an independent Ukraine.

In modern Ukrainian realities, the religious factor plays an important role, which is associated with the emergence of a new society in a situation after the Revolution of Dignity and the military crisis in eastern Ukraine. Undoubtedly, under such conditions, the activation of traditional denominations, which in the national history have a certain state-building and socio-cultural significance, in particular, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (hereinafter referred to as the UAOC), is taking place. It should be noted that the scientific understanding of the UAOC in the literature, to a greater extent, is drawn to its history, but little attention is paid to the specifics, peculiarities and basic church-legal and socio-cultural development vectors. It was with the achievement of our country's independence in 1991 that the UAOC actively institutionalized and functioned in our fields in various spheres of social life.

The special expediency of the theme of the proposed dissertation work is due to the provision of the Ecumenical Patriarchate of Tomas to the Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine, which took place in December 2018. It is the UAOC, as well as the UOC-KP, who played a key role in this significant event in the history of domestic Orthodoxy.

The thesis is the first in the national science of comprehensive and systematic religious studies, devoted to a detailed coverage of the transformational processes of the UAOC in the modern period.

It was established that the UAOC is the only one of the three largest Orthodox churches, which in fact did not grow in the context of its religious network during the years of its existence during the period of independence. However, in those or other years, one can observe both a significant increase and a significant reduction of its parishes, which was due to several reasons - the lack of a clear position regarding the achievement of autocephaly; the rejection of the leadership of the UAOC as a spiritual and moral authority among the church hierarchy and laity; inconsistency in the expression of church-state relations between the UAOC prime minister and political processes in Ukraine. All this led to various intra-church conflicts, as a consequence of the emergence of the UAOC (r). At the same time, it was discovered that, unlike the UOC, the UAOC for the investigated period has shown itself to be an "open" denomination. Such a statement is due to the fact that the UAOC, both the UOC-KP and the UGCC, actively participated in supporting people in Eurovision, both their own believers and in general the protesters. The activities of the UAOC were accompanied by two-vector: spiritual support (services) and moral / physical (help with food, speeches, etc.).

The appearance and functioning of the UAOC (r), which was essentially ambivalent, was analyzed in detail. On the one hand, she showed herself, before the beginning of the 2010s, more nationalistic and gravitating exclusively in the interests of the UAOC itself, however, with the events of the Revolution of Forbearance and EuroMaidan, its importance gradually began to fade and is actually now being leveled off. However, on the other hand, she, unlike other Orthodox churches, has a fairly fruitful dialogue with the UGCC, which, as a result, can bring a complete Eucharistic unity with him. In contrast to UAOC, the UAOC (r), the most effective mechanism for establishing a local church, recognized the dialogue with the Ecumenical Patriarch and the UGCC. During this period, there was no theological meeting of representatives of the UAOC (r) with the hierarchs of the

UOC-KP or the UOC. This orthodox denomination is mediocre in the social and religious life of the state. Despite the inconsistent policy of the UAOC itself, the UAOC (r) does not have such authority in society, in the eyes of those in power, and thus is not currently a full-fledged "player" in relation to the state-church vector of autocephaly in Ukraine.

It was disclosed and proved that before the Tomos of the UAOC carried out an active inter-Orthodox dialogue of three vectors: the UOC-KP, the Ecumenical Patriarchate, the UOC. Although there was an ideological one-vector of the UAOC and the UOC-KP in the views on the language of worship, the place of Ukrainian Orthodoxy in the world, and a number of other external and internal church issues, the personal dialogue between these churches did not actually bring any real significant results by 2018. During the years of independence, there have been no major changes and events in the context of the dialogue between the UAOC and the UOC. This is due to the fact that, along with the repeated creation of certain commissions, speeches in the media, there was a transition or capture of the UAOC temples of the UOC. The difference between the UAOC dialogue with the Ecumenical Patriarch and the UOC-KP / UOC was that it was restored not so naturally, but because of the fact that there was no radical change in the UAOC negotiation process with the UOC or the UOC-KP. One can also mention a very active dialogue with the UGCC.

It was investigated that during the years of independence, the dynamics of functioning of the UAOC in the context of its state-church relations was carried out in three main aspects: reactions to certain political events, the situation with obtaining autocephaly, as well as resolving various needs and problems of the UAOC with the help of the authorities. This Orthodox denomination was mediocre in the social and religious life of the state, although it was one of the defining in the context of the association with the UOC-KP to obtain Tomos on autocephaly.

Key words: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), Ukrainian Orthodoxy, UOC-KP, UOC, OCU, Tomos about autocephaly, external church activity, inter-church functioning, UAOC (r).

List of publications of the Ph.D. candidate

Publications that contain the main scientific results of the dissertation

1. **Zaporozhets V.A.** Studies of Orthodoxy in Domestic Religious Science: XIX - beginning. 21st Century, *Young Scientist*, 2016, № 11. Pp. 252-255.
2. **Zaporozhets V.A.** Main causes and factors of institutionalization in the UAOC in 1989-1991: a religious analysis, *Modern Science-Moderni veda*, 2016, No. 5. Pp. 84-89.
3. **Zaporozhets V.A.** Functioning of the UAOC in the 1990s: external and intra-church aspects, *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, Tom 5, R. Kordonski, A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (eds.), Lwowski Univers. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2017. Pp.205-216.
4. **Zaporozhets V.A.** Features of the Church Church Intra-Church Life under Patriarch Dimitri (Yarema), *Scientific Journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series 7: Religious Studies. Cultural Studies. Philosophy*, 2017, 38 (51). Pp. 3-9.
5. **Zaporozhets V.A.** A Religious Look at the Importance of the UAOC during the Revolution of Dignity, *Religion and Society*, 2017, №3-4 (27-28). Pp.137-142.
6. **Zaporozhets V.A.** Features of the UAOC functioning in the 1990s, *Modern Science-Moderni veda*, 2018, № 1. Pp.84-89.
7. **Zaporozhets V.A.** The UAOC Phenomenon in Independent Ukraine: Theoretical and Methodological Features of Religious Studies, *Ukrainian Religious Studies*, 2018, No. 84. Pp. 109-116.
8. **Zaporozhets V.A.** Main Aspects of the Church External Relations of the UAOC in the 1990s, *Ukrainian Religious Studies*, 2018, No. 86. Pp.57-65.
9. **Zaporozhets V.A.** Dynamics of Inter-Orthodox Dialogue in Ukraine at the Beginning of the 21st Century: Context of the UAOC, *Sofia: Humanitarian and Religious Bulletin*, 2018, № 1 (10). Pp.11-15.

10. **Zaporozhets V.A.** Dynamics of the development of the UAOC, UOC-KP and UOC-independent network in independent Ukraine (1991-2017): patterns and trends, *Scientific journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series 7: Religious Studies. Cultural Studies. Philosophy*, 2018, 39 (52). Pp. 3-9.

Published conference papers

1. **Zaporozhets V.A.** The process of legalization of the UAOC 1989-1991: religious aspect, *Osobowość, społeczeństwo, polityka: Mater. VI Międz. Conf. - Pract.* / Ed. J. Kota. - Część 1, Lublin: WSEI, 2017. Pp.27-29.

2. **Zaporozhets V.A.** Specificity and peculiarities of UAOC activity in the ATO zone, *"Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2017", Intern. Sciences. Conf. (2017; Kyiv). International Scientific Conference "Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2017", April 25-26. 2017. K. 2017 V. 6.* Pp.177-180.

3. **Zaporozhets V.A.** Inter-Church and State-Church Activities of the UAOC in the interwar period, *Scientific Yearbook: "History of Religions in Ukraine"*, Lviv. 2017. No.27. V. 2. Pp.495-502.

4. **Zaporozhets V.A.** The Role and Importance of Metropolitan Methodius (Kudryakov) in the Development of the UAOC, *Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2017, International Scientific Conference (2017; Kyiv). International Scientific Conference "Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2017", K.2017. V. 6.* Pp.28-31.

5. **Zaporozhets V.A.** Role of UAOC in the modern Ukrainian society, *Results of modern scientific research; proceedings of the XI International Scientific Convention (Oct 27, 2017).* Morrisville, Lulu Press, 2017. Pp. 125-127.

6. **Zaporozhets V.A.** The Place and Importance of Metropolitan Hilarion (Ogienko) in Biblical Translation Studies, *Sofia: Humanitarian-Religious Bulletin.* 2018. №1 (10). Pp.69-70.

7. **Zaporozhets V.A.** UAOC and UOC CP: dynamics of their relation, *Results of modern scientific research; proceedings of the XII International Scientific Convention (Dec 27, 2017)*. Morrisville, Lulu Press, 2017. Pp.125-127.

8. **Zaporozhets V.A.** UAOC and the Ecumenical Patriarchate: Dynamics of Dialogue in the Present, *"Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2018", Intern. Sciences. Conf. (2018; Kyiv). International Scientific Conference "Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2018", April 26-27. 2018 K. 2018. V. 3. Pp.65-68.*

9. **Zaporozhets V.A.** Interconfessional dialogue between UAOC with UOC & UOC KP: comparative analysis of relation, *Results of modern scientific research; proceedings of the XII International Scientific Convention (Jan 25, 2018)*. Morrisville, Lulu Press, 2018. Pp. 65-69.

10. **Zaporozhets V.A.** UAOC Role in the Grantinf of Tomos of Autocephaly, *«The Days of Science of the Faculty of Philosophy-2019», International Scientific Conference (April, 23-24, 2019; Kyiv). K.2019. P.140.*

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УАПЦ	24
1.1. Джерелознавче обґрунтування специфіки УАПЦ у незалежній Україні	24
1.2. Методологічні засади існування УАПЦ у наш час	48
Висновки до першого розділу	57
РОЗДІЛ ІІ. ВНУТРІШНЬОЦЕРКОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УАПЦ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	59
2.1. Діахронний зріз внутрішньоцерковного існування УАПЦ	59
2.2. Розкол в УАПЦ – УАПЦ (о): причини та наслідки	98
Висновки до другого розділу	109
РОЗДІЛ ІІІ. ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЦЕРКОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УАПЦ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	111
3.1. Міжправославний та міжрелігійний аспекти діяльності УАПЦ	111
3.2. Державно-церковні відносини УАПЦ	140
Висновки до третього розділу	163
ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	168
ДОДАТКИ	192

ВСТУП

Актуальність дослідження Релігійний фактор у сучасних українських реаліях відіграє важливу роль, яка пов'язана із становленням нового суспільства в ситуації після Революції Гідності та нинішньої військової кризи на сході України. Безперечно, у таких умовах відбувається активізація традиційних конфесій, які у вітчизняній історії мали певне державотворче та соціокультурне значення, зокрема це стосується і Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ).

Крім того, виникнення і функціонування таких релігійних організацій як УАПЦ, тобто тих, які довгий час не були визнані помісними православними церквами, створювали різноманітні проблеми як у міжцерковних відносинах, так і в суспільстві загалом. Відповідно, це спричинило гостру потребу у дослідженні задля уникнення потенційних деструктивних проявів, запобігання міжправославних конфліктів та сприяння єдності у вітчизняному православ'ї.

Актуальність теми пропонованої дисертаційної роботи обумовлена наданням Вселенським Патріархатом Томосу про автокефалію Православній Церкві України, яке відбулося у грудні 2018 р. Саме УАПЦ, як і УПЦ КП, відіграли ключову роль у цій історично значущій події для вітчизняного православ'я. Необхідність дослідження УАПЦ на сучасному етапі, зважаючи на вже отриманий Томос, все одно визначається істотною, оскільки репрезентує таке явище в Україні, як наявність конфесійних утворень, що ідентифікують себе православними (Соборноправна українська автокефальна православна церква, Українська апостольська православна церква, Українська істинно-православна церква, Українська автономна православна церква Львова), однак не визнаються якою-небудь помісною православною церквою.

Важливо зазначити, що наукове осмислення феномену УАПЦ звернено переважно до її історичного аспекту, але значно менше приділяється уваги її

особливостям та основним соціокультурним векторам її розвитку. Коли Україна здобула незалежність у 1991 році, в УАПЦ відбувалась активна інституціалізація та функціонування в різних сферах суспільного буття.

Джерельна база дослідження. До питомої частини наукових джерел, які були використані автором, входять праці, що ілюструють історичні аспекти й основні вектори функціонування УАПЦ у сучасній Україні. Це наукові розвідки С. Башинського, Н. Белікової, О. Бикова, Р. Бойка, С. Боруцького, І. Власовського, О. Горкуші, Т. Євсєєвої, О. Ігнатуши, О. Ішук, А. Киридон, В. Липинського, Ю. Лінника, М. Новиченка, М. Панченка, В. Петрушко, І. Преловської, Л. Рощиної, О. Хмільовської, В. Яртись та інших. Необхідно підкреслити, що серед вищезазначених авторів є ті, що активно підтримували ідею автокефалії України і саму релігійну конфесію, а також її опоненти. Такий підхід до вибору наукових розвідок допоміг уникнути упередженої оцінки в нашому дослідженні для досягнення поставленої мети.

Під час роботи над пропонованою працею важливими для нас виявились дисертаційні розвідки вітчизняних науковців Ю. Борейка, В. Бутинського, І. Васильєвої, Л. Владиченко, В. Єленського, І. Ломаки, Л. Прокопчук, А. Шостак тощо, в яких означаються не лише релігієзнавчі засади осмислення досліджуваної проблеми, але й історичні та політологічні. Це значно сприяло нам у всебічному та комплексному вирішенні поставлених завдань.

Особливої уваги в межах дисертаційного дослідження заслуговує аналіз праць зарубіжних науковців, у яких розкриваються проблеми міжконфесійних відносин в Україні та близького зарубіжжя, а також наукові розвідки, де вирішується питання налагодження міжконфесійного діалогу та державно-церковних відносин. Візьмемо до прикладу наукові роботи вчених кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка – О. Колібана, І. Кондратьєвої, Л. Конотоп, О. Мельничука, Є. Нетецької, О. Пасічника, Є. Пілецького, О. Предко, О. Сарапіна, І. Фенно, Є. Харьковценка,

І. Шавріної, З. Швед. Ґрунтовні дослідження з окресленої тематики були також зроблені А. Арістовою, Ю. Боре́йко, Л. Владиченко, В. Єленським, С. Здіорук, А. Колодним, О. Саганом, П. Саухом, Л. Филипович, Ю. Чорноморцем.

Крім того, емпіричним матеріалом слугували звіти різних років Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, в яких можна було простежити динаміку і тенденції розвитку ключових аспектів функціонування православних конфесій, зокрема і УАПЦ у незалежній Україні. Важливим джерелом для вирішення поставлених завдань стали також державні правові документи України, офіційна позиція та заяви представників церкви, світські та релігійні друковані документи, а також постійно оновлюваний контент ЗМІ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами
Дисертаційну роботу було виконано в межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», науково-дослідної теми філософського факультету № 16БФ041-01 «Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів (№ держ. реєстрації 0116U004776)», а також науково-дослідницької тематики кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дослідження – здійснити комплексний релігієзнавчий аналіз УАПЦ на сучасному етапі розвитку суспільства, що полягає у дослідженні ключових аспектів її становлення; розкритті світоглядно-релігійних, міжцерковних та державно-конфесійних особливостей існування УАПЦ.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- окреслити джерельну базу та методологічну основу релігієзнавчого аналізу функціонування УАПЦ;
- розкрити специфіку внутрішньоцерковної діяльності УАПЦ;
- визначити основні аспекти діалогу УАПЦ з УПЦ та УПЦ КП;
- означити головні напрямки церковно-державних відносин УАПЦ;

- дослідити причини роз'єднання УАПЦ та УАПЦ (о), проаналізувавши особливості існування останньої.

Об'єкт дослідження – феномен Української автокефальної православної церкви.

Предмет дослідження – релігієзнавча концептуалізація діяльності УАПЦ у сучасній Україні.

Методологічні основи дослідження. Вирішення поставлених завдань у дисертації зумовили використання різних загальнонаукових і філософсько-релігієзнавчих методів. Серед загальнонаукових методів було обрано індукцію та дедукцію, аналіз і синтез, абстрагування й узагальнення.

Застосування діалектичного методу допомогло виявити протиріччя у внутрішньоцерковній та зовнішньоцерковній діяльності УАПЦ, що розкрило специфіку її існування з-поміж інших православних церков у незалежній Україні.

У роботі евристично корисним виявилось застосування системного підходу, а саме: виявлення способів існування та інтеграції УАПЦ як логічної цілісності.

Компаративний аналіз сприяв обранню релігійної організації на розгляд у нашому науковому дослідженні, оскільки УАПЦ до отримання Томосу про Автокефалію хоча і була одним із лідерів серед православних церков, що діють в Україні, але недостатньо дослідженою у науковому релігієзнавчому дискурсі. Відтак застосування компаративного методу дозволило виявити спільне та відмінне у динаміці розвитку православних церков у незалежній Україні; висвітлити різницю як зовнішніх, так і внутрішніх трансформаційних процесів УАПЦ з іншими ключовими православними конфесіями на вітчизняних теренах.

Історико-логічний метод у пропонованій дисертаційній роботі надав нам можливість простежити певні тенденції у сприйнятті досліджуваної релігійної організації під час її функціонування у незалежній Україні та визначити фактори, що відігравали важливу роль у зазначеному процесі. Як

відомо, історико-логічний метод полягає у побудові логічної моделі системи, що розвивається. Принцип єдності історичного і логічного може бути ефективно застосований лише тоді, коли досліджуваний процес уже призвів до виникнення тієї якісної визначеності досліджуваних об'єктів, історія яких повинна бути відображена в логічній моделі їх розвитку. Використовуючи принцип єдності історичного і логічного, треба мати на увазі, що логічне відображення розвитку не може точно відповідати реальному процесу розвитку, тобто дійсної історії досліджуваної області. Логічна модель виявляє тільки необхідні зв'язки, й історія в такій моделі представлена у викривленому вигляді, тобто такою, якою вона повинна бути, враховуючи лише внутрішні чинники і специфічні для неї закони.

Міждисциплінарний підхід розширив можливості для розкриття специфіки існування УАПЦ, адже залучення політологічних, соціологічних, історичних джерел допомогло представити дисертаційну працю комплексним дослідженням, що присвячене особливостям трансформацій УАПЦ на сучасному етапі людського поступу.

У нашому дослідженні ми дотримуємося загальних наукових принципів академічного релігієзнавства: об'єктивності, позаконфесійності, світоглядного плюралізму, нейтральності у питаннях релігії.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в українській релігієзнавчій науці здійснено комплексний аналіз специфіки й особливостей функціонування УАПЦ у пострадянський період, а саме:

- уперше встановлено, що УАПЦ - єдина з трьох найбільших православних церков, яка за роки її існування в період незалежності України фактично не збільшила свою релігійну мережу. Однак, у різний час можна спостерігати і значне збільшення, й істотне зменшення її парафій, яке було обумовлено певними причинами: відсутністю чіткої позиції стосовно здобуття автокефалії; несприйняттям керівництва УАПЦ як духовного та морального авторитету серед церковної ієрархії та мирян; непослідовністю

дій у вираженні церковно-державних відносин предстоятеля УАПЦ стосовно політичних процесів у нашій державі;

- проаналізовано появу та функціонування УАПЦ(о), яке мало, по суті, амбівалентний характер. З одного боку, вона себе проявляла до початку 2010-х рр. більш радикальною, ніж сама УАПЦ, але вже під час подій, що пов'язані з Революцією Гідності та військовою кризою на сході України, її значення поступово почало нівелюватися. З іншого боку, УАПЦ (о), на відміну від УАПЦ, найбільш дієвим механізмом у створенні помісної церкви визнавала діалог із Вселенським патріархом та УГКЦ. Водночас, на протигагу іншим вітчизняним православним церквам, вона мала досить результативний діалог з УГКЦ, що зрештою став приводом для самоліквідації та приєднання до останньої.

Доведено:

- тезу, що до отримання Томосу УАПЦ здійснювала активний міжправославний діалог трьохвекторно: УПЦ КП - Вселенський патріархат - УПЦ. Хоча ідеологічно в УАПЦ була присутня одновекторність з УПЦ КП стосовно мови богослужіння, ролі та місця вітчизняного православ'я у світі та ін., але до 2018 р. не відбувалося жодних реальних значних подій. За роки незалежності не сталося кардинальних змін у контексті діалогу між УАПЦ та УПЦ. Це обумовлено тим, що поряд з неодноразовим створенням тих чи інших комісій, виступів у ЗМІ відбувався перехід чи захоплення УАПЦ храмів УПЦ. Відмінність діалогу УАПЦ із Вселенським патріархом і УПЦ КП/УПЦ полягала в тому, що він відновлювався час від часу, і причиною цього здебільшого було чергове фіаско у міжправославному діалозі.

- на відміну від УПЦ, УАПЦ за досліджуваний період проявила себе як «відкрита» конфесія. Таке твердження ґрунтується на тому, що УАПЦ брала досить активну участь у подіях Революції Гідності, підтримуючи мітингарів, незалежно від віросповідання, а також у подіях на сході України, залучаючи своїх священників до духовної підтримки військовослужбовців.

Уточнено:

- основні напрямки державно-церковних відносин УАПЦ, а саме: реакції на ті чи інші політичні події, ситуації, пов'язані з отриманням автокефалії, а також вирішення різних потреб і проблем УАПЦ за допомогою представників влади. Зазначена православна конфесія мала важливе значення у суспільно-релігійному житті держави, тому і стала однією із визначальних у контексті об'єднання з УПЦ КП для отримання Томосу про автокефалію.

- окремі академічні і конфесіоцентристські підходи в осмисленні діяльності УАПЦ, деталізовано і систематизовано їх відповідно до наукових позицій із різних гуманітарних галузей, зокрема, історії, політології, богослів'я, релігієзнавства. Кожний аспект вирізняється дискурсивною функціональною специфікацією та методологічною установкою.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження, присвячені особливостям міжправославного та міжрелігійного діалогу у незалежній Україні, його проблемних аспектів, причин та наслідків, зокрема для релігійної ситуації в нашій державі, та загалом для всього вітчизняного суспільства.

Теоретичне значення дисертації полягає у розробці цілісного розуміння процесу відновлення та розвитку УАПЦ у сучасній Україні до отримання Томосу про автокефалію. Аналіз внутрішньоцерковних і зовнішньоцерковних аспектів існування УАПЦ дає можливість простежити динаміку трансформації функціональних складових. Розкриті положення в дисертаційному дослідженні якісно доповнюють можливість застосування міждисциплінарного підходу у наукових студіях з вітчизняного православ'я. Результатом пропонованої розвідки є потенційне розширення теоретико-методологічної бази висвітлення особливостей історії та сучасного стану українського православ'я в академічній релігієзнавчій науці.

Практичне значення дисертаційного дослідження. Пропонована наукова робота загалом розширює евристичний потенціал вітчизняного релігієзнавства у дослідженні міжправославних відносин в українському

соціумі. Результати дослідження дозволяють розглядати УАПЦ більш широко, комплексно та систематично, а також відкривають перспективи для подальших дискусій стосовно вирішення проблеми єдності та функціонування українського православ'я після отримання Томосу про автокефалію. Отже, практичне значення представленого дослідження полягає в тому, що його висновки і основні результати можуть бути використані у викладацькій роботі, під час розробки лекційних та семінарських курсів, спецкурсів із проблем релігієзнавства, міжконфесійного діалогу, історії та сучасного стану вітчизняного православ'я, з історії УАПЦ та міжправославних відносин.

Особистий внесок здобувача полягає у тому, що положення та висновки, які містяться у науковій праці, отримані автором під час реалізації самостійного дослідження зазначеної проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційного дослідження були оприлюднені та обговорені на методологічних семінарах та засіданнях кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: V Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (23-24 грудня 2016р., Люблін, Польща), Міжнародній науковій конференції Дні науки філософського факультету (2017, 2018, 2019 КНУ імені Тараса Шевченка, Київ), IX-XI Міжнародних науково-практичних конференціях «Результати сучасних наукових досліджень» (2017-2018, Моріссвіль, США), IV Конгресі молодих дослідників релігії (26 жовтня 2017 р., м. Львів, Львівський музей історії релігії), Міжнародній науково-практичній конференції «Релігійна свобода: актуалізація сімейних цінностей» (24-25 вересня 2018 р. м.Київ, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України), V Конгресі молодих дослідників релігії «Релігія в сучасній культурі» (25-26 жовтня 2018 р, м. Харків, Харківська державна академія культури), Міжнародній науковій

конференції IV Танчерівські читання «Роль релігії в розвитку соціального підприємництва» (30 жовтня 2018 р., Київ, КНУ імені Тараса Шевченка).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 10 статей, (1 у колективній монографії, 2 у закордонних наукових періодичних виданнях, 7 у фахових виданнях України, із-поміж яких 2 внесені до міжнародних наукометричних баз) і 10 тез виступів на наукових конференціях місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження обумовлена метою та визначеними завданнями. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаної літератури і одного додатку. Список використаної літератури нараховує 272 позиції, а загальний обсяг дисертації становить 192 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УАПЦ

1.1. Джерелознавче обґрунтування специфіки УАПЦ в незалежній Україні

Дослідження тієї чи іншої релігійної конфесії є потенційно багатограним явищем. Це обумовлено тим, що кожна релігійна організація, її поява, трансформація або ж зникнення залежить від багатьох факторів: історичних, соціальних, політичних тощо. УАПЦ не стала винятком. Релігієзнавчий аналіз функціонування УАПЦ у час незалежності України потребує залучення різних джерел та наукової літератури задля детального та комплексного висвітлення означеної проблематики.

На нашу думку, для ретельного дослідження специфіки існування УАПЦ щонайперше варто зазначити джерела, які присвячені вивченню особливостей православ'я на наших теренах і його значенню в історії української державності та культури як такої. До такої групи ми можемо зарахувати наукові розвідки релігієзнавців, істориків, політологів, філософів Л. Виговського [40], В. Єленського [73-77], Н. Іщук [113-117], В. Климова [122-125], А. Колодного [128-135], В. Липинського [144], О. Сагана [205-210], Л. Филипович [234-238], Є. Харьковщенко [243-244], О. Хмільовської [245], О. Шуби [263], П. Яроцького [265-267], Б. Яськіва [269] та інших.

Як слушно зазначає відомий вітчизняний релігієзнавець А. Колодний: «...насамперед, зауважимо, що Українське Православ'я є не тільки специфічним організаційним утворенням – Українською Церквою. Воно наслідок особливого функціонування Православ'я як конфесії, в умовах

складного історичного буття українства, вийшло за межі простої інституційності і постало своєрідним культурно-історичним феноменом з великою палітрою рим, які його репрезентують і виявляють його функціональність» [131, с.406].

Вочевидь, українське православ'я як феномен подібне до будь-якого іншого національного відтинку (тобто грецького, грузинського, російського й ін.), однак має власну специфіку, яка робить її несхожою на жодну іншу. Ця оригінальність полягає не стільки і не лише у внутрішньому контексті (наприклад, богослужіння, ієрархія), а, насамперед, у зовнішніх факторах – історичних, соціально-політичних, культурних, географічних особливостях.

В. Яртісь, сучасний український дослідник, наголошує, що українське православ'я у період існування його в структурі Константинопольського патріархату вже вважалось самобутнім культурно-історичним феноменом з тими чи іншими специфічними виявами та аспектами [268, с.84]. І хоча Константинопольська церква є «матір'ю» для українського православ'я, але воно не сприйняло ані абсолютизацію чернечого життя, аскези, ані строгу ортодоксальність. Тому слушно зауважує Є. Харьковченко: «Утвердження християнства в Київській Русі відбувалося не з якогось одного центру, а під впливом кирило-мефодіївської, константинопольської та римської традицій» [244, с.9].

Відтак для нас вкрай важливим видається з'ясувати ті риси, які є характерними саме для українського православ'я, що, безперечно, не могли не вплинути на розвиток держави та релігійної ситуації загалом. На думку А. Колодного – це соборноправність, демократизм, євангелістськість, побутовість, національністність, народність, відкритість [131, с.407].

Соборноправність, на думку В. Яртіся, виявляється передусім у тому, що кожен з її ієрархів керує церквою не самочинно і самовладно. Усі церковні посади виборні. Демократизм притаманний обрядовій практиці церкви. Євангеліє читається обличчям до вірних і при відкритих дверях вівтаря. Рівноправність і демократизм світських елементів стали умовою

формування і тривалого функціонування такого унікального явища, як братства, котрі виконували роль церковно-культурних і освітніх організацій [268, с.92].

Євангелістськість характеризує насамперед несприйняття церквою цезарепаїзму, привнесеного у християнство візантеїзмом. Євангелістськість українського православ'я засвідчує абсолютизацію ним моральних чинників християнства. Беручи до уваги те, що Ісус Христос приніс у світ братерство, українські православні духівники виступали за рівність усіх людей. Побутовість проявляється у тому, що братерство формувалося у контексті побутового життя народу, його господарчої діяльності, а тому в його обрядовій практиці збереглося чимало звичаєвих елементів з народних традицій.

Національна інституційність українського православ'я виявляється, на думку В. Яртіся, передусім в обрядово-культовій сфері, зокрема в такому обряді, як «уцерковлення новонародженого» [268, с.90]. Після сорока днів від народження дитини батьки йшли з нею в храм. Зі свого боку священик брав на руки дитину, і якщо це був хлопчик, то заходив з ним до вівтаря, але якщо дівчинка, то лише підносив її до царських воріт. Національність православ'я на українських землях виявлялася також у власному розумінні церковних канонів і догматів християнства. Онаціональненню християнства в Україні сприяло і те, що з ранньомодерного періоду Євангеліє та Апостол в її храмах читали українською мовою. Використання рідної мови у богослужінні вважалося непорушним Божим законом.

Соціальність українського православ'я, яку інколи ототожнюють з народністю, виявляється насамперед у залученні мирян до активної участі в церковному житті. Саме вони поставали гарантом соборноправності церкви.

Толерантність і відкритість до різних релігійних напрямів сформувалися ще в період князювання Володимира Великого. Особливо відкритим воно є до католицизму, оскільки запозичило від нього низку канонічних і обрядових елементів, а також до язичництва, зберігши у

побутовій сфері майже всі обрядові форми. Саме відкритість українського православ'я дала змогу йому постати як вселенське явище, а його історії набути загальнолюдської значущості [266, с. 86-87].

Необхідно підкреслити й думку Є. Харьковщенка: «Феномен київського християнства полягає в таких релігійно-філософських і етнонаціональних рисах і особливостях, які істотно відрізняють його від візантійського й московського християнства: софійності з її дискурсом на ранньохристиянську і кирило-мефодіївську традицію, євангелізмі й пауліанізмі; відкритості до християнського Сходу і Заходу; патріотизмі та антицезарепапізмі; киевоцентризмі й автокефальності; у синкретизмі прийнятого християнства з передхристиянською язичницькою культурою; його етноформуючій й етнозберігаючій функціях української нації як самодостатнього етнічного суб'єкта з виразним духовним обличчям» [244, с.7].

Отже, саме такі риси, як соборноправність, демократизм, євангелістськість, побутовість, національністність, народність, відкритість визначили становлення, розвиток і сьогоdnішній стан українського православ'я. Ці характеристики допомагали певною мірою «виживати» у надскладних умовах, в яких за більш тисячолітню історію нерідко перебувала православна церква в Україні. Варто наголосити на тому, що саме ці аспекти функціонування досліджуваного феномену і сприяли виникненню національно-орієнтованих релігійних організацій, зокрема УАПЦ.

Ті чи інші риси українського православ'я і спонукали ієрархів, духовенство і мирян побудувати «національну церкву» у різні століття, яка була б незалежною у своєму управлінні як від Константинополя, так і від Москви. Це одне з ключових питань українського православ'я як такого і понині, попри появу ПЦУ внаслідок об'єднання УАПЦ і УПЦ КП. Однак про рішення розділеності вітчизняного православ'я ще зарано говорити.

Проте можна погодитися з думкою українських політологів, що лідери вітчизняних націоналістичних партій досить часто висловлюють підтримку

«національним церквам» безпосередньо – УАПЦ, УПЦ КП, УГКЦ, хоча у Конституції прописаний момент про окремішність церкви і держави. Використовуючи релігійний фактор для агітації своїх політичних переконань, очільники партій тим самим сакралізують їх і певною мірою створюють основу для «священної війни» з усіма, хто незгодний, особливо тих, які виступають проти української держави та її народу. Постанови та ренесанс функціонування вітчизняних релігійних організацій, які ідентифікують себе як «національні», є безпосереднім результатом соціально-політичних трансформацій після перебудови і у зв'язку з проголошенням незалежності України у 1991 році [195, с.58].

Отож, досить слушними є критичні думки, які лунали ще у першій половині ХХ ст. з боку української інтелігенції стосовно посилення етнонаціональної складової у релігійному житті українців. Зокрема, відомий український діяч В. Липинський в одній із праць наголошував, що українська православна церква має не стільки проголошувати себе «національною» чи «єдиною українською», а бути на стороні лише тих очільників, які проповідуватимуть націоналістичні переконання, але саме ті, які у боротьбі за незалежність України привчатимуть своїх мирян і духовенство бути носієм вічних і загальнолюдських чеснот задля збереження єдності і консолідації [144; с. 19].

А український націоналіст і письменник Є. Маланюк взагалі виступив у якості гострого критика українського автокефального руху, проводячи аналогію цього руху з куркулем, наголошуючи, що він схожий на нього, оскільки тримається не за вічне та ідеальне, а саме за матеріальне, тим самим нехтуючи духовним надбанням, зокрема церковною літургійною мовою, якою є церковнослов'янська. [151; с.256].

Позиція Є. Маланюка стосовно автокефалії українського православ'я акцентує увагу на суперечливих моментах, які траплялись між предстоятелями «національних церков». Зрештою, і вже у пострадянській Україні автокефальний рух певною мірою повторив шлях внутрішніх

протиріччя, що призводило до різного роду конфліктів і непорозуміннь. Як тоді, так і в наш час особисті амбіції лідерів українських церков (предстоятелів УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ) передусім зводили нанівець будь-які богословські діалоги, роботи тих чи інших комісій стосовно об'єднання. Це змінилося лише у 2018 році, коли з'явився реальний шанс отримання Томосу про автокефалію від рук Вселенського Патріарха, що і сталося після об'єднання УАПЦ з УПЦ КП.

Тому О. Саган зауважував, що саме УАПЦ та УГКЦ є дійсно українсько-орієнтовані релігійні організації, які у центр ставлять не політиків й амбіції, а національну незалежність, тоді як УПЦ КП ліпше визначати політичним проектом. На думку українського релігієзнавця, представлена релігійна організація, маніпулюючи «націоналістичними гаслами», намагалась стати єдиною вірною православною церквою для національної держави і мати виключні права у соціально-політичному житті країни [196; с.58].

Як бачимо, виникнення й існування національно-орієнтованих церков є досить неоднозначним явищем у сучасному українському православ'ї. Доволі часто православні конфесії у своїх цілях використовують вітчизняні політичні діячі, що, як наслідок, призводить не до формування позитивного, а радше негативного образу і сприйняття тієї чи іншої релігійної організації.

Не можемо не погодитися з думкою В. Єленського: «В Україні досить проектів і по перетворенню Православ'я в ідеологію (якщо не обов'язкову, то, як мінімум, чільну), і по об'єднанню православних церков. Однак це об'єднання, звичайно, залежить не від маневрів церковної дипломатії і не від настроїв у Москві або в Царгороді (свідчення тому є події Революції Гідності та війна на сході України – В.З.), а від того, що буде відбуватися на самій Україні» [73; с. 41].

Ще одна група джерел, яка сприяла нашому дослідженню, – це наукові праці, присвячені загальному розвитку православних церков пострадянського періоду. Серед них можна виокремити роботи нижче зазначених дослідників:

- релігієзнавців – В. Бондаренка [25-28], В. Бутинського [34], В. Єленського [73-77], А. Колодного [128-135], Ю. Лінніка [146], Л. Филипович [234-238];
- істориків – Н. Белікової [15-16], В. Даниленка [194], В. Панченка [166], В. Пащенко [171-172], Л. Рощиної [203], А. Шостак [260];
- політологів – О. Ворон [48], С. Здіорука [102-103], М. Палінчак [165], С. Савойської [204], С. Смирнова [213-214];
- юристів – О. Бикова [17];
- церковних вчених і діячів – О. Драбинко [66], В. Петрушко [174], митрополита Мефодія (Кудрякова) [157].

Початок 90-х рр. ХХ ст. став переломною віхою в українському православ'ї. Окрім УПЦ, поступово почала відновлюватись УАПЦ (третя формація), а опісля на історичній арені з'явилась УПЦ КП. Учені наголошують, що проблема криється у неможливості виявити канонічну формулу для єднання вітчизняного православ'я і потенційного визнання у якості помісної православної церкви іншими сестрами-церквами Вселенського православ'я, хоча за роки незалежності України неодноразово були спроби об'єднати ці три релігійні організації, створювались богословські комісії з зазначеною метою, постійно говорилося про бажання діалогу і декларувалась пошана до канонів церкви й один до одного [48, с.122-123].

Складність діалогу обумовлена у вітчизняному православ'ї пострадянської доби ще й тим, що всередині вищої церковної ієрархії (не говорячи навіть про священників і мирян) як УАПЦ, так і УПЦ КП та УПЦ існують прихильники різних поглядів на шляхи подолання міжправославного розбрату. Ми це можемо побачити на прикладі УАПЦ: бажання митрополита Мефодія (Кудрякова) та його однодумців вести діалог з УПЦ не мала одностайного схвалення і підтримки серед єпископату та духовенства УАПЦ. Скажімо, Велика рада Львівського крайового братства апостола Андрія Первозванного засудила будь-які спроби окремих представників єпископату

та священства УАПЦ вести сепаративні переговори з Московським патріархатом без участі уповноваженого представника Вселенського Константинопольського патріарха. Тому і сьогодні УАПЦ фактично стоїть на роздоріжжі, не бачачи найближчих перспектив збереження свого статусу та прав» [48, с.123].

Крім того, не можна заперечити той факт, що релігія, зокрема православ'я, після здобуття незалежності стала досить важливим феноменом в українському соціальному і культурному бутті. Релігія стала сприйматися не як пережиток минулого і певною мірою анахронізм, а як важливий фактор ідентифікації людини загалом і українського народу зокрема. Православні церкви ініціювали відкриття недільних шкіл, що набуло активного розголосу у ЗМІ (починаючи із друкування офіційних газет і закінчуючи створенням офіційних сайтів, сторінок в інтернеті й окремих соціальних мереж).

П. Панченко зазначає: «Надзвичайно масштабні заходи здійснено для передачі за призначенням релігійних споруд, що перебували у користуванні господарських підприємств, установ та організацій. Багатьом з них довелося "стиснутись", а значна кількість позбулася корисних площ, що знаходились в експлуатації. Що й казати, проблеми виникали, але треба віддати належне керівникам, на місцях вони виявили відповідне розуміння обставин і йшли назустріч проханням віруючих. 1991-го і за 9 місяців 1992 р. тут передано у власність релігійних громад 1027 будівель, з них: 730 – УГКЦ 203 – УАПЦ 37 – УПЦ 49 – РКЦ, 3 – ХВЄ, 3 – ЄХБ, 2 – іудеям» [166, с.29-30].

Варто наголосити, що у 1991 р. був ухвалений Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який змінив політику і стратегію державно-церковних відносин на наших теренах і сприяв релігійному розвитку, зокрема УАПЦ, і це сталося ще до прийняття Конституції України. Стаття 5 цього Закону передбачає сепарацію держави від церкви, а у Статті 6 акцентується увага на світському характері шкільної освіти, тобто на окремішності церкви від держави і школи від церкви, а також низці

фундаментальних положень, навколо яких і дотепер розгортаються гострі суперечки:

- рівність релігійних організацій перед законом;
- відсутність випробувального терміну для здобуття релігійними організаціями права юридичної особи;
- рівний статус церков більшості і нечисленних релігійних організацій, зокрема нових і нетрадиційних для України [81].

Зазначимо, що вітчизняний Закон про релігійні організації є найбільш ліберальним і нині серед усіх пострадянських країн. Якщо деякі країни колишнього Радянського Союзу істотно, а інші кардинально змінювали свої закони про свободу совісті, то український закон фактично залишається без змін. Це зумовлено тим, що в Україні досить відчутний релігійний плюралізм і висока конкурентність у міжрелігійних та міжконфесійних відносинах.

Також слід зауважити, що після семидесятирічного панування безбожної влади українське православ'я у різних її іпостасях (УПЦ, УАПЦ, УПЦ КП) відновило своє фундаментальне значення у вітчизняному соціумі у 90-х рр. XX ст. УАПЦ, УПЦ КП і УПЦ активно почали діяти, охоплюючи різні аспекти суспільного життя. Активізувалась співпраця зі Збройними силами, здійснювалась посутня допомога щодо медичного забезпечення і благодійницької діяльності, відбулось залучення до сфери друкованих, телевізійних та електронних засобів масової інформації. Звичайно, виникали перестороги і побоювання, аби та чи інша релігійна організація не стала державною з утворенням «симфонії» між керівництвом держави та предстоятелем певної вітчизняної православної конфесії.

Досліджуючи особливості побутування православ'я у період першого десятиріччя XXI ст. підкреслимо, що подекуди можна було спостерігати позитивні тенденції, однак ситуація невизначеності зачіпала всі три церкви, зокрема УАПЦ. На нашу думку, репрезентація сучасного становища кожної із церков буде доречною для глибшого розуміння заявленої наукової проблеми. У

Українська дослідниця Н. Белікова зазначає, що:

1. УПЦ, функціонуючи як частина РПЦ у статусі самоврядної церкви з правами широкої автономії завжди притримувалася досить жорсткого канонічного вирішення проблеми з надання автокефалії, наголошуючи при цьому, що лише за умов євхаристійного співпричастя та обопільне визнання хіротоній ієрархів є фундаментом для припинення розколу і ворожнечі між різними православними церквами, які існують на теренах України.

2. До того ж позиція УПЦ КП протягом 2000-2010-х рр. також не змінювалася, хоча і відрізнялася від УПЦ. Така відмінність полягала в тому, що її самопроголошений статус автокефалії з потенційним визнанням іншими помісними церквами є достатнім. Тому вона час від часу досить активно провадила діалог з іншими православними церквами: як вітчизняними, так і зарубіжними, як визнаними, так і невизнаними. Втім, спільність у поглядах з УПЦ саме у перше десятиріччя ХХІ ст. визначалась твердженням, що автокефалія може бути надана усією повнотою православ'я лише тоді, коли відбудеться об'єднання православних релігійних організацій, які функціонували в Україні

3. На противагу і УПЦ, і УПЦ КП, УАПЦ переживала досить непрості події у цей час. Так, можна виділити дві ключові проблеми:

а) виникнення розколу всередині УАПЦ і поява УАПЦ (о) на чолі з архієпископом Харківським і Полтавським Ігорем (Ісіченко). Основний фактор, який вплинув на розкол, - це наголошування УАПЦ на діалозі з вітчизняними православними церквами задля отримання автокефального статусу. Натомість УАПЦ (о) взагалі перестала визнавати предстоятелем Митрополита Мефодія (Кудрякова) та проголосила своїм очільником предстоятеля УПЦ у США Митрополита Костянтина, таким способом ввійшовши фактично у склад Вселенського Патріархату.

б) УАПЦ як інституція перебувала увесь цей час у постійній невизначеності щодо питання, як отримати автокефалію. Динаміку руху

визначало твердження, що діалог можна вести лише з УПЦ КП, а потім змінювалося на думку, що єдино вірним шляхом є перемовини саме з УПЦ [15, с. 77-78].

Що стосується ситуації в українському православ'ї у 10-х рр. ХХІ ст. (до отримання Томосу), то можемо зупинитись на двох аспектах: з одного боку, стан його залишався невизначеним при наявності трьох провідних православних конфесій (УАПЦ, УАПЦ і УПЦ), і жодна з них нічим не хотіла поступатися на шляху до об'єднання в єдину помісну Церкву, але з іншого, у зв'язку з подіями Революції Гідності та війни на сході України національно-орієнтовані церкви стали ближчими до народу.

Постає питання, чому саме УАПЦ разом із УГКЦ і УПЦ КП брали активну участь та проявили громадянську позицію під час Євромайдану. Вітчизняні дослідниці Л. Филипович та О. Горкуша аргументують це тим, що УАПЦ, УПЦ КП та УГКЦ ідентифікують саме Україну як свою батьківщину. Такий факт пов'язаний з тим, що історичний поступ та існування на сьогодні вищезгаданих церков значно залежали від умов, у яких перебував український народ і країна. Відомо, що служіння Богу неможливе без служіння ближньому, людині. Тому співбуття, співпереживання з мітингувальниками під час Революції Гідності віряни та духовенство цих релігійних організацій розуміли як не вихваляння перед іншими та камерами, але як служіння для Бога, а через служіння Йому і проявляється почуття приязні та турботи до людини зокрема, і країни загалом [238, с. 93].

Очевидно, релігійні організації, враховуючи УАПЦ, які ідентично пов'язані здебільшого з історією та сьогоденням України, і стали ключовим релігійним фактором під час Революції Гідності. Український науковець М. Чікарьова зауважує, що основний релігійний фактор, який спонукав людей вийти на протести, – це феномен правди, котрий має велике значення у християнській етиці, адже Христос у Євангелії себе називає Життям, Істиною і Шляхом. Відповідно, якщо люди прагнуть істини, правди, вони, безумовно, не бажають брехні та омани, наближаючись у такий спосіб до

Абсолюту. Натомість, для атеїста ця категорія є, імовірноше, релятивістською, особливо зважаючи на сучасну постмодерну культуру та філософію. Так, християнин, отримуючи певну інформацію від ЗМІ, намагається критично її осмислити та віднайти де хиба, а де правда [251, с. 51].

Власне, така надскладна ситуація, в якій поки що перебуває Україна, зробила особливо помітним феномен українського православ'я, проблема якого є проблемою безпеки. Українська дослідниця О. Хмільовська у статті «Основні тенденції розвитку православ'я в Україні у контексті національної безпеки» підкреслює: «Аналіз періоду незалежності України показав наявність у суспільстві таких основних тенденцій розвитку православ'я, як:

- зміну питомої ваги православних церков у загальноконфесійному і загальноправославному просторі України;
- наявну регіоналізацію православних церков в Україні; надмірний рівень політизації духовно-релігійної сфери українського суспільства» [243, с. 69].

Ці проблеми стосуються кожної з трьох православних конфесій в Україні, враховуючи УАПЦ. Тому держава певною мірою змінила свою політику щодо релігії. Слушною є думка вітчизняної дослідниці О. Бортнікової, котра припускає існування двох пріоритетних напрямків модернізації державної політики стосовно релігії і церкви задля впровадження партнерської моделі системи державно-конфесійних відносин засобами інституціонального регулювання:

I. модифікація базових інститутів суспільства як інтегратора у сучасному процесі українського державотворення;

II. зміна акцентів державної політики в їх застосуванні, що базується на перехідному типі інституціональних матриць (Z-матриця).

«В основу теоретичного конструкта інституціональних матриць, - пише О. Бортнікова, - покладено чотири базових інститути: релігію, політику, ідеологію та механізм подолання суперечностей, які відображають набір

«вічних» цінностей; запровадження процедури удосконалення організованості та впорядкованості інституціонального середовища релігійно-політичного простору через вплив внутрішніх і зовнішніх інститутів. Підвищення впорядкованості означає збільшення залежності між факторами, що визначають поведінку (стан) міжконфесійних відносин (через уточнення значень: «міра організованості» (негентропії) як потенційна міра передбачуваності майбутнього стану та «тезаурусу» як здатності самовідображення релігійно-політичного простору як соціального інституту (організована інформація)» [30; с.128].

Підсумовуючи результати стислого аналізу розвитку та сучасної ситуації в українському православ'ї, можна погодитися з наступною думкою О. Хмільовської: «У сучасну добу релігійне питання в Україні виходить далеко за межі лише міжцерковного, міжконфесійного та державно-церковного діалогу. Воно є питанням безпеки всієї Української Держави. Нині є всі підстави для досягнення незалежності православних церков, об'єднання їх та визнання усією повнотою Православ'я. Для досягнення поставленого завдання необхідно зробити важливі кроки на шляху єднання усієї української нації, її консолідації, що зміцнить нашу державу духовно та морально, а також допоможе виробити єдину політику в духовно-релігійній сфері та забезпечити успішний поступ України на шляху до своєї головної мети – інтеграції до Європейського Союзу [245, с. 69].

Коли ж мова безпосередньо переходить до феномену УАПЦ, то ми знову стикаємося з певною кількістю різноманітних джерел. Це обумовлено тим, що в історії православ'я в Україні ми можемо виділити три етапи або, точніше сказати, «формації» представленої релігійної конфесії. Отже, в академічній літературі, відповідно до кожного етапу розвитку УАПЦ, можна виокремити певні напрацювання, які висвітлюють багатосторонні аспекти її існування. Одразу зазначимо, що, на нашу думку, для глибшого релігієзнавчого аналізу окресленої проблематики у представленій дисертації доцільно загалом представити особливості УАПЦ першої та другої формації.

«УАПЦ формації 1921 р.» (поняття І. Преловської) проіснувало до 1937 р. Саме тоді вперше на історичній арені з'являється Українська автокефальна православна церква. Правду кажучи, цій формації УАПЦ присвячено велике коло наукових досліджень – релігієзнавчих, історичних, політологічних тощо. Зокрема, можемо назвати праці С. Башинського, О. Воронина, Т. Євсєєвої, О. Ігнатуши, А. Киридон, О. Поцулко, І. Преловської, Д. Рудюка, В. Силантьєвої та ін. Водночас і в зарубіжній академічній літературі є дослідження, присвячені вивченню взаємовідносин і становища Церкви в умовах тоталітарного режиму, автори яких: Н. Дейвіс (N. Davis), Дж. Фріз (G. Freeze), Ф. Хейєр (F. Heyer) А. Луукканен (A. Luukkanen), Дж. Хоскінг (G. Hosking), У. Хезбенд (W. Hasband).

Звісно, необхідно підкреслити, що релігієзнавчі комплексні дослідження з історії «УАПЦ формації 1921 р.» є не надто чисельними. До вивчення цієї теми більше звертаються історики. Проте відзначимо існування певної особливості в історіографії відносин церкви і держави у міжвоєнний період. Український дослідник О. Ігнатуша виділяє сім ознак специфіки вивчення релігієзнавчої ситуації вищезазначеного періоду, які важливо навести у нашій праці. Нині існує досить об'ємний корпус джерел (передусім документів, звітів, протоколів тощо), які свідчать про своєрідність політичної діяльності й основні напрямки більшовицької влади щодо тоталітарного керування і функціонування проти діячів церкви, – як духовенства, так і мирян.

1. Якщо документів, які були зроблені більшовицькою владою збереглося достатньо, то церковних документів дуже мало, адже одночасно з руйнуванням церков, монастирів, розстрілів священиків, єпископів, вірян відбувалося і нищення майна, зокрема і документів. Донедавна така ситуація створювала уявлення про фактичну неможливість об'єктивного вивчення церковного життя, його зовнішніх і внутрішніх аспектів функціонування у досліджуваний період.

2. Як наслідок, корпус джерел з історії державно-церковних відносин, які за походженням мають церковну основу, зберігаються не в єпархіальних управліннях, а у бібліотеках, державних архівах або ж у структурах державної влади. Відповідно, така ситуація пояснює міру прагнення влади контролювати суспільне, культурне і духовне існування громадян. Це обумовлювалось і тим, що церковні організації, які відносно легально існували і перебували під забороною, визнавалися потенційною опозицією до керівництва держави і комуністичної партії.

3. Наявна непослідовність у збереженні документів та джерел різних релігійних організацій. Так, якщо документи православних церков (УПЦ, УАПЦ першої і другої формації) збереглись більш менш у достатньому обсязі, то католицьких, протестантських, мусульманських, юдейських та інших конфесій, на жаль, обмаль. Це відображає й унікальність мережі релігійних установ у досліджуваний період.

4. В історіографії державно-церковних відносин 20-30-х рр. ХХ ст. фактично відсутні будь-які документи і джерела громадських організацій, які дозволили б мати незаангажований погляд на функціонування релігійних організацій, їх комунікацію з різними органами влади як на центральному, так і регіональному рівнях.

5. Корпус статичних даних і джерел, який є усталеним і для істориків, і для соціологів релігії, також важливий для детального висвітлення досліджуваної проблематики.

6. Обмеженість у здійсненні об'єктивного і ґрунтовного аналізу церковно-державних відносин пояснюється і тим, що до нас дійшов досить малий обсяг таких джерел, як листи, мемуари або щоденники [105; с.24-29].

Причину появи УАПЦ пов'язують із подіями Лютневої революції 1917 р., коли в Україні почався національно-визвольний рух, що не оминув і церковне життя. Почали лунати заклики щодо відокремлення і незалежності від Москви. На місцях скликалися з'їзди духовенства і мирян, на яких першорядним питанням було відновлення української мови як

богослужбової. 5 травня 1920 р. Всеукраїнською православною церковною радою (ВПЦР) було проголошено автокефалію української церкви, а через рік, у червні 1921 р., на Всеукраїнському церковному соборі було висвячено й обрано першого предстоятеля УАПЦ – митрополита Василя (Липківського).

Однак, як слушно зауважує церковний історик С. Башинський: «1920-ті рр. – це період масових проголошень автокефалії, причини яких були найрізноманітнішими: національні, політичні, особисті та церковно-догматичні. Об'єднавчим фактором більшості цих проголошень було бажання здобути самостійність від московського центру та впровадити соборноправність у життя Церкви, скасувавши закоренілий устрій єпископського всевладдя на місцях. Водночас поставало питання: фактично кожна із цих проголошених Церков вважала виключно себе єдиноканонічною і закликала інші Церкви не до об'єднання, а до приєднання, тобто не пошуку компромісних рішень за столом перемовин та утворення єдиної Церкви, а входження однієї до складу іншої» [13, с.85-86].

Отож проблема полягала в тому, що УАПЦ у 1920-х рр. ХХ ст. була не єдиною релігійною організацією, яка виражала настрої національно-орієнтованих людей. Деякі її прихильники з часом заявили про неканонічність поставлення вищої церковної ієрархії УАПЦ, а відтак нелегітимність й антизаконну діяльність як таку, що призвело до створення різних церковних організацій, які сповідували україноцентричні настрої.

Без сумніву, таке упереджене ставлення один до одного та відносно велика кількість подібних церковних утворень (*Діяльно-Христова Церква, блудовщина, Жива Церква – В.З.*), на думку С. Башинського, було вигідним для ДПУ (*Державне політичне управління – В.З.*), яке активно використовувало ці суспільні процеси для боротьби із Церквою загалом та українським національним рухом зокрема. Також не варто забувати про той факт, що більшість зазначених церковних утворень виникли з огляду на сприяння ДПУ. Коли ж їхня діяльність не виправдала сподівань останньої,

вони були розформовані, асимільовані з РПЦ або ж просто знищені» [13, с.85-86].

Відома українська дослідниця УАПЦ та історії України 20-30-х рр. ХХ століття А. Киридон наголошує: «З точки зору держави, у її взаєминах із Церквою (УАПЦ – В.З.) мала утверджуватися монополія більшовицької партії, яка поставила за мету якнайшвидше ліквідувати релігію як таку в усіх її проявах, «вести війну на знищення з ідеєю Бога». З позицій своєї природи і стратегічної заданості комуністи були послідовними в реалізації власної програми. Водночас виникало неодноразове зміщення акцентів та кореляція у тактичних діях. В арсеналі засобів наприкінці 20-х років пріоритет віддавався використанню адміністративного тиску і насильства» [119, с.12-13].

Отримані результати свідчать, що тодішня влада і модель її поведінки щодо УАПЦ й інших церковних організацій є відображенням свідомості тогочасного суспільства. Люди були готові переслідувати, мучити, розстрілювати церковних ієрархів, священиків та простих віруючих. Причому, це відбувалося не лише до появи національно-орієнтованих церков, але й до РПЦ та інших впливових релігійних конфесій.

На думку А. Киридон: «Якісний злам історичного часу і відповідні політичні, економічні, соціальні, культурні зміни в державі не могли залишити й церкву (УАПЦ – В.З.) в стані стагнації. За її земною природою ця організація об'єктивно включалася в розвиток подій. Специфіка її становища полягала у своєрідній двополюсній заданості (попри складність внутрішньоцерковних процесів): з одного боку, вектор її розвитку визначала держава, з іншого, коригувало суспільство. Виконання високого духовного призначення в умовах більшовицької моделі державно-церковних відносин ставало для останньої доволі проблематичним. Детерміновані владою принципи цих відносин ставили церкву в ситуацію залежності, приниження і невпевненості щодо можливостей подальшого існування» [119, с.13].

Незважаючи на усі суперечності, гоніння і надскладні умови функціонування УАПЦ першої формації, ця релігійна конфесія все-таки змогла виробити власний погляд на різні соціальні аспекти і тогочасні проблеми. Їхня програма була викладена ієрархами УАПЦ у вигляді тез і підготовлена до Всесвітньої конференції християнських громад, що мала відбутися у Стокгольмі 19-30 серпня 1925 р. Треба зауважити, що УАПЦ так і не отримала дозволу від НКВС УРСР на виїзд до Стокгольма, щоб взяти участь у роботі вищезазначеного форуму, а її соціальна доктрина була на тривалий час похована в архівах як доказ націоналістичного і контрреволюційного характеру УАПЦ.

У Програмі відкрито зазначалося, що УАПЦ не може працювати на благо СРСР, тобто задля підвищення соціально-економічного життя. Ця релігійна організація своєю Програмою визнавала, що, усвідомлюючи себе християнською, вона занепокоєна і буде все робити, аби запобігти перемозі різноманітних проявів смерті – беззахисності, неволі, голоду, злиднів тощо.

Загальновідомим є той факт, що у 20-х рр. ХХ ст. комуністична влада ухвалювала всілякі провокативні рішення щодо шлюбних і статевих відносин. Так, з боку церков особливо ганебним виявився Кодекс законів про шлюб, сім'ю і опіку (1926 р). На противагу Кодексу, у Програмі УАПЦ наголошувалося, що члени означеної релігійної організації не можуть позитивно сприймати цей документ, оскільки він призводить не до нормалізації суспільних відносин, але навпаки завдає непоправної шкоди соціуму загалом і для людини, зокрема [244].

Закцентуємо на тому, що СРСР заборонила впливати УАПЦ та іншим релігійним конфесіям на різні соціальні аспекти існування. Церква у Програмі наголошувала, що вона повинна впливати на їх організацію християнськими методами. Те ж стосується і питання приватної власності. Згідно з християнським поглядом, Церква мала впливати на ледарство та девіантну поведінку, а у Програмі УАПЦ зазначалось, що одним з основоположних завдань Церкви є виявлення і протидія всіляким причинам

злодіянь у громаді, намагання їх запобігання як моральними настановами, так і церковними канонами, які сприятимуть консолідації та єдності у суспільстві. Церква має сприяти формуванню спільнот для уникнення проявів злочину або появи злочинних організацій. Ледарство у тій Програмі розумілось як один з найбільш яскравих проявів злочинності, адже насамперед спонукає людей до протиправних дій [246].

Значна увага з боку УАПЦ і її Програми приділялась православному погляду на проблему побудови комуністичної нації в СРСР на основі поза православній та атеїстичній. На думку авторів зазначеного документа, така подія вважалась недоцільною, оскільки мала формувати не стільки єдність між людьми, скільки розбрат і ненависть. Нище наведені основоположні тези щодо сформульованого питання, які, на наш погляд, потребують глибшого осмислення:

1) одне із завдань церкви – це проповідь про почуття братерства один до одного, а не неприязні. Крім того, братність ця полягає не у підкорюванні людини людиною, але єдності вільних між собою особистостей. Ніхто нікого не повинен примушувати стати іншим, іншої національності, переконань чи принципів. Не можна наказати українцю стати білорусом або англійцю французом. Має бути усвідомлення власної унікальності як на особистісному рівні, так і соціальному.

2) У кожного християнина є свій обов'язок перед державою і нацією. Він криється у тому, щоб убезпечувати суспільство від всіляких нерівностей, які можуть бути проявом державної політики. Мова йде про неправомірну експлуатацію, насильство, неповагу до таланту тощо. Кожен з віруючих має знайти і втілювати свій спосіб боротьби за позитивні зміни у всіх сферах національного життя країни – від культурного до політичного. Віруюча людина не повинна бути осторонь від політичних процесів та явищ держави, в якій вона проживає, вона має докладати максимум своїх зусиль для того, щоб життя співгромадян було кращим. Відповідно християнин не може перебувати у складі тих партій, які притримуються нехтування людською

гідністю, пригнічення релігійної свідомості і пропагують різні види поневолення [246].

Візьмімо до уваги і погляд на виховання та розвиток особистості тодішньої УАПЦ. Вона категорично відмовлялася від практики СРСР у вихованні кожного громадянина як «будівника комунізму». Зате наголошувала, що церква не повинна виховувати людей як смиренних і покірних громадян, які ладні будуть робити все, що завгодно, як накаже світська влада. Християнське ж виховання особистості повинно було ґрунтуватися на тому, що людина має бути сміливою, здатною піти проти системи та рішучою у своїх власних переконаннях та цінностях [71, с.155-156].

Звичайно, що подібні погляди та діяльність УАПЦ не могла подобатися радянській владі ні у центрі (в Москві), ні локально (в Києві). Як наслідок, було поставлено завдання ліквідувати таку інституцію, адже, окрім релігійного забарвлення і змісту, вона мала винятково національний характер. Через це до 1937 року (включно) були розстріляні усі церковні ієрархи УАПЦ, що фактично унеможливило її подальше повноцінне функціонування.

Наступний етап існування УАПЦ починається у 1942 р. Серед дослідників другої формації УАПЦ варто назвати таких вчених, як В. Борщевич, Ю. Волошин, В. Гордієнко, П. Панченко, А. Смирнов, М. Шкаровський та ін.

Відродження УАПЦ було пов'язане з ухваленням так званого Декрету митрополита Діонісія від 24 грудня 1941 р., що адресувався архієпископу Полікарпу. В ньому можна помітити, що на прохання віруючих Волині було прийнято створити тимчасову адміністрацію автокефальної церкви на тих українських землях, які вже були визволені. Митрополит Діонісій доручив архієпископу Полікарпу бути тимчасовим її очільником, відзначивши, що всі документи (накази, розпорядження, різноманітні проекти) мають бути обов'язково погоджені з ним [213, с.164].

Цей крок митрополита Діонісія пояснювався тим, що він виступав активним противником «автономістів», яких очолював архієпископ Олексій (Громадський) під омофором Московського патріархату. Якщо з «автономістами» німецька влада співпрацювала, то з автокефалами – категорично була проти.

Зазначимо, що фундаментальна відмінність першої та третьої (сучасної) формації УАПЦ від другої – наявність церковних ієрархів, що були канонічно висвячені, а отже визнані євхаристійно усіма православними. Відповідно у травні 1942 р. з благословення митрополита Діонісія відбулись рукоположення 6 нових єпископів УАПЦ, а в 1943-1944 рр. було рукопокладено ще 5 архієреїв. Загалом перед еміграцією в УАПЦ налічувалось 15 представників вищої церковної ієрархії.

Внутрішні трансформації та зростання УАПЦ вимагали неодмінного скликання загальноцерковного Собору на наших теренах. Тому Мстислав (Скрипник), майбутній Патріарх Київський і всієї України, ініціював скликання церковного Собору в Луцьку 2-9 жовтня 1942 р. Ключовим питанням згаданого церковного зібрання (всього приїхало 10 єпископів) було відновлення єдності українського православ'я шляхом об'єднання Української автономної православної церкви та Української автокефальної православної церкви [247].

На Соборі магістральні питання обговорювалися неформально, що згодом виявилось надзвичайно продуктивним, оскільки були зроблені досить важливі кроки щодо подолання інституційного розколу українського православ'я. Відповідно до рішення Собору було створено спеціальну комісію, яку очолив представник Української автокефальної православної церкви митрополит Олександр (Іноземцев). За результатами роботи цієї комісії було розроблено проект про об'єднання, а делегація, в яку входили архієпископ Никанор (Абрамович) та єпископ Мстислав (Скрипник), відвезла його до Почаєва, де тоді у лаврі перебував митрополит Олексій (Громадський).

Зрештою 8 жовтня 1942 р. було підписано «Акт з'єднання», в якому, зокрема, йшлося про наступне: «Взявши до уваги, що існуючий поділ Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відображається на житті Церкви й українського народу, а також деморалізує впливає на вірних, – ухвалити скорочення церковного роз'єднання...» [171, с.73]. Щодо церковного керівництва, то відтепер, згідно з Актом, на чолі об'єднаної УАПЦ мав стояти Священний Синод з п'яти найстарших українських архієреїв, а єпископ Мстислав мав виконувати обов'язки секретаря.

Серед церковних істориків і досі точаться дискусії, що ж спонукало підписати цей Акт митрополита Олексія (Громадського). Зупинимось на кількох версіях:

✓ В. Пащенко відзначає, що це було прагненням Громадського стати патріархом майбутньої єдиної Української Православної Церкви [152, с.741];

✓ М. Шкаровський вважає, що митрополит діяв не з власної волі, а маючи дозвіл керівництва III Рейху, а саме його Східного міністерства [258, с. 460].

Проте, якою б не була причина цього підписання, за словами А. Смирнова, втілити положення зазначеного документа не вдалося. Одна з головних причин – незгода єпископа Київського Пантелеймона (Рудика) й інших ієрархів Автономної церкви. Є здогадки, що причиною такого супротиву був шантаж з боку німецької розвідки, що активно комунікувала з єпископами обох церков. Втім, такий вплив німецьких спецслужб обумовлювався ще й тим, що в обох юрисдикціях були свої архієреї, які виступали категорично проти будь-якого єднання. Як наслідок, митрополит Олексій відмовився від раніше поставленого підпису, а через деякий час і взагалі звернувся до вірян з метою експлікувати такий вчинок як одну із спроб зрозуміти їх ставлення до воз'єднання церков [213, с.172].

Однак, уже на початку 1944 р. ієрархія і духовенство УАПЦ за умов визволення й повторної окупації України радянськими військами змушене

було залишити Батьківщину, емігруючи до інших країн. Комуністичний режим знову заборонив діяльність УАПЦ, а напередодні, у квітні 1944 р., відбувся Собор єпископів УАПЦ, після якого церковні ієрархи звернулися до вірян із архиєпископським посланням. З усіх пунктів зауважимо на тому, де говорилося про декілька мільйонів емігрантів з України, які вирішили покинути рідну землю й опинилися у скрутному становищі закордоном, аби не потрапити під всілякі поневолення чи наразити себе на смерть. Це свідчило про те, що люди перестали вірити радянській владі й абсолютно були переконані: то не звільнення від царату, але ще один ворожий наступ, який також спричинив і від'їзд священників та вищого духовенства» [152, с. 766-767].

Відтак у Соборному посланні містилося застереження про те, щоб у жодному разі люди не піддавалися безбожній пропаганді про толерантність до релігійних переконань, адже за фальшивими й лицемірними промовами ховався атеїстичний характер марксистсько-ленінської ідеології [152, с.768]. А дванадцять архієреїв УАПЦ, приїхавши до Німеччини навесні 1944 р., почали займатися тут організацією повноцінного церковного життя. Так, вже влітку наступного року митрополит Полікарп вперше скликає раду єпископів. Під час засідання цієї ради було ухвалено резолюцію, в якій зокрема констатувалося, що нинішнє зібрання - своєрідний ієрархічний орган УАПЦ в еміграції. До того ж, у 1949 р. мережа релігійних громад згаданої організації налічувала вже 60 церков, близько 20000 вірян, понад 100 священників і приблизно 20 дияконів. Безперечно, життя парафій не обмежувалося суто богослужбовим аспектом. Скажімо, деякі священники, що були науковцями і богословами, викладали у мюнхенських закладах вищої освіти, зокрема у Богословському науковому інституті та Богословсько-педагогічній академії [136].

Отож УАПЦ продовжила своє функціонування у таких умовах до настання демократичних настроїв та періоду «перебудови» в кінці 80-х рр.

XX ст. Існування УАПЦ у той час пов'язаний здебільшого саме з Українською православною церквою США в Європі й Австралії.

Звичайно, у цьому підрозділі ми не будемо репрезентувати особливості побутування УАПЦ третьої формації, але зазначимо джерела, що для нашої дисертаційної роботи стали дослідницькою базою:

1) наукові публікації архієпископа Ігоря (Ісіченка), В. Бабія, Н. Белікової, О. Білоус, В. Бондаренка, С. Боруцького, О. Іщук, А. Колодного, М. Палінчака, Я. Стоцького, Ю. Решетнікова, Л. Филипович, А. Шостак, А. Юраша та ін.;

2) газети, журнали – «Православ'я в Україні», «Волинська єпархія Української православної церкви»;

3) інтернет-ресурси – сайти Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ), сайт Української автокефальної православної церкви, сайт Української православної церкви, офіційний веб-сайт Української православної церкви Київського Патріархату тощо;

4) офіційні документи, статистичні дані – «Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах» (1997 р.), «Діяння Помісного Собору Української Автокефальної Православної Церкви» (Київ, 14-15 вересня 2000 р.), «Заява Архієрейського Собору УАПЦ щодо питання об'єднання українського православ'я» (2006 р.), «Звернення Церков і релігійних організацій щодо дискусії про європейські цінності в Україні» (2013 р.), статистично-аналітичні спостереження щодо розвитку УАПЦ тощо.

Отже, ґрунтовно дослідивши теоретичні засади висвітлення функціонування УАПЦ у незалежній Україні, можна виділити такі три основні групи джерел: 1) наукові дослідження, присвячені аналізу специфіки українського православ'я як феномену та його значенню в історії української державності й культури; 2) наукові студії, у центрі уваги яких вивчення загального розвитку православних церков саме в Україні у пострадянський період, а також 3) релігієзнавчі, історичні, юридичні, соціологічні,

політологічні наукові розвідки, що розкривають ті чи інші аспекти існування УАПЦ у наш час.

1.2. Методологічні засади існування УАПЦ у наш час

Будь-яке ґрунтовне наукове дослідження неможливо здійснити без чітко визначеної методології, оскільки певний набір наукових методів допомагає детально та якісно розкрити обрану проблематику. Наукові студії з релігієзнавства винятком не стали.

Пропонована дисертаційна розвідка також презентує комплекс методів, який дозволив всебічно та вичерпно дослідити предмет нашої роботи. Відтак для нас важливою є думка О. Бикової, що зауважує: «Дослідження релігійних процесів та організацій повинно базуватися на системності представленого явища, з використанням значної кількості методологічних підходів. Крім спеціальних методів, притаманним певним наукам, аналіз релігійних процесів та інституцій повинен спиратися на загальні методи наукового пізнання, серед яких слід відзначити методи, що застосовуються як у теоретичному, так і в емпіричному аспектах дослідження (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування і узагальнення, порівняння й аналогія, моделювання), методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент), а також методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного)» [17, с. 38-39].

Зазначимо, що це не повний список тих методів, які були використані нами у науковому дослідженні, а тому варто окреслити ті методи, принципи і підходи, які стали особливо значущими для нашої розвідки.

По-перше, слід вказати, що «теологічний (богословський) підхід у широкому розумінні розглядає релігію (релігійну організацію) не стільки ззовні, скільки «зсередини», розуміючи її як постійне відчуття присутності

Творця і в житті людини, і в навколишньому середовищі. Таке почуття, за переконаннями прихильників богословського розуміння релігій, не може виникнути «на порожньому місці», але постає результатом глибокої внутрішньої праці, самопізнання, яке дозволяє «споглядати» Бога. Згаданий підхід у християнській традиції представлений двовекторно: у вигляді богослов'я (здебільшого розуміється як православна експлікація Бога, світу та людини) і теології (католицька і протестантська традиції) [121, с. 35].

Проте академічне релігієзнавство формувалось як комплекс галузей знань про релігію: філософія релігії, соціологія релігії, історія релігії, психологія релігії, феноменологія релігії. У вітчизняній науці також виділяють правологію релігії, географію релігії, етнологію релігії, конфесіологію релігії тощо. Безперечно, кожна з вищенаведених галузей релігієзнавства має власну позицію та методологічну настанову при дослідженні релігії, релігійних явищ і процесів.

Одне з чільних місць у світовому релігієзнавстві займає історія релігії. Як зазначають сучасні релігієзнавці, «Історія релігії – це галузь релігієзнавства, що вивчає походження і внутрішній розвиток релігії (*релігійних організацій* – В.З.), а також особливості її соціально-культурних зв'язків» [112, с. 10].

Відомий російський релігієзнавець О. Красніков підкреслює: «Дослідження методології раннього релігієзнавства дозволяє зробити висновок про те, що наукове вивчення релігії передбачало використання методів компаративізму, класифікації, об'єктивності, еволюціонізму, історизму, редукціонізму, апостеріорізму, каузальності. Звичайно, запропонований список методів залишається відкритим і може бути доповнений більш прискіпливим дослідником, але методи, про які йшла мова вище, стали ядром релігієзнавчої парадигми, яка сформувалася у другій половині XIX – початку XX ст. і сприймалась найбільш відомими представниками і засновниками науки про релігію» [139, с. 76].

Один з ключових підходів, який дозволив всебічно розглянути функціонування УАПЦ в незалежній Україні – міждисциплінарний. Суть цього методу полягає в тому, що наукове дослідження спирається не лише на релігієзнавчі напрацювання з означеної проблематики, але й суміжних гуманітарних галузей знання – філософії, історії, політології, соціології. Така методологічна настанова допомогла проаналізувати діяльність УАПЦ не лише як церковну організацію (церковну ієрархію, її богослужбові риси подібності чи відмінності), але як соціальний інститут, який взаємодіє з суспільством, державою тощо.

Евристично плідним також виявився компаративний метод. Один із засновників академічного релігієзнавства М. Мюлер наголошував на виключній важливості застосування компаративного методу в історії релігії. Зарубіжний дослідник у праці «Вступ до науки про релігію» пише, що на той час до застосування його в релігієзнавчих студіях ставились досить скептично. Натомість він зазначає, що використання порівняльного методу апелює до того релігієзнавчого дослідження, яке має в своїй основі значний корпус фактів, даних та джерел, що у процесі вивчення необхідно проаналізувати і концептуалізувати [272, с.9-10].

Тому в науковій роботі ми не могли не використати компаративний метод, який дозволив порівняти УАПЦ за час незалежності України з першою і другою її формацією, розкрити відмінності функціонування УАПЦ та УПЦ КП, УПЦ в досліджуваний період, висвітлити специфіку трансформацій відносин між УАПЦ та державними, соціальними інститутами.

Дисертаційна робота представляє здебільшого історико-релігійний дискурс теми, що одразу оприявило ті методи і принципи, які первісно притаманні обраній галузі релігієзнавчого знання.

Взагалі варто відзначити, що для освоєння багатющого і цікавого матеріалу історії релігії, релігійних організацій вчені згаданої галузі вже на

межі XIX-XX ст. застосовували історико-критичний метод, який включав наступні елементи.

По-перше, релігійні організації необхідно досліджувати в історичному поступі. Західний науковець І. Бахофен наголошує, що в якій би галузі знань ми не торкалися б історії, це неодмінно передбачає наявність певних передумов конкретного явища. Справжня наукова експлікація полягає не лише в тому, щоб віднайти відповідь на питання «що?», але отримати важливу відповідь на питання «звідки?». Вирішивши поставлене питання, можна встановлювати зв'язок з наслідками, результатом, тобто відповіддю на питання «куди?». Справжнє знання, на думку вченого, експлікується тоді, коли ми віднаходимо як джерела, так і наслідки певного явища чи процесу [270, с.8].

По-друге, релігію (релігії, релігійні явища) слід вивчати у соціально-історичному контексті, у взаємодії з іншими сторонами суспільного життя. У працях релігієзнавців другої пол. XIX - поч. XX ст. увага приділяється висвітленню взаємин релігії і мови, релігії і моралі, релігії і права, релігії і філософії, релігії і науки, релігії і політики, релігії і економіки тощо. Іноді таке дослідження має філософсько-спекулятивний фактор, але дуже часто ґрунтується на конкретному матеріалі і розгляді взаємовідносин релігії з соціумом у всіх його проявах у конкретно визначеному історичному часі та просторі [140, с.57].

Отож комплексне вивчення УАПЦ як предмету релігієзнавчого аналізу передбачало дослідження його не лише як усталеного та незмінного феномену, а такого, що постійно трансформується й еволюціонує. Тому виникла необхідність залучити принцип історизму, який передбачає системність у висвітленні певного явища – від встановлення причин, умов і специфіки появи, періодів існування і механізму трансформацій до розкриття нинішнього стану об'єкта дослідження, прогнозування тенденцій та можливих змін. Відтак принцип історизму передбачає з'ясування певного

релігійного феномену в контексті розвитку, із врахуванням конкретних просторово-часових координат.

Не менш корисним виявилось застосування діалектичного методу. За його допомогою були встановлені протиріччя у функціонуванні УАПЦ як ззовні, так і з внутрішнього боку. Обраний метод сприяв проведенню глибшого аналізу взаємозв'язку між УАПЦ та різними процесами і явищами різноманітних аспектів суспільного буття (політики, моралі, економіки тощо). Особливо важливим він став при формулюванні висновків, у яких необхідно було показати взаємозалежність або взаємоперехід конкретних явищ і подій, що стосувалися безпосереднього існування зазначеної релігійної організації в незалежній Україні.

Значущими для представленої роботи стали і принципи, які вважаються основоположними в академічному релігієзнавстві, – об'єктивність, позаконфесійність і толерантність. Вони кардинально відрізняють академічне та нормативне (конфесійне) релігієзнавство одне від одного. Релігієзнавство вивчає релігію та фактично все, що з нею пов'язано, образно кажучи, «ззовні» (як певну структурну частину загальнолюдської культури в її взаємодії та взаємовпливі з іншими складовими культури).

На нашу думку, слід підкреслити суттєву різницю між теологічним і релігієзнавчим підходами щодо вивчення релігії та релігійних організацій. Український дослідник В. Кислюк виділяє наступні відмінності:

- сфера інтересів як науки, так і філософії є видимий світ – конкретні релігійні організації, конфесії, тоді як у центрі уваги богослов'я і теології – надприродний світ, точніше божественне одкровення, завдяки якому науковці, що працюють над такою тематикою, намагаються знайти відповіді на вічні та ключові питання для кожної людини;

- філософія та наука, досліджуючи релігійні явища і процеси, обов'язково бере до уваги правила логічної перевірки, або емпіричної складової на істинність. Натомість богословське і теологічне дослідження передбачає:

- а) опрацювання положень на віру або ж постановку авторитету віроповчальних текстів як провідного чинника істинності перевірки;
- б) постійне звертання до Бога як до перманентної надпричини усього існуючого.

➤ Академічне релігієзнавче дослідження виключає будь-яку конфесійну упередженість та заангажованість. А теологічне, або ж богословське дослідження проводиться у межах традиції тієї чи іншої релігійної організації;

➤ наукове дослідження релігій апріорі не може бути теїстичним, або атеїстичним. Воно передбачає нейтральність у своїх висновках та результатах, тобто до кожної релігії світський науковець ставиться однаково. Тоді, як теологічна, або богословська студія неминує є конфесійною, зосереджуючись на певній релігійній культурі, а всі інші релігії вивчає з точки зору віри, автор якої притримується сам [121, с. 34].

Принцип є методологічною основою будь-якого знання і пізнання. Його сутність полягає в тому, щоб будь-який релігійний феномен вивчався у такий спосіб, аби максимально запобігти будь-яким суб'єктивним трактуванням чи упередженням. Відповідно до принципу об'єктивності, чітко визначений об'єкт повинен аналізуватися у зв'язку з його внутрішньою необхідністю.

Щоправда, в академічному релігієзнавстві вище розглянутий принцип доповнюється принципом позаконфесійності. Згідно з ним, дослідник при аналізі певної релігійної конфесії має уникати конфесійної заангажованості. Застосування такого принципу обумовлено тим, що нерідко при розгляді релігійної організації вчений може не зважати на деякі об'єктивні закономірності й тенденції розвитку релігійних феноменів.

Два вищерозглянутих методологічних принципи досить тісно пов'язані ще з одним, а саме - принципом толерантності.

Його застосування у наукових розробках із релігієзнавства передбачає взаємозалежність між релігійним і нерелігійним світоглядами. Обидва ці

світогляди, наголошує В. Кислюк, мають спільні риси, які зрештою створюють певну «будівлю» світовідчуття та світосприйняття, тим самим враховуючи елементи, які притаманні кожній людині – моральні уявлення, що експлікують ключові фактори суспільного існування, об'єктивні знання і загальнолюдські цінності. Відповідно релігія має досліджуватися як універсальний феномен, який відображає волю людини і прагнення до трансцендентного, незважаючи на її соціальну або національну належність [121, с. 37].

Варто також зазначити, що методологічний принцип толерантності пов'язаний тісно із феноменом свободи совісті. Згідно з принципом, зміст релігієзнавства, а відтак і будь-яких академічних студій з представленої науки (наприклад, наша дисертація), неодмінно співвідноситься з головними правовими документами України про свободу совісті, зокрема Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». У змісті Закону знаходимо, що кожному громадянину гарантується право на свободу совісті відповідно до Декларації про державний суверенітет України та Конституції України. Також будь-яка робота в академічному релігієзнавстві прямо або опосередковано спирається у дослідженні на міжнародне право, що однозначно реалізується у текстах міжнародних правових документів, таких як:

- Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.);
- Паризька хартія для нової Європи (ухвалена керівниками 32 держав Європи, США і Канади 21 листопада 1990 р.);
- Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1992 р.);
- Європейська конвенція з прав людини (у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права), ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.;

- Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань (проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 р.) тощо.

Зупинимось на методах, які допомогли у дослідженні функціонування УАПЦ в пострадянський період:

- системний;
- структурно-функціональний;
- каузальний;
- соціологічний.

Як наголошують методологи, системний підхід спрямований на те, щоб розкрити об'єкт дослідження у його цілісності, а також на висвітлення різних варіантів зв'язків цього об'єкта, вбачаючи у ньому єдину систему. Отож системний підхід досліджує об'єкт як сукупність елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні характеристики усієї множини. Основний акцент скеровується на розкриття відносин та зв'язків, які можна спостерігати, спираючись на зовнішній фактор, навколишнє середовище або в межах об'єкта, який досліджується [18, с 23].

Відповідно до цього, УАПЦ, в нашій роботі, аналізується як цілісний об'єкт. Крім того, вивчаються різноманітні типи зв'язків окресленого об'єкта і моделюється цілісна теоретична картина. УАПЦ розглядається як певна множина елементів (духовенство, миряни, внутрішньо- і зовнішньо-церковна діяльність тощо), взаємозв'язок яких і формує цілісну властивість досліджуваної множини. Зауважимо, що близьким до системного підходу є структурно-функціональний підхід, який, на думку вітчизняних релігієзнавців, екстраполюється на глибше розуміння функціонування і структури релігійних організацій та релігійних традицій. Виокремлення тих чи інших аспектів релігійних традицій, їх компаративне вивчення та загалом системи дозволяє ще детальніше розуміти специфіку їх існування [112, с. 15].

Каузальний метод (від лат. *causalis* – причинний) те ж саме, що і причинність, – це генетичний зв'язок між окремими станами видів і форм

досліджуваного об'єкта в процесі його розвитку. Поява конкретних феноменів та систем, трансформація їх сутності й атрибутів у часі базуються на попередніх аспектах, що називається причиною, а зміни, які вони викликають, – наслідком. Отже, різні аспекти функціонування УАПЦ розглядаються за допомогою каузального методу, тобто з'ясовуються причини певних подій, фактів та визначаються наслідки як на внутрішньо церковному, так і зовнішньоцерковному рівнях.

На думку вітчизняних релігієзнавців, застосування соціологічного методу сприяє широкому аналізу розуміння релігії як певної соціальної реальності та соціальної системи, що перебуває в центрі зовнішніх факторів, які впливають на неї і водночас сама є такою, що впливає на ті чи інші соціальні верстви населення і групи, загалом на людське існування. Соціологічний метод виявляє специфіку існування релігійних вірувань, релігійних організацій (у нашому випадку – УАПЦ), враховуючи різні соціальні групи: і віруючих, і атеїстів, а також сприяє розкриттю ключових тенденцій релігійних трансформацій, зважаючи обов'язково на ступінь впливу соціальних чинників [112, с. 15]. Відповідно нами були використані соціологічні дослідження, опитування, присвячені релігійній ситуації в Україні на різних етапах періоду незалежності. Також у представленій роботі акцентувалося на особливостях УАПЦ як суто церковного інституту, так і об'єкта соціальних, політичних відносин. Кожен з вищезазначених методів використовувався для вирішення конкретних дослідницьких завдань у відповідних розділах та підрозділах представленої дисертаційної роботи.

За результатами аналізу методологічної стратегії дослідження УАПЦ в пострадянський період, можна зробити висновок, що представлена наукова робота здійснена із залученням і загальнонаукових, і спеціальних наукових методів та підходів у межах історико-релігійного дискурсу. Відтак окрім загальнонаукових методів та принципів, притаманних безпосередньо академічному релігієзнавству, світоглядному плюралізму, толерантності та позаконфесійності, для нас евристично корисним було застосування:

історизму, структурно-функціонального підходу, системного, каузального, компаративного і міждисциплінарного методів.

Висновки до першого розділу

Дослідивши джерельну базу та методологічну стратегію аналізу функціонування УАПЦ в незалежній Україні, можемо зробити такі висновки:

1. функціонування УАПЦ на синхронному відтинку часу досі не було предметом спеціального комплексного дослідження в академічному релігієзнавстві. Звичайно, використані фундаментальні наукові розвідки стосовно УАПЦ першої формації, але вони за характером і змістом тяжіють до діахронного спрямування. Вивчення особливостей існування УАПЦ як предмета релігієзнавчих досліджень є досить актуальним, оскільки потенційно може допомогти знайти шлях до вирішення ключового питання українського православ'я – подолання розділення між ПЦУ та УПЦ.

2. Зважаючи на предмет і об'єкт представленого дисертаційного дослідження, ми послуговувалися міждисциплінарним підходом під час формування джерельної бази. Відповідно нами було використано не лише наукові праці релігієзнавців чи філософів, але й істориків та політологів. Це дозволило комплексно та систематично репрезентувати досліджуваний феномен.

3. Загалом можна виділити такі три основні групи джерел: а) праці, де з'ясовуються особливості православ'я на наших теренах та його значення в історії української державності та культури; б) наукові розвідки із аналізом загального розвитку православних церков пострадянського періоду; в) релігієзнавчі, історичні, політологічні дослідження, присвячені існуванню УАПЦ трьох формацій.

4. Методологічною основою нашої наукової роботи став комплекс підходів і методів, який дозволив здійснити комплексне та цілісне дослідження представленої проблематики. Окрім загальнонаукових методів, евристично результативними виявилися діалектичний та компаративний, системний та аналітичний, структурно-функціональний та каузальний

методи. Безперечно, ми також послуговувалися класичними підходами академічного релігієзнавства – об’єктивністю, світоглядним плюралізмом, позаконфесійністю і толерантністю, що сприяло запобіганню упередженого ставленню до предмета дисертаційної розвідки.

РОЗДІЛ II. ВНУТРІШНЬОЦЕРКОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УАПЦ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Динаміка внутрішньоцерковного існування УАПЦ

Легалізація УАПЦ у 80-х р. була обумовлена, на наш погляд, двома чинниками: інтеріорним (державно-церковним) й екстеріорним (внутрішньоцерковним). Інтеріорна причина виникла у час «перебудови», коли відбувалась демократизація суспільного буття, характеризуючись більш вільною політикою щодо релігії та Церкви. Такий стан суспільства призвів до ренесансу християнства на наших землях, особливо найбільш розповсюдженої його гілки – православ'я.

Як підкреслює І. Жердева: «В атмосфері національного відродження того часу створювались чисельні неформальні громадські організації, які своїми діями намагалися прискорити демократичні процеси в Україні. Ці події призвели до створення на Львівщині громадського комітету захисту УГКЦ, який очолив Іван Гель. Підтримка греко-католиків комітетом була обумовлена тривалим терміном гонінь і переслідувань УГКЦ. Комітету вдалося згуртувати людей на підтримку своїх вимог, хоча і не всі його члени були релігійними людьми. Релігійна пропаганда у більшості випадків велась на національних засадах під гаслами за самостійність України. За пропозицією І. Геля до резолюції установчої конференції товариства «Меморіал», яка була ухвалена у березні 1989 р., був включений пункт щодо підтримки легалізації УГКЦ і відновлення УАПЦ [79, с. 230, 237]. Подібний пункт наприкінці 1989 р. включив до своєї передвиборної програми Демократичний блок України. Цей блок об'єднав 43 громадські організації, серед яких Народний рух України, Українська Гельсінкська спілка,

товариство «Меморіал», Українська народно-демократична ліга та ін. [9, с. 77-80].

Вочевидь, одна з вирішальних внутрішньоцерковних причин легалізації УАПЦ була пов'язана із станом Українського Екзархату у складі РПЦ, що сприймався достатньо суперечливо. Незважаючи на високий статус серед інших країн колишнього Радянського Союзу, всі церковні рішення, враховуючи призначення вищого духовенства, приймалися все одно лише у Москві. Статус очільника екзархату – Митрополита Київського і Галицького – був позбавлений будь-якої автономії, не кажучи вже про автокефалію. Саме тому статус українського православ'я як Українського Екзархату РПЦ позначало, в суті своїй, лише відокремлену територію, а реальною самостійністю, якою зазвичай володіють церковні структури такого рангу, не послуговувалось.

Вищезазначені причини не могли не вплинути на початок процесу легалізації у період «перебудови». Остаточним поштовхом до відновлення діяльності УАПЦ, як зазначає дослідник історії зазначеної релігійної організації О.Воронин, стали події 15 лютого 1989 р. У цей день новостворений Ініціативний комітет у Києві на чолі з протоієреєм Богданом Михайлечком ухвалив звернутись і до Верховної Ради УРСР, і Верховної ради СРСР, а також до християнської міжнародної громадськості. Після цього робота за національно-церковну легалізацію продовжувалась протягом усього року, хоч це вдавалось нелегко. Ще відчувався певною мірою опір як з боку суспільства, так і з боку влади. Тому, святкуючи Великдень 1989 р. місцева православна громада вперше з 1943 р. звершила святкову Літургію українською мовою, але. Відбулась вона ще не в соборі, і не в капличці навіть, а безпосередньо у приватному домі, бо всі ще відмовлялись від такого привселюдного вчинку [49].

Необхідно зважати на те, що поява УАПЦ після Жовтневої революції та під час «перебудови» мала спільні риси:

- легалізація відбувалася на тлі ренесансу української національної культури;
- церковна трансформація була спричинена різномірними соціально-культурними потрясіннями.

Підкреслимо, що процес становлення УАПЦ виявив одну з провідних проблем, яка виникла у церковно-релігійному житті України з кінця 1980-х, а саме питання українізації. На думку Л. Прокопчук, це питання, перш за все, охоплювало застосування української мови у певних церковних аспектах – відправ богослужінь, таїнств, відновлення вітчизняних релігійних традицій [187, с.8].

Логічно, що спочатку УГКЦ підтримала ідею відродження УАПЦ як «спорідненої національної церкви». Однак, згодом, коли греко-католики почали розцінювати згадану церковну інституцію як конкурента щодо «духовного впливу серед населення Галичини та інших районів республіки, здатного ослабити їх власні позиції», між ними виникло протистояння у змаганнях за релігійно-духовну сферу [79, с. 252].

Отже, як зазначають дослідники, «однією з ключових подій у легалізації УАПЦ став вихід 19 серпня 1989 року приходу апостола Петра і Павла на чолі з протоієреєм Володимиром Яремою з юрисдикції РПЦ. Спочатку Ярема оголосив, що його прихід перейшов під омофор Константинопольського патріарха. Мовляв, це було викликано тим, що він сподівався отримати від нього канонічну автокефалію. У Петропавлівській церкві під час богослужіння навіть поминали патріарха Димитрія Константинопольського, а Ярема запевняв усіх, що отримав від нього антимінс» [228, с.24].

Вищезазначені обставини й обумовили пришвидшення розвитку релігійної організації, що розглядається нами в даній науковій роботі. Підтвердженням слугує факт створення головного управлінського органу легалізованої релігійної організації, а саме Церковної Ради, у межах засідання якої у Львові було ухвалено Статут УАПЦ. Поступово до УАПЦ

почали переходити парафії Українського екзархату на Західній Україні, зокрема у Львівській області, Івано-Франківській, Тернопільській та Волинській. Вже за півроку від першого богослужіння українською мовою у Києві на території всієї України налічувалось понад 100 парафій УАПЦ [49].

Безумовно, такі процеси не могли не викликати відповіді з боку Священного Синоду РПЦ. «Спочатку реакція на відродження УАПЦ супроводжувалася заборонами у священнослужінні чи відлученням від Церкви. Коли ж це не зупинило автокефалістського руху, РПЦ почала йти на поступки: дозволили здійснювати богослужіння, а також виголошувати проповіді рідною мовою за умови бажання більшості парафіян. Почало видаватися україномовне Святе Письмо та богослужбові книги, зокрема Требник. А вже на початку 1990 р. Архієрейський Собор Російської Православної Церкви ухвалив надати самоврядний статус з правами широкої автономії Українському Екзархату, перейменувавши його в Українську Православну Церкву. Такий статус передбачав утворення власного Священного Синоду, який складався спочатку з 5 осіб. Висловлювалися припущення й обіцянки щодо надання ще більшої самостійності у церковному управлінні та функціонуванні [49].

Незважаючи на це, 1990 р. став вирішальним для УАПЦ з інституційного боку стосовно внутрішньої і зовнішньої легалізації. Так, Перший Всеукраїнський собор, який відбувся 5-6 червня 1990 р. у Києві, налічував більше 700 делегатів з усіх куточків нашої держави, серед яких було 7 архієреїв на чолі з архієпископом Іоанном та понад 200 священників. Представлене церковне зібрання ухвалило рішення щодо з'ясування широкого кола проблем, пов'язаних із внутрішнім та церковним життям УАПЦ. У межах роботи Собору було опрацьовано програму й основні засади відновлення діяльності монастирів і духовних семінарій, академій, трансформації видавничої діяльності та широкого використання мас-медіа для активного розповсюдження ідей православної автокефалії на наших теренах.

Також Собор формально затвердив факт відновлення УАПЦ в Україні та ухвалив рішення про підняття статусу цієї релігійної організації до патріархату. Український дослідник О. Іщук стосовно Собору зазначав, що, дискутуючи над проектом Статуту релігійної організації, учасники ухвалили виступити категорично проти введення інституту анафематствування, відлучень чи проклять, оскільки це не відповідало сучасному стану людської цивілізації і було неспівмірним з високим званням християнської людини та й загалом віровченням. Як засвідчила діяльність Собору, усі складнощі міжрелігійних відносин на наших теренах були викликані конфліктами між вірянами і духовенством різних православних церков [117].

Однак, можна констатувати, що вперше в історії православна церква отримала право, яким володіє кожен народ, а саме: мати власного церковного лідера – Патріарха, яким став Мстислав (Скрипник), хоча й обіймав до цього посаду очільника згаданої релігійної організації в діаспорі, маючи титул місцеблюстителя.

«Вибудова завершеної ієрархії церковної влади, - зауважує О. Іщук - мала стати запорукою самостійності Української православної церкви та рівності її серед інших автокефальних церков світу. Такий перебіг подій, відігравши спочатку стимулюючу роль щодо автономного відокремлення УПЦ у структурі Московської патріархії, дещо більше ускладнив її буття нині, ніж православні ускладнюють життя своїх церков. Конструктивний діалог та вирішення міжконфесійних суперечок можливо подолати, якщо відбудеться відмова від тих чи інших амбіцій щодо насильницької зміни православної юрисдикції у храмах того конкретних регіонів» [117].

На наш погляд, один з істотних чинників остаточного визнання й інституціалізації УАПЦ - легалізація на законодавчому рівні УАПЦ Верховною Радою УРСР у межах всієї України, що сталося менше, ніж за два роки від створення ініціативного комітету, а саме 2 жовтня 1990 р. Така ситуація спричинила негайний приїзд обраного патріарха Мстислава (Скрипника) вже через два тижні до Києва, який протягом одного місяця

здійснив первосвятительські візити до деяких українських міст і населених пунктів. До того ж, саме він очолював засідання Архієрейського Собору УАПЦ. Посутньою справою зазначеного церковного зібрання була підготовка й організація до урочистої інтронізації на Київський патріарший престол патріарха Мстислава (Скрипника), що сталося 18 листопада 1990 р. у давньому соборі Київських митрополитів – Софіївському. Тому О. Рощина й І. Тюльченко наголошують на подвійності наслідків такої події: по-перше, офіційно відбувся церковний розкол вітчизняного православ'я на сучасному етапі історії, а, по-друге, УАПЦ збільшила свій вплив на західноукраїнське населення [203, с.256]. Це означало для УАПЦ, за словами Є. Харьковщенка, ухвалення дозволу ставати засновником видавництв, поліграфій, різних підприємств, наприклад сільськогосподарських, а також відкривати власні доброчинні установи (лікарні, пансіонати, інтернати, школи, дитячі садки, будинки для людей літнього віку чи безхатченків), який має повне право зареєструватися як юридична особа, що, згідно з нормативно-правовою базою України, є релігійною організацією на основі ухваленого нею власного Статуту (ст.19)» [243, с.306].

Щоправда, зовнішня легалізація УАПЦ з боку української влади і досі неспроможна усунути проблеми між державою та зазначеною церковною організацією. Український дослідник С. Здіорук виділяє такі проблеми:

- недосконала нормативно-правова база, яка регулює державно-церковні відносини;
- юридична неврегульованість щодо можливості релігійним організаціями відкривати власні школи і дитячі садки;
- неузгодженість між собою органів державної влади що ключових аспектів державного управління у сфері суспільно-релігійних відносин;
- наявність різноманітних спекуляцій у державно-релігійних відносинах, що досить часто виникають на підставі інтриг, скандалів, які

здебільшого пов'язані з політичними уподобаннями діючої влади або ж опозиційних сил;

- гальмування процесу ухвалення нормативно-правової бази з питання повернення церковної нерухомості та власності;

- недостатня компетентність певної частини громадян у релігійній сфері [103].

Отож від міри поглиблення інституціоналізації церковно-державної взаємодії, зокрема з УАПЦ, значно залежить рівень цивілізованості українського соціуму, розвиток демократичних цінностей та громадянського суспільства.

Хоча О.Воронин зауважує, що рік проголошення України незалежною був успішним і для УАПЦ в Україні щодо її подальшої легалізації. Вже в цьому році мережа релігійних громад вищезазначеної православної конфесії розповсюдилась на східну і південні частини нашої держави. Зокрема, під омофором УАПЦ опинилися храми Житомира, Одеси, Харкова, Чернігова тощо. Одночасно відбувалась побудова нових храмів. Під розпорядження УАПЦ також було передано дві пам'ятки архітектури державного значення для відправ богослужінь – це Храм святого апостола і євангеліста Івана Богослова, єдина культова споруда, що дійшла цілою до наших часів з усього стародавнього комплексу видатного Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, а також Андріївську церкву, яка згодом стала кафедральним собором для всієї православної конфесії [49].

Як наголошує А. Шостак, поступове і відносно швидке збільшення кількості приходів УАПЦ на території нашої держави не могло не поставити питання перед керівництвом згаданої вище релігійної організації про покращення її адміністративної та організаційної структури. Відповідно митрополитом Мстиславом (Скрипником) й архієпископом Іоанном (Боднарчуком) було ухвалено рішення про збільшення кількості вищого духовенства УАПЦ, що втілювалося протягом 1990 р., коли відбулося сім архієрейських хіротоній, під час яких було висвячено на єпископів Василя

(Бондарчука), Андрія (Абрамчука), Володимира (Романюка), Данила (Ковальчука), Романа (Балащука), Миколая (Гроха), Антонія (Масендича). Проте відновлення зазначеної православної конфесії ще повністю не було завершено, адже необхідно було уніфікувати розрізнені парафії УАПЦ, які знаходилися вже на всій території України, тобто створити єпархії, які б ділилися на благочиння [262, с.150].

Є потреба зауважити, що з постановам УПЦ КП у суспільно-церковному бутті України, функціонування УАПЦ почало відзначатись різними суперечливими моментами. Так, фактор, який згодом спричинив тривалий конфлікт між УПЦ КП та УПЦ був пов'язаний із проведенням Об'єднавчого собору, який відбувався наприкінці червня 1992 р. Під час церковного зібрання УАПЦ як українська церква, що перебувала у вигнанні, та УПЦ як церква, що служила на наших теренах, об'єдналися воедино і отримали назву Українська Православна Церква Київського Патріархату. Предстоятелем новоутвореної церкви було обрано патріарха УАПЦ Мстислава (Скрипника), а його заступником – Філарета. Це породжувало конфлікт, оскільки першого взагалі не було на соборі, і він сам не давав благословення на такий захід, тим більше, не знаючи про своє обрання, наголошував на нелегітимності ліквідації УАПЦ.

Ю. Лінник, український науковець, наголошує, що вже 17 жовтня цього ж року відбулося відлучення зі складу УАПЦ двох єпископів – Володимира (Романюка) і Антонія (Масендича). Здійснив це Патріарх Мстислав, оскільки вони визнали об'єднання церков. Після проведеного акту митрополит Філарет знову попересвячував багатьох ієрархів УАПЦ (для деяких – це було вже третє висвячення). Не зважаючи на ухвалення нової назви УПЦ КП, усім парафіям УАПЦ, які стали частиною новоствореної релігійної організації, як виняток, було надано дозвіл зберегти власну історичну назву (УАПЦ), уникаючи непорозумінь із встановлення аббревіатури з назвою нової церкви [146, с.267].

Однак, значна частина парафій УАПЦ в Україні так і не реєструвала Об'єднавчий собор. Зокрема, троє архієреїв категорично відмовилися від будь-якого діалогу з митрополитом Філаретом. Відповідно склалася така ситуація, що до 1993 р. патріарх Київський Мстислав (Скрипник) *de-facto* припинив будь-який діалог зі своєю вітчизняною паствою, яка на той час була поділена на дві конфесії. Навесні 1993 р. ця розділеність набула вже більш яскравого, церковно-правового статусу, хоча *de-jure* ними обома керував сам Патріарх Мстислав. Насправді ж, абсолютно інші ієрархи керували справами обох православних церков.

Своєрідною «крапкою» у цьому розділенні стала смерть патріарха Мстислава, яка трапилась 11 червня 1993 р. Саме кончина первосвященника спричинила остаточне розмежування між цими двома релігійними організаціями, що втілювалось в обранні кожною із них свого предстоятеля. Втім, за півтора року від дати створення УПЦ КП її полишило понад 10 архієреїв, при чому вони не приєдналися до УАПЦ, але повернулися до складу УПЦ. І хоч певна частина архієреїв і громад і відійшла до складу УАПЦ, проте віряни і духовенство УПЦ КП ще довго не бажали бачити предстоятелем своєї церкви митрополита Філарета [88, с. 60].

Що стосується внутрішньоцерковних аспектів УАПЦ, то, перш за все, на нашу думку, необхідно пригадати факт повернення лише двох владик до складу УАПЦ, які до цього були в її єпископаті вже після смерті Патріарха Мстислава (Скрипника) у 1993 р. Йдеться про архієпископа Львівського Петра (Петруся) і єпископа Білоцерківського й Уманського Михайла (Дуткевича). Однак, перед смертю Патріарх Мстислав своїм розпорядженням благословив архієпископа Петра зайняти одну з головних посад у будь-якій помісній православній церкві, а саме керувати справами УАПЦ. Така ситуація передбачала, що саме архієпископ Львівський Петро стане фактичним керівником УАПЦ, коли Патріарх Мстислав відсутній на наших теренах. Відповідно вже після кончини Патріарха владика Петро (Петрусь) доклав зусиль до збільшення складу вищого духовенства в УАПЦ,

висвятивши разом з єпископом Михайлом (Дуткевичем) двох архієреїв. Це були єпископ Луцький і Волинський Феоктист (Пересада) і єпископ Харківський і Полтавський Ігор (Ісіченко) [89, с.4].

Водночас в УПЦ США Діаспори у 1993 р. замість спочилого патріарха Мстислава (Скрипника) було обрано митрополита Ірінупольського Костянтина (Багана). На відміну від свого попередника, очільник зазначеної вище релігійної організації вирішив повністю дистанціюватися від УАПЦ, але все одно почав активний діалог із Вселенською Патріархією. Успішність перемовин з Константинополем не забарилася: вже через два роки (навесні 1995 р.) синодом Вселенського Патріархату було ухвалено входження УПЦ США і Діаспори до її складу в статусі митрополії.

Прокоментована ситуація призвела до того, що вищому церковному духовенству УАПЦ необхідно було знову обирати нового очільника церкви – Патріарха Київського і всієї України, враховуючи, що це відбувалося без участі американських ієрархів УАПЦ (мається на увазі – УПЦ Діаспори та США). На думку тогочасного вищого духовенства УАПЦ, найкращою кандидатурою для очолювання такої релігійної організації була постать протоієрея Володимира Яреми. У результаті перемовин уже наприкінці літа 1993 р. він став монахом Димитрієм, а на початку осені вже був висвячений на єпископа.

Ставши предстоятелем церкви, Патріарх Димитрій своє основне завдання вбачав у ще більш комплексній інституціалізації її всередині країни, зважаючи і на зовнішній, і міжцерковний, і міжправославний аспект. У зв'язку з цим, він почав перемовини з центральними органами влади задля владнання питань, що мали неврегульований юридичний статус, а також містили адміністративний аспект функціонування.

Необхідно підкреслити, що на момент обрання Патріарха Димитрія УАПЦ ще не мала державної реєстрації в органах влади. Формувалась дилема: Київський Патріархат був зареєстрований Радою у справах релігій, причому із статусом правонаступниці УАПЦ, однак це рішення не було

реципійовано жодним першоієрархом самої релігійної організації. Як Патріарх Мстислав, так і Патріарх Димитрій поставились до неї індиферентно.

Так, обидва предстоятелі, кожен у свій спосіб, намагалися вирішити означену проблему, тобто отримати повторну реєстрацію головних документів УАПЦ – Статуту за редакцією 1990 р., однак це ще довго не вдавалося церковним діячам. Одна з першорядних причин полягала в тому, що тодішня влада в особі Л. Кравчука надавала особливі преференції саме Київському Патріархату, що зумовлювало то затримку, то просто ускладнення юридичних дій щодо реєстрації Статуту УАПЦ. Повторна реєстрація відбулася вже за президентства Л. Кучми, а саме влітку 1995 р.

До того ж, 1995 рік став переломним у житті церкви: вперше відбувся діалог між УПЦ КП та УАПЦ задля потенціального об'єднання в одну православну конфесію. Домовленість, хоч і усна, відбулась на рівні тодішніх предстоятелів обох церков, а саме патріарха Київського Димитрія (Яреми) з боку УАПЦ та патріарха Київського Володимира (Романюка) з боку УПЦ КП.

До речі, ще один з провідних факторів об'єднання двох релігійних організацій її очільники вбачали у необхідності ними обома скласти першосвятительські повноваження й обрати взагалі нову людину на посаду предстоятеля вже об'єднаної церкви. Однак, подальшого розвитку діалог між церковними діячами не отримав, адже після раптового упокоєння предстоятеля УПЦ КП безпосереднім керівником її став митрополит Київський Філарет (Денисенко), який тимчасово був призначений у якості місцеблюстителя Київського патріаршого престолу. Хоча для всіх стало зрозумілим, що місцеблюститель вже бачить свою подальшу долю як Предстоятеля вищезгаданої релігійної організації. Звісно, владолюбний характер митрополита Філарета не наближував, а відштовхував від себе немало кількість вірян Київського Патріархату, що призвело до фактичного унеможливлення об'єднання з УАПЦ в єдину автокефальну церкву на той

час. Деструктивна позиція митрополита Філарета всередині церкви призвела до виникнення внутрішньої опозиції та дискусій щодо ситуації, яка склалася у межах засідання розширеного Архієрейського Собору УАПЦ у жовтні 1995 р. Це зібрання вищого духовенства ухвалило звернення до УПЦ КП щодо того, аби відкликати кандидатуру патріаршого місцеблюстителя, а також ініціювати складання предстоятельських повноважень патріархом Димитрієм (Яремою).

Проте, як і в 1992 р., так і в 1995 р. місцеблюститель патріаршого престолу митрополит Філарет знехтував давно ухваленими домовленостями між предстоятелями УПЦ КП і УАПЦ, ба більше, вищезазначеним зверненням ієрархів УАПЦ. Усупереч усім і всьому, у жовтні 1995 р. було скликано Помісний Собор УПЦ КП, у межах засідання якого Філарета було обрано новим її предстоятелем і присвоєно новий статус - Патріарх Київський і всієї Руси-України.

Такі події призвели до двох обставин:

- на знак незгоди з цим, певна кількість противників митрополита Філарета, будучи вірянами Київського Патріархату, перейшли повністю до складу УАПЦ;
- на невизначений час було відкладено потенційне об'єднання УПЦ КП та УАПЦ.

Варто наголосити, що до УАПЦ приєдналися не просто священнослужителі та миряни, а і представники вищої ієрархії в особі митрополита Галицького й Івано-Франківського Андрія (Абрамчука), архієпископа Тернопільського і Буцацького Василя (Боднарчука), єпископа Ніжинського і Брацлавського Романа (Балащука) і єпископа Хмельницького і Кам'янець-Подільського Мефодія (Кудрякова), майбутнього Предстоятеля УАПЦ. Як наслідок, завдяки переходу частини єпископату УПЦ КП до УАПЦ чисельність церковної мережі останньої збільшилась у два рази з 600 до понад 1200 релігійних громад.

Зважаючи на суттєві зміни щодо кількості релігійних громад, вже наступного року, влітку 1996 р., патріарх Димитрій Ярема благословив створення автономної частини УАПЦ на території Російської Федерації, яка отримала назву Російської Істинно-Православної Церкви. Для її ефективнішого керування на місцях було рукопокладено два єпископи з титулами єпископа Московського і Коломенського та Санкт-Петербурзького і Староруського. Ними стали єпископи Іоанн (Модзалевський) і Стефан (Ліницький).

Хоча згадана вище автономна частина УАПЦ перебувала у її складі зовсім недовго – лише рік. Вже у 1997 р. вона відокремилася від материнської церкви і стала повністю самостійною. Однак, архієпископ Московський і Коломенський Іоанн (Модзалевський) виступив із гострою критикою проти такого рішення духовенства РосПЦ і написав прохання про дозвіл перейти у безпосереднє керівництво предстоятеля УАПЦ – патріарха Димитрія.

Втім, якщо знову повернутись до характеристики українського церковного життя зазначеного періоду, то можна помітити, що єпископи УПЦ КП, які перейшли у 1995 р. до складу УАПЦ, сприймали цей акт не просто як перехід до іншої православної церкви, а як безпосереднє втілення домовленостей патріархів Володимира (Романюка) і Димитрія (Яреми) щодо об'єднання двох православних церков у єдину помісну і потенційно автокефальну церкву в Україні.

Як наслідок, восени цього ж року ієрархами УАПЦ і колишніми архієреями УПЦ КП був ухвалений «Акт об'єднання Церков», який передбачав, що у межах засідання майбутнього Помісного Собору УАПЦ тодішній патріарх Димитрій (Ярема) складе свої першосвятительські повноваження. Звісно, немає жодних сумнівів, що ієрархи, які виступали як представники УПЦ КП, не володіли ніякими юридичними чи церковними повноваженнями, що були б легальними для реалізації об'єднання цих двох православних організацій. Прецедент, що виник, безумовно, викликав

скепсис деяких церковних діячів та науковців щодо церковно-правової легальності «Акту злуки Церков».

Проте, після ухвалення «Акту злуки Церков» прихильники досліджуваної релігійної організації поділилися на дві частини. Більша частина ієрархів повністю визнавала поєднання УАПЦ та УПЦ КП як факт, що відбувся, а єпископ Харківський і Полтавський Ігор (Ісіченко) виступав категорично проти, підкреслюючи, що справжнє, відповідне до всіх канонів об'єднання стане можливим лише при проведенні Помісного Собору УАПЦ за наявності особистостей, які володіють належним правом голосу для ухвалення таких рішень. Відповідно, вже посеред осені 1995 р., ним у Харкові було проведено зібрання східноукраїнського духовенства, у межах засідання якого відомий «Акт об'єднання Церков» став іменуватися лише декларацією щодо можливого об'єднання, яка потребує неодмінної загальноцерковної та соборної рецепції як вищим духовенством, так і священиками, монахами і мирянами.

На відміну від єпископа Ігоря, група прихильників ухваленого «Акту злуки Церкви», маючи намір вирішити нагальну проблему на свою користь, зібрала Церковний Собор 6 серпня 1996 р. Під час роботи цього Собору було ухвалено рішення про об'єднання УПЦ КП і УАПЦ в єдину православну організацію, яка отримала назву Українська Автокефальна Православна Церква Київського Патріархату (скорочено – УАПЦ-КП). Втім, зауважимо, що на ньому не була присутня вся ієрархія УАПЦ, а відтак він почав сприйматися як намагання здійснити церковний переворот задля усунення з предстоятельської посади патріарха Димитрія. Сам же предстоятель УАПЦ у заяві від 14 вересня 1996 р. під назвою «Про прагнення ліквідувати УАПЦ в Україні», заявив, що обставини, які останнім часом склалися у православному житті України, унеможливають передчасну його відмову від патріарших повноважень.

Після опублікування такої заяви Патріархом Димитрієм поступово почав наростати внутрішній конфлікт в УАПЦ. Пояснювалося це тим, що

предстоятель УАПЦ восени 1996 р. заборонив здійснювати священнослужіння митрополиту Львівському Петру (Петрусю) як лідеру внутрішньоцерковної опозиції в УАПЦ і взагалі відправив його на відпочинок.

Роздмухуючи конфлікт і маючи на меті довершити почату справу, прихильники документа «Акту злуки Церков», колишні ієрархи УПЦ КП і більшість єпископату УАПЦ, вже у жовтні 1996 р. ініціювали проведення Церковного Собору УАПЦ-КП. Під час його засідання було оголошено про обрання нового предстоятеля вищезазначеної релігійної організації. Ним, замість патріарха Дмитрія (Яреми), став митрополит Тернопільський Василь (Бондарчук), але поки що лише на посаді Місцєблюстителя патріаршого престолу УАПЦ-КП. Також було ухвалено заборонити священнослужіння одному з найбільших противників «Акту злуки Церков» єпископу Ігорю (Ісіченку).

Трохи згодом, наприкінці жовтня 1996 р., відбувся ще один Собор УАПЦ-КП, який отримав назву «III Помісний Собор УАПЦ» від ініціаторів його проведення. У межах його засідання було соборно ухвалено дійсне обрання Місцєблюстителем Патріаршого престолу митрополита Тернопільського Василя (Боднарчука), а також підтверджено заборону в священнослужінні і відправлено на відпочинок патріарха Дмитрія (Ярему), єпископа Мефодія (Кудрякова) і єпископа Ігоря (Ісіченка). Як наслідок, вже наприкінці осені 1996 р. можна було спостерігати чітко виражений внутрішній конфлікт і розкол усередині УАПЦ. Так, у складі УАПЦ нараховувалося всього три ієрархи, а в УАПЦ-КП було приблизно десять.

Втім, патріарх Дмитрій категорично не визнав юридичної легітимності проведення цього «Помісного Собору УАПЦ» та продовжив предстоятельське служіння над тією частиною УАПЦ, яка визнавала його владу, оприлюднивши наказ про заміщення вакантної посади Керуючого справами УАПЦ замість забороненого у священнослужінні єпископа Ігоря (Ісіченка). Для ефективного функціонування УАПЦ, а особливо її Львівської

єпархії, єпископатом УАПЦ було висвячено єпископа Макарія (Малетича), який був її предстоятелем до отримання Томосу від Вселенського Патріарха.

Вищезгаданий конфлікт усередині досліджуваної релігійної організації точився недовго. У самій УАПЦ-КП спостерігалось достатньо і своїх внутрішніх конфліктів, що призвели до неможливості її повноцінного існування і розпаду майже через півроку після того, як було оголошено про її утворення. Вже наприкінці весни 1997 р. на чолі з патріархом Димитрієм (Яремою) був скликаний легітимний III Помісний Собор УАПЦ, на якому ухвалили об'єднати УАПЦ-КП та УАПЦ. Під час роботи Собору також було ухвалено новий Статус УАПЦ та канонізовано першого предстоятеля УАПЦ митрополита Київського Василя (Липківського), а також інших засновників досліджуваної релігійної організації першої генерації (1921 р.).

Після засідання цього Собору в зазначеній вище релігійній організації настала стабільність: відбувалося розширення церковної мережі шляхів заснування нових єпархій та церков, а також висвячення вищого духовенства. Стабільність обумовлювалась і тим, що засідання Архієрейських Соборів відбувалися відповідно до Статуту УАПЦ. Рукоположення ієрархів здійснювалося не за вказівкою «зверху», а шляхом ухвалення кандидатур на засіданнях єпархіальних зборів того чи іншого населеного пункту.

Відчутні зміни сталися, коли у лютому 2020 р. помер другий предстоятель УАПЦ – Патріарх Димитрій. Майже через півроку в Києві, а саме 14-15 вересня 2000 р., відбувся Помісний Собор Української Автокефальної Православної Церкви. Звернімо увагу, що Собор почався з літургії у Святоандріївській церкві. У роботі Собору брали участь 647 делегатів та понад 400 гостей, а також Предстоятель УПЦ в США та УАПЦ в діаспорі митрополит Костянтин (Баган). За результатами Собору, її учасники схилилися до думки, що обрання нового патріарха УАПЦ таки недоцільне.

Під час обговорення кандидатури на посаду керівника Церкви думки на Соборі розділилися. «Спочатку явна більшість наполягала на тому, щоб її Предстоятелем обрати митрополита Костянтина навіть у супереччю тому, що він

не може на це погодитися через відсутність благословення патріарха Константинопольського Варфоломея. Була також пропозиція залишити і надалі митрополита Мефодія патріаршим місцеблюстителем. Радикальну незгоду з обранням у якості Предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія висловлював єпископ Львівський Макарій (майбутній останній предстоятель УАПЦ в незалежній Україні). Не промовив ні слова, коли відбувались суперечки, митрополит з Івано-Франківська Андрій, а архієпископ Ігор (Ісиченко) утримався під час голосувань з процедури, узгодженої завчасно між владиками. Лише тверда позиція митрополита Костянтина вплинула на учасників Собору, що призвело до сприйняття його «духовним наставником» УАПЦ. Крім того, митрополита Тернопільського і Подільського Мефодія було обрано на посаду безпосереднього очільника УАПЦ» [224, с.7-8].

Зазначимо, що архієпископа Харківського і Полтавського Ігоря залишили на посаді Керуючого справами Патріархії УАПЦ. Також у межах її засідання було обрано склад Патріаршої ради, Патріаршої ревізійної комісії та Патріаршого суду. Важливо і те, що ухвалили ряд документів, присвячених управлінню УАПЦ, про канонічне функціонування УАПЦ, про специфіку православної духовної освіти у сучасному світі, про особливості існування православної парафії, про богослужбове життя і духовне виховання православних вірян України, про можливості загальноправославного діалогу з іншими релігійними традиціями, про завершення канонізаційного процесу одного з відомих ієрархів УАПЦ митрополита Йосифа (Нелюбовича-Тукальського) та запрошення делегації Вселенського Патріархату до України. Зрештою, Собор відкинув пропозицію УПЦ КП ухвалити спільну резолюцію між ієрархами представлених релігійних організацій щодо намірів про об'єднання [224, с.7-8].

Очевидно, що попри істотні зміни у керівництві УАПЦ та титулу предстоятеля, згадана вище релігійна конфесія почала дійсно функціонувати як повноцінна православна конфесія. Відомо, що на сучасному етапі культурно-церковного розвитку жодна помісна православна церква не може

існувати без діяльності таких органів вищої влади, як Патріарша рада (подібно до Священного синоду) та Патріаршого суду, щоб притягувати до відповідальності за порушення церковного права духовенства та мирян. Закцентуємо на тому, що активно обстоюване в дособорний час прагнення архієпископа Ігоря долучитися до канонічного Константинопольського Патріархату завдяки визнанню керівником УАПЦ митрополита з Америки Костянтина залишилося нереалізованим. Оскільки сам Константинополь підказав українським владикам полишити власні амбіції, а в розколах і зіткненнях бачити свою вину. А вже 16-17 вересня 2000 р. учасники Помісного собору брали участь у святковому відкритті мощей святого великомученика Пантелеймона в Успенській ставропігійній церкві у м. Львові [224, с.7-8].

Для глибшого розуміння внутрішньоцерковних трансформацій УАПЦ у досліджуваній період зауважимо на необхідності вивчення розвитку її мережі. Щоб отримати комплексний і достовірний результат, вдамося до порівняння її з іншими двома основними православними конфесіями України – УПЦ КП і УПЦ, враховуючи наступні етапи:

- 1992-2000 рр.;
- 2001-2010 рр.;
- 2010 – до отримання Томосу на початку 2019 р.

Розглянемо кількісну трансформацію розвитку релігійних громад ключових православних церков у період з 1991 р. по 2000 р у вигляді таблиці[128, с.204]:

Релігійна організація/Рік	1992	1995	1998	2000
УПЦ	5469	6251	7541	8677
УПЦ КП	-	1912	1977	2577

УАПЦ	1489	632	1085	1107
------	------	-----	------	------

Помітно, що динаміка розвитку православних конфесій є доволі різномірною. За останнє десятиріччя ХХ ст. кількість громад УПЦ збільшилась майже у півтора рази. Водночас у таких релігійних організаціях, як УАПЦ та УПЦ КП не спостерігається стрімкого збільшення мережі своїх парафій. Отож можемо констатувати різку зміну у кількості храмів УАПЦ. Так, якщо у 1992 р. було 1489 її релігійних громад, то вже через три роки залишилося лише 632. З релігієзнавчої точки зору, такий результат пов'язаний із великою часткою парафій, що перейшла під омофор предстоятеля УПЦ КП. Втім, УАПЦ таки вдалося повернути раніше втрачені громади, адже кількість її парафій досягла позначки більше 1000 вже у 1998 р.

Ми вважаємо, що для повного осмислення динаміки розвитку релігійних громад досліджуваних релігійних конфесій необхідно навести статистичні дані також за 1996 і 1999 рр. Це дозволить чіткіше роз'яснити особливості трансформацій релігійного життя у цей період в Україні.

Українські дослідники підкреслюють: «У 1996 році найвпливовішою складовою релігійного життя було православ'я. Загалом воно об'єднувало 9100 громад. Домінуючою у православ'ї визначалась Українська православна церква. На початок року вона налічувала понад 6,5 тис. громад віруючих, близько 70 монастирів, 10 духовних навчальних закладів, 18 періодичних видань, приблизно 1250 недільних шкіл та 13 братств. Церковну службу здійснювало понад 5 тис. священників. Найбільшу кількість парафій УПЦ можна було спостерігати у Вінницькій, Закарпатській та Хмельницькій областях. Українська православна церква Київського патріархату на початку 1996 року, згідно з офіційною статистикою, зменшилась у кількості громад (1995 р. - 1753) через розкол, який у ній відбувся. Вона нараховувала 24 єпархії, більше 1,3 тис. громад, мала 15 монастирів, 9 духовних навчальних

закладів, 7 періодичних видань та 56 617 недільних шкіл. Громади УПЦ КП діяли переважно у Тернопільській, Волинській, Рівненській, Львівській та Київській областях. Українська автокефальна православна церква маладесь понад 1200 парафій, які знаходилися переважно у західних областях України» [191, с.56].

«Станом на 1999 рік, - зауважують вітчизняні релігієзнавці, - домінуючою в Україні залишається Українська православна церква під юрисдикцією Московського патріархату. На початок 1999 року вона має 36 єпархій і близько 8 500 громад, 113 монастирів, 15 духовних навчальних закладів, 55 періодичних видань, 2393 недільні школи та 21 братство. Церковну службу здійснюють понад 7 тисяч священиків. Найбільша концентрація громад УПЦ у Вінницькій (723), Хмельницькій (740), Закарпатській (511), Рівненській (494), Волинській (475) областях. Згідно з офіційною статистикою, Українська православна церква Київського патріархату на початок 2000 року нараховує 28 єпархій, близько 2,5 тис. громад, має приблизно 20 монастирів, а також майже 2000 священослужителів, враховуючи вище духовенство [134, с.99]. У цей період функціонувало вже півтора десятки духовних навчальних установ, а також понад 700 недільних шкіл. Активно почала видаватися церковна преса, про що свідчить наявність понад 10 періодичних видань.

За статистичними даними українських релігієзнавців, найбільше громад УПЦ КП налічувалось у Львівській (382), Івано-Франківській (285), Київській (223) і Тернопільській (192) областях. Українська автокефальна православна церква на початку 2000 р. дещо втратила свою чисельність і мала близько тисячі парафій, 75 % з яких знаходилися у трьох галичанських областях (Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській). Церковну службу здійснювалодесь 600 священиків» [134, с.98].

Вчені у галузі релігієзнавства відзначають, що компаративний аналіз кількісних показників динаміки розвитку мережі православних громад України свідчить про завершення зовнішнього етапу трансформації

церковного життя в Україні, який приблизно у 2000 р. Вирішальний період щодо зростання православних громад – роки з 1988 по 1990, коли щорічно кількість збільшувалась на 32%. Отже, у XXI ст. вітчизняні православні конфесії зосередилися саме на інтенсивному розвитку [129, с.45].

Не менш вагомим було засідання Архієрейського собору УАПЦ 13 лютого 2001 р., першого після Помісного собору Церкви. За результатами його обговорення, було прийнято ухвалу «Про діяльність Патріархії у період становлення Єдиної Помісної Церкви». Зміст документа зводиться до восьми пунктів, а саме:

1. не робити заяв Керуючому справами Церкви від імені УАПЦ;
2. привітання до інших Церков надсилати за підписом Предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія;
3. кафедральним собором Предстоятеля УАПЦ визнається Андріївська церква у м. Києві;
4. після передачі документів до Андріївської церкви справи Київської єпархії передаються Предстоятелю Церкви;
5. бюджет Патріархії складають єпархіальні внески у розмірі, встановленому Помісним Собором у 1997 р.;
6. прийом у патріархії здійснюється по чергово Предстоятелем Церкви і Керуючим справами;
7. Патріархія зобов'язана організовувати спільне засідання Архієрейського собору і Патріаршої ради;
8. Патріархія повинна у своїй діяльності керуватися Статутом УАПЦ і Статутом Патріархії [41, с.17-18].

Важливим цей Помісний собор став ще й тому, що він слугував основою для подальшого протистояння між УАПЦ загалом і архієпископом Ігорем (Ісіченко), призивши до виникнення УАПЦ (о). Детальніше ми розглянемо дану тезу у наступному розділі представленого наукового дослідження.

Отже, існування УАПЦ у першому десятилітті ХХІ ст., враховуючи внутрішньоцерковний аспект, визначалось якісним, оскільки згадана релігійна конфесія поповнювалась вищою духовною ієрархією, причому це відбувалось двовекторно: рукопокладення і прийняття членів з інших малочисельних православних конфесій України.

Зважмо на те, що Архієрейський собор Української Автокефальної Православної Церкви у складі Предстоятеля Церкви, митрополитів Тернопільського і Подільського Мефодія, Галицького Андрія, архієпископів Вінницького і Подільського Романа, Харківського і Полтавського Ігоря, Львівського Макарія, Кременецького Іоана та єпископа Черкаського Якова, який відбувся 30 січня 2002 р. у Києві, ухвалив створити на основі Таврійської єпархії Кримську єпархію, канонічна територія якої мала поширитись на Автономну Республіку Крим. Єпархіальним архієреєм Кримської єпархії був призначений архієпископ Кременецький Іоан з титулом «Архієпископ Херсонеський і Кримський». Управління Хмельницькою єпархією було передано архієпископу Вінницькому і Брацлавському Роману. Архієпископ Ігор Ісіченко був звільнений від управління Київською єпархією, управління якою перебрав митрополит Тернопільський і Подільський Мефодій. За пропозицією владики Мефодія, вікарієм Київської єпархії було призначено єпископа Черкаського Якова (Макарчука).

До того ж, в українській церковній літературі зустрічається думка, що найбільш виразно протистояння щодо руху УПЦ у напрямку автокефалії проявилось в областях Західної України та на Київщині. Відповідно виникає уявлення, що інші регіони нашої країни перебували поза цим рухом і фактично не цікавилися вищезазначеною релігійною проблематикою.

Однак, український дослідник А. Шестак наголошує, що віднайдені ним джерела якщо не заперечують таку думку, то явно формують основу для більш об'єктивного розуміння релігійних процесів, які відбувалися на території всієї України після отримання нею незалежності. Це стосується і

переоцінки основних географічних точок на карті держави, де особливо яскраво проявились «автокефальні дискусії». Так, центром автокефальної полеміки у Південній Україні стала саме Одеська область, на території якої різні парафії підтримували або повну церковну незалежність від Москви, або ще більш канонічну підпорядкованість Російській Православній Церкві. Певно, що після суперечок в Одеській єпархії можна було спостерігати антагоністичні настрої, які призвели до досить негативних наслідків у загальній ситуації релігійного життя виокремленого регіону [262, с.106-107].

Дещо пізніше, у грудні 2004 р., Предстоятель УАПЦ Митрополит Мефодій (Кудряков) спільно з єпископатом прийняв до числа архієреїв УАПЦ єпископів Богдана (Кулика) та Лаврентія (Миговича) у Свято-Андріївському кафедральному соборі в м. Києві. Згідно з повідомленням прес-служби УАПЦ, владика Богдан (Кулик) до цього часу був єпископом УАПЦ-Соборноправної під омофором митрополита Стефана (Петровича). Він повернувся в Україну і був прийнятий до складу єпископату УАПЦ на запрошення митрополита Мефодія, після чого призначений на Черкасько-Кіровоградську кафедру, а також на посаду голови відділу зовнішньо-церковних відносин. У цей же день відбулося наречення архімандрита Лаврентія (Миговича) єпископом Полтавським та Миргородським. 13 грудня хіротонію звершили митрополит Київський і всієї України Мефодій, архієпископ Вінницький Роман, архієпископ Херсонеський і Кримський Йоан та єпископ Черкаський і Кіровоградський Богдан.

Початок 2005 р. також ознаменувався внутрішньоцерковним протистоянням в УАПЦ. Більшого загострення протистояння набуло після захоплення прихильниками Предстоятеля Церкви митрополита Мефодія приміщення Патріархії Церкви, утримуваного до того прихильниками відлученого Архієрейським Собором Керуючого справами УАПЦ архієпископа Ігоря (Ісіченка). Вирішити суперечку виявилось непросто, бо надто складно було розібратися у правдивості та неправдивості свідчень з кожного боку.

Звісно, у першому десятилітті конфлікт керівництва УАПЦ відбувався не лише зачіпаючи Харківську єпархію, але й інших. Так, станом вже на 2007 р. в УАПЦ назрів бунт між Вінницькою та Хмельницькою єпархіями. Прибувши 26 травня 2007 р. на чергові єпархіальні збори, священники єпархій висловили своє обурення щодо дій Предстоятеля УАПЦ Мефодія, який, мовляв, допікає наклепницькими висловлюваннями щодо митрополита Романа – глави єпархій, зокрема на сайті «Українська Автокефалія»: «Сайт нашої Церкви перетворився на ганьбу для всіх нас», – заявляли священники. – Якщо Вам все це так подобається, то нехай Бог буде Вам суддею, але якщо поставлена Вами мета повністю розвалити УАПЦ, то ми на це ніколи не дамо згоди» [227, с.10]. У Заяві духовенства названих єпархій міститься вимога скликати Помісний Собор УАПЦ, припинити втручання у внутрішнє життя єпархій, не підбирати під свою опіку заборонених священників, викреслити із кліру УАПЦ рідного брата лжепатріарха Мойсея – Богдана Кулика тощо. Звучала погроза взагалі не визнавати Мефодія главою УАПЦ [233, с.2].

Такі внутрішні суперечливі та конфліктні ситуації, які були особливо притаманними УАПЦ, на відміну від УПЦ КП та УПЦ, на наш погляд, обумовлені наступними факторами:

- 1) відсутністю чіткої позиції щодо здобуття автокефалії;
- 2) несприйняттям керівництва УАПЦ як духовного та морального авторитету серед церковної ієрархії та мирян;
- 3) непослідовністю дій у вираженні церковно-державних відносин предстоятеля УАПЦ з політичними, що стосуються процесів на теренах України.

Однак, констатуємо, що відбулось подальше розширення релігійної мережі УАПЦ за досліджуваний період. Говорячи про трансформацію кількості релігійних громад з 2000 по 2010 рр., наочно це можна підтвердити у вигляді таблиці [128, с.204; 192, с.426]:

Релігійна організація/ Рік	2001	2003	2005	2007	2008	2010
УПЦ	9246	10228	10940	11238	11509	12342
УПЦ КП	2877	2338	2639	3949	4090	4538
УАПЦ	1041	1139	1209	1189	1212	1228

Українська дослідниця Л.Владиченко зазначає, що динаміка розширення релігійних громад у першому десятиріччі XXI ст., на відміну від попереднього десятиріччя, набула відносно статичного характеру і вже не має різких змін у її кількості, адже немає відчутних втрат парафій у тієї чи іншої православної церкви. Дійсно, у досліджуваному періоді почався вже інтенсивний ріст мережі релігійних конфесій держави. Вважаємо, що існує певна залежність між кількістю релігійних громад та різними процесами, які можна спостерігати у релігійному житті України. До того ж, процеси, які відбуваються у релігійному житті, неодмінно впливають на кількісні показники тих чи інших релігійних конфесій. Очевидно, така ситуація вимагає глибшого аналізу наявних питань у державно-релігійних і міжконфесійних відносинах, що передбачає ґрунтовне володіння емпіричними даними, які стосуються динаміки і сучасного стану мережі релігійних організацій. Зрештою, це сприятиме убезпеченню від можливих міжрелігійних конфліктів та протистоянь [46].

Логічно, що під час дослідження представленого періоду може виникнути питання щодо ключових факторів, які характеризують динаміку релігійної мережі загалом у незалежній Україні. Вітчизняні науковці підкреслюють:

1. «Можна спостерігати легалізацію, тобто відродження життя громад тих християнських напрямків, які найбільш характерні для території України. Мова йде про православні конфесії, які діяли і раніше з наявністю

матеріальної бази, хоча здебільшого зруйнованої. Отож збільшення мережі релігійних громад відбувалося завдяки православним конфесіям, хоча у цьому не відставали і протестанти, і греко-католики. Через внутрішній розкол поступове збільшення релігійних громад УАПЦ фактично зупинилося. Так, УГКЦ активно почала долучатися до життя людей західної України, починаючи від дошкільного віку і закінчуючи випуском із закладу вищої освіти та працевлаштуванням на тій чи іншій роботі. Проте, втручаючись в особисте життя людей, вона, безсумнівно, намагалася унеможливити збільшення громад інших релігійних організацій, привертаючи увагу прихильних до неї представників місцевої державної влади.

2. Найбільш істотне зростання мережі релігійних організацій спостерігалось в областях Західної України, що можна пояснити, перш за все, ставленням до релігії у цьому регіоні як до одного з основоположних аспектів існування та проявом їх духовності. Прикметно, що для західноукраїнських вірян кожний важливий момент свого життя неодмінно так чи інакше потрібно пов'язати з храмом, священиком. Відповідно особисте життя тісно переплетене з релігійним.

3. Розвинута мережа православних конфесій в областях Західної України, а також присутність у свідомості місцевих жителів єдності релігійної ідентичності з національною, наявність чітко визначеного релігійного фактору в усіх сферах людської життєдіяльності створили неможливість активного розповсюдження різних нових релігійних рухів і домінування національно-орієнтованих релігійних організацій – УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ.

4. Кількісні показники зростання релігійних громад, монастирів, видань різних конфесій ще не засвідчують про таке ж зростання кількості їх послідовників. Конкурентна боротьба між конфесіями спонукає керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу. Відтак у 63 монастирях УПЦ КП знаходиться лише 211 насельників, а в 13 монастирях

УАПЦ – всього 19. Відмінною також є кількість парафіян у протестантських і греко- католицьких громадах. Останні в західноукраїнському регіоні мають у порівнянні з першими в середньому у 20 разів більше вірян.

5. Регіональні відмінності щодо рівня національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських Церков. Тут слід відзначити помітне поширення парафій УПЦ КП і УАПЦ у західній та центральних областях і водночас незначну кількість їх у південному і східному регіонах країни, де домінує проросійська УПЦ МП, із втратою своїх парафій останньою як промосковською спільнотою у Галичанському регіоні» [129, с.45-46].

Окрім питання про розширення релігійної мережі, ще зупинимось на деяких важливих аспектах функціонування згаданої вище релігійної конфесії, а саме діяльності братств і ЗМІ. Наприклад, Ю. Борейко у докторській дисертації на тему «Буттєві виміри повсякденного життя українського православного вірянина» зауважує, що сьогодні на наших теренах існують різні православні братства, які мають свою ключову мету: просвітницьку, благодійну або місіонерську. Часто буває так, що подібні інституції мають свій власний статут, чітко організовану структуру, власні грошові надходження, які базуються на членських внесках, або пожертвування від інших громадських організацій та юридичних осіб, виборчу систему. Здебільшого, такі православні братства пропагують консервативні переконання задля збереження традиційних норм у соціумі [29, с.230-231].

Спираючись на дані, які фіксувалися до появи ПЦУ, в межах УАПЦ можемо назвати декілька провідних мирянських організацій: Всеукраїнське Ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозваного, Клуб християнської молоді та періодичне видання «Успенська вежа».

Серед братств, що знаходяться під омофором УПЦ КП, діють братство великомучениці Варвари, святого Іустина Філософа, святого архістратита Михаїла, святого апостола Андрія Первозванного, святого апостола Івана Богослова, братство на честь Преображення Господнього та ін.

Мережа братств УПЦ ще більше. Зазначимо хоча би братства святого праведного Іоанна Кронштадського, святих апостолів Петра і Павла, святого мученика Боніфатія, святого великомученика Пантелеймона та ін. Більшість із них спрямовує свою діяльність на допомогу алкозалежним, тютюно- та наркозалежним. Люди, які страждають від таких недуг, отримують не лише духовну допомогу, але й моральну та психологічну підтримку. Церква ж посвідчує такими вчинками, що не відвертається від хворих людей, а навпаки ще більше виявляє турботи про кожного з них [29, с. 104]. До речі, у наш час з'явилися навіть братства, що об'єднують православних віруючих однієї професії – це і педагогічні, і медичні, і військові, і юридичні, і творчі братства тощо.

Щодо функціонування церковних ЗМІ у 10-тих рр. ХХІ ст. підтримаємо твердження А. Колодного: «Опрацювавши каталог, відразу скажу, що він майже не змінився. Із 335 видань релігійних організацій у ньому значаться лише 15 УАПЦ, зокрема вона себе репрезентує через газети «Успенська вежа» і «Наша віра». І то це не газети керівництва Церкви, а тому офіційної інформації про її життя одержати нізвідки. Натомість надто широко репрезентує себе Греко-Католицька Церква. Це й «Агенція релігійної інформації», і газети «Жива вода», «Наша зоря», «Мета», «Арка», часопис «Місіонер». Майже вся преса Православної Церкви Московського Патріархату є російськомовною. Може, це є ще одним аргументом на користь думки, що її не можна називати українською. Тут і «Спасите наши души», і «Православный мир», і «Исцелись верой», і «Начало», і «Христианские новости», й інші видання. З україномовних у наступному році вперше з'являться «Православний світогляд» (Чернівці) та «Добродій» (Полтава). Характерно (і шкода), що свої основні видання Церква чомусь не виставляє на підписку. Її підписні видання – це видання єпархій. Явно недооцінюють роль преси Українські Православні Церкви. Надто бідно представляє себе Київський Патріархат. Окрім «Голосу Православ'я», нічого іншого. Правда, дух Церкви репрезентує ще газета «Християнська Україна». Однак,

врахувавши, що в Україні здійснюється підписка і на такі газети Московського Патріархату, як «Русь державная», «Радонеж», «Православная Москва», «Церковный вестник», то УПЦ КП ще далеко до опанування інформаційним простором, а відтак – і всім іншим. Бездіяльним виявився видавничий відділ УПЦ КП [132, с.2].

Підкреслимо, що «...у 2000-х рр. УАПЦ удосконалює свій інтернет-простір. Цій меті був підпорядкований семінар, який провела Патріархія Церкви. Мова йшла про необхідність розміщення на сайтах богословської і літургійної бібліотеки з перекладами молитов українською мовою, підготовку навчальних розділів зі сторінками з катехитичними заняттями, представлення проповідей кращих проповідників на парафіяльних сайтах тощо» [226, с.9-10].

Отож проаналізуємо розвиток релігійної мережі основних православних конфесій УПЦ у 2 десятилітті ХХІ ст. до створення Православної Церкви України у грудні 2018-січні 2019 рр. [130, с.161]:

Релігійна організація Рік	2011	2015	2017	2019 (до створення ПЦУ)
УПЦ	12564	12660	12653	12800
УПЦ КП	4621	5074	5264	5320
УАПЦ	1248	1231	1239	1245
УАПЦ (оновлена)	—	30	32	33

У таблиці бачимо, що мережа релігійних громад УАПЦ у 2011 р. стала більшою, якщо порівнювати з 2009 р., то на 24 храми. Найбільше парафій налічується у Західних областях України – 827, а це майже 70%. УАПЦ має

півтора десятки єпархіальних управлінь, понад 1240 релігійних громад, в яких здійснюють свою пастирську діяльність понад 700 священників. Також вищезазначена релігійна організація налічує майже 10 монастирів, більше 5 духовних навчальних закладів, понад 300 недільних шкіл при храмах та монастирях. Інформаційну діяльність здійснюють завдяки 6 періодичним друкованим виданням.

Вітчизняний дослідник А. Колодний вважає, що кількісні збільшення релігійної інфраструктури певної конфесії не є ознакою того, що кількість вірян відповідно зростає. Тим паче, це не говорить про ступінь релігійної свідомості громадян. Боротьба між різними релігійними організаціями підбурює деяких її очільників збільшувати власну релігійну мережу не завжди законним шляхом, особливо не дбаючи у подальшому про її внутрішній та зовнішній стан. Однак, такі культові споруди здебільшого стають порожніми з низьким рівнем відвідуваності вірянами. Науковець також відзначає, що потенційно може з'явитися досить поширене на Заході явище «порожніх культових споруд». Але причина не тільки в цьому, але і у надмірній кількості існуючих в Україні духовних учбових закладів, кількість випускників яких не відповідає наявному попиту, тобто мережі культових споруд [133, с.61].

Зважаючи на досліджувані відсоткові показники розвитку релігійної інфраструктури за період 2013-2018 рр., можемо говорити про її тенденцію до зменшення, адже, по-перше, офіційна статистика останніх років не враховує релігійну мережу анексованого Криму та тимчасово непідконтрольних районів Донецької і Луганської областей. Релігійні інституції тут не можуть функціонувати повноцінно відповідно до українського законодавства. Відтак жоден центральний чи місцевий орган виконавчої влади не має офіційної та об'єктивної картини щодо функціонування або ж припинення існування тих чи інших релігійних організацій загалом, а також різних культових споруд зокрема [46].

Дослідник В.Єленський у монографії «Релігія після комунізму» пише, що кількісні дані, які свідчать про динаміку релігійно-конфесійних процесів на наших теренах обумовлені різноманітними політичними подіями або міжрелігійними конфліктами. Останній фактор створює «тіньові» релігійні інституції – примарні монастирі та храми, які насправді не функціонують. Такі процеси спрямовані на те, щоб підвищити авторитет тієї чи іншої релігійної організації як в очах вірян, так і пересічних громадян. Це створює основу для можливої реституції деяких архітектурних споруд, які до радянської влади належали певним конфесіям [77, с.49].

Крім динаміки розвитку релігійної мережі УАПЦ, знаковою подією, яка вивела зазначену вище релігійну конфесію разом із УПЦ КП на передній план у незалежній Україні, став Євромайдан та військова криза на сході України. На наш погляд, саме Революція Гідності показала, що УАПЦ не просто займається винятково релігійною діяльністю, але й присутня в українському соціумі, живе його перемогами і втратами. Відповідно з'являється потреба у дослідженні про роль та функціонування УАПЦ в згаданий період.

Отже, проаналізувавши із релігієзнавчої точки зору екстеріорне функціонування Української автокефальної православної церкви на сучасному етапі, можемо зробити такі висновки:

1) УАПЦ дійсно проявила себе як православна церква України, оскільки за роки незалежності пройшла складний шлях від церкви «під заборорою» до такої, що виражає ідентичність народу та суспільства. Зазначена релігійна організація за досліджуваний період зросла у кількості єпархій, тому відбулося збільшення вищого та середнього духовенства. Не можна нівелювати і роль у внутрішньому функціонуванні УАПЦ її братств та різних засобів масової інформації.

2) УАПЦ єдина з трьох найбільших православних церков, яка фактично за роки незалежності особливо не збільшила своєї релігійної мережі. Проте відзначимо, що у певні роки можна спостерігати як значне зростання, так й

істотне зменшення її парафій. Причини, які це пояснюють, пов'язані відсутністю чіткої позиції щодо здобуття автокефалії; несприйняттям керівництва УАПЦ як духовного та морального авторитету серед церковної ієрархії та мирян; непослідовністю дій у вираженні церковно-державних відносинах предстоятеля УАПЦ, що стосуються певних процесів на теренах України. Звісно, таке становище призводило до різних внутрішньоцерковних конфліктів і, як наслідок, появу УАПЦ (о);

З) підкреслимо, що, на відміну від УПЦ, УАПЦ за досліджуваний період проявила себе як «відкрита» конфесія, адже УАПЦ брала досить активну участь у подіях під час Революції Гідності разом із такими релігійними організаціями, як УПЦ КП та УГКЦ. Духовна і моральна підтримка здійснювалась кожен день, що проявлялось у проведенні богослужінь кліриками УАПЦ, допомозі у забезпеченні протестувальників харчами і речами.

2.2. Розкол в УАПЦ – УАПЦ (о): причини та наслідки.

Функціонування УАПЦ у період незалежної України, на відміну від попередніх перших двох «відроджень», характеризується особливою непослідовністю, суперечливістю у поглядах на зовнішньоцерковний вектор її існування. Саме це призводило і призводить до виникнення чисельних непорозумінь і навіть розколів. Один із найбільш гострих конфліктів – конфлікт керівництва УАПЦ з керуючим Харківсько-Полтавською єпархією архієпископом Ігорем (Ісіченком), що спричинило появу УАПЦ (о). Тож у цьому розділі для нас важливо дослідити причини появи й особливості функціонування згаданої вище гілки УАПЦ.

Розширений Архієрейський Собор УАПЦ відбувся 11 грудня 2002 р. у Києві у кафедральному храмі Церкви – Андріївському соборі. Він був організований, незважаючи на ту протидію його проведенню, яку влаштував

Керуючий справами Церкви архієпископ Ігор (Ісіченко), знайшовши у цьому підтримку з боку Всеукраїнського Братства, до речі, Братства, яке свого часу організовував і яким керував, ще не маючи священства, протестуючий владику. Архієпископ Ігор разом із Братством не хотіли бачити законним обрання Предстоятелем УАПЦ митрополита Мефодія, не визнавали його главою Церкви, сприймали його як ставленика Президента Л. Кучми і Держкомрелігій. Однак, владику діяв відповідно до Заповітів Патріарха Димитрія (Яреми): протиставляв Предстоятелю Патріаршу Раді і свою підпорядкованість американському владиці Костянтину. Через такі вчинки Церква перетворилася на аморфне утворення, у якому кожна єпархія практично діяла сама по собі, а процес поєднання УАПЦ і УПЦ КП пригальмувався.

Не маючи на те повноважень, владику Ігор часто прагнув одноосібно представляти Церкву. З метою вирішення цієї неоднозначної ситуації і був скликаний розширений Архієрейський Собор митрополитом Мефодієм як Предстоятелем УАПЦ. В його роботі владику Ігор відмовився взяти участь. До того ж, він звернувся із заявою до Держкому релігій з проханням заборонити проведення Собору як незаконного заходу, на що одержав відповідь, що свої внутрішні проблеми Церква має вирішувати сама. Водночас виникла ще одна проблема: вимога УПЦ КП звільнити канцелярію, де перебував владику Ігор, у будинку, де розміщувалась патріарша канцелярія УАПЦ. Вона, мовляв, мала повністю передати УАПЦ споруду Андріївської церкви, де й розміститься канцелярія Предстоятеля УАПЦ.

Спроба митрополита Галицького Андрія у присутності Голови Держкому релігій В. Бондаренка залагодити конфлікт нічого не дала, бо ж на зустріч не прийшов жодний із владик. У газеті ж Всеукраїнського Братства св. Андрія Первозваного «Успенська вежа» (№12 за 2002 рік) видруковано Заяву цього Братства за підписом його голови В.Чешкової, у якій було сказано, що «канонічні повноваження Предстоятеля УАПЦ Мефодія, обраного за вказівкою Президентських служб, є значною мірою сумнівними,

а управління УАПЦ повністю невідповідним церковному праву». Закликаючи митрополита Костянтина все-таки здійснити «канонічне управління Церквою», Братство водночас заявляє, що прийняті в Україні будь-які рішення без його благословення є неправомірними. Як виявилось, Братство безнадійно благало Вселенського Патріарха Варфоломея все ж прийняти УАПЦ під свій омофор.

У Заяві звучить також заклик до організації роботи Патріаршої Ради, хоч незрозуміло: що то за Рада, якщо Церква відмовилася від Патріаршої форми управління. Статтю з аналогічним змістом надрукували і в газеті, але із використанням значно грубіших форм висловлювань у зверненні вже до іншого голови Братства – Р. Максимовича.

Очевидно, що протистояння митрополита Мефодія та архієпископа мають внутрішню та зовнішню основу. Зовнішня причина – переконання владики Ігоря, що до здобуття повноцінної автокефалії необхідно рухатися відповідно до заповіту патріарха Димитрія (Яреми), тоді як митрополит Мефодій керувався тим, що має здійснюватися виключно міжправославний діалог в середині країни. Внутрішньою ж причиною стали власні амбіції, які обумовлювались відсутністю авторитету предстоятеля УАПЦ в очах вищого духовенства цієї конфесії, а відтак щоразу виникала можливість відкритого конфлікту з ним.

Як наслідок, вищезазначена єпархія продовжує робити подальші кроки щодо виходу з УАПЦ. Про це свідчать рішення її Єпархіальної Ради 7 листопада 2002 року. Своїм єдиним Предстоятелем вона визнає американського митрополита Костянтина (Багана) і вважає себе послідовницею Церкви митрополита Полікарпа (Сікорського) і Патріарха Мстислава (Скрипника). Характерно, що з переліку владик чомусь зник Патріарх Димитрій (Ярема). Єпархіальній консисторії доручено захищати інтереси єпархії у Верховному Суді України, зокрема з реєстрації єпархії як самостійного церковного утворення [241, с.7].

Отож почалася конфронтація щодо скликання Помісного собору УАПЦ, про що детально написано в одному з випусків щомісячника «Релігійна панорама»: «Внутрішньоцерковне протистояння в УАПЦ продовжується. Воно ще більше загострилося після захоплення прибічниками Предстоятеля Церкви митрополита Мефодія приміщення Патріархії Церкви, утримуваного до того прихильниками відлученого Архієрейським Собором Керуючого справами УАПЦ архієпископа Ігоря (Ісіченка). Вирішити суперечку не так і просто, бо ж тут надто складно переплелось правдиве і неправдиве з кожного боку. Якби не було особливої позиції і неприйняття владикою Ігорем наслідків Константинопольської домовленості між владиками УПЦ КП та УАПЦ у присутності представників Вселенського Патріарха і підбурення до цього Патріарха Димитрія, названі власне Українські Православні Церкви вже об'єдналися б. Їх би визнав, про що вже йшла мова, Вселенський Патріарх.

З іншого боку, владику Мефодій, догоджаючи певним політичним силам свого часу, також став ігнорувати Константинопольську домовленість, а згодом від імені УАПЦ висловив підтримку провладному претенденту на посаду Президента В. Януковичу. У православному світі України протидіяти цьому найбільше почали церковні структури, очолювані архієпископом Ігорем. Зрозуміло, що учасники і симпатичні Помаранчевій революції за таких умов стали на бік Харківського владики.

А от редагована Є. Сверстюком газета «Наша віра», без сумніву, стала заручником прокоментованих вище протистоянь. Звернімо увагу, що вона фактично була органом церковних спільнот архієпископа. Виникає питання: чи на законних правах редакція цієї газети локалізувалась у приміщенні Патріархії, не будучи її офіційним органом.

Звісно, виникла необхідність скликати Помісний собор УАПЦ. До ініціативної групи увійшли: головний редактор газети «Наша віра» Є. Сверстюк, виключений з УАПЦ її архієрейським собором архієпископ Харківський Ігор (Ісіченко) та народний депутат України отець Ю. Бойко.

Підтримало скликання собору і Православне братство УАПЦ. Всі вони були стурбовані тим протистоянням, яке існувало в Церкві між її Предстоятелем митрополитом Київським і всієї України Мефодієм і Керуючим справами Церкви архієпископом Ігорем.

Ініціатори скликання Собору звинувачували митрополита у кримінальних злочинах, лихослів'ї, рукоприкладстві, освяченні «кавалерствующих дам і шевальє ордена святого Станіслава», участі у президентській виборчій кампанії на боці провладного кандидата В. Януковича, прикриванні бродячих священиків тощо. Водночас прес-служба Предстоятеля УАПЦ звинувачувала архієпископа Ігоря у постійних намаганнях вчинити ним розкол у Церкві, у непідпорядкуванні його Предстоятелю і рішенням архієрейських соборів, у возвеличенні Харківської єпархії до рівня всієї Церкви, в розкольницькій діяльності в інших єпархіях УАПЦ, у захопленні і самовільному порядкуванні у приміщенні Патріархії УАПЦ та ін.

Обидві сторони звернулися до держави з проханням допомогти вирішити внутрішній конфлікт УАПЦ. Безперечно, держава не мала і не має для цього належних законних прав хоча б тому, що Церква, відповідно до Закону про свободу совісті, не є юридичною особою. Владиці Ігорю слід було у своїй діяльності підпорядковуватися церковним законам. У зв'язку з його протидією реалізації узгодженостей, укладених за посередництва Константинопольського Патріархату між представниками УПЦ КП та УАПЦ, призупинився процес об'єднання згаданих вище православних спільнот і утворення Об'єднаної Помісної Православної Церкви. Канонічність останньої Вселенський Патріархат згодний був визнати.

Звернення про скликання Помісного Собору УАПЦ десь у травні-червні оприлюднили виключений Архієрейським собором з єпископату Церкви владика Ігор (Ісіченко), протоієрей, народний депутат України Ю. Бойко, редактор газети «Наша віра» Є. Сверстюк, голова Всеукраїнського братства апостола Андрія Первозванного УАПЦ В.Чешкова. Саме тоді вони

закликали священнослужителів і мирян Церкви визнавати за главу УАПЦ не її Предстоятеля митрополита Мефодія, а діаспорного митрополита Костянтина. У своєму листі В.Чешкова згадує ім'я митрополита Мефодія, зауважуючи, що владики під час зустрічі з В. Януковичем заявляв, ніби лише при ньому як Президентові в Україні «буде стабільність і церковний мир» [101, с.12].

Отже, причиною були і політичні події в Україні. Підтримка чи протистояння будь-яких політичних сил або лідерів (йдеться про зовнішньополітичний вектор держави щодо ієрархів УАПЦ) призводили до постійних конфліктів, непорозумінь та розколів, що, безперечно, впливало на авторитет вищезазначеної конфесії всередині, так і загалом в українському суспільстві.

УАПЦ(о) свою окремішність від УАПЦ з інституційного боку демонструвала з перших моментів свого відділення. «Незважаючи на нелегітимність для всієї Церкви різних зібрань, які проводяться невеличкою Харківсько-Полтавською єпархією, вони все-таки прагнуть приймати різні ухвали загальноцерковного рівня. Так, у листопаді 2006 р. під проводом того ж владики Ігоря у Харкові пройшла конференція за участі духовенства і мирян УАПЦ, під час якої було прийнято чотири ухвали:

1. про покликання до священства і монашого служіння (ухвала зумовлена зменшенням цих покликань, а спосіб подолання такої кризи, мовляв, криється у підвищенні активності пастирської праці у парафіях, реформуванні церковної освіти, пошуку нових підходів до духовного формування молоді);

2. про пастирську місію Церкви у подоланні суспільної кризи УАПЦ та передвиборчої компанії (йдеться про звернення до єпископату заборонити священикам публічну демонстрацію їхніх політичних симпатій чи антипатій і водночас наголошувалось на покликанні їх допомогти своїм парафіянам у здійсненні ними свого громадянського права вибору);

3. про організацію церковного життя УАПЦ в Україні до наступного Помісного собору (дискутували нібито про незаконність проголошення владики Мефодія митрополитом Київським і всієї України, планували скликати Помісний собор, заручившись допомогою митрополита Андрія, на правах старшого за хіротонією, разом з іншими єпископами канонічної хіротонії і Патріаршою Радою, адміністративне ж управління Церквою до нього покласти на Патріархію УАПЦ, очолювану архієпископом Ігорем);

4. про відносини УАПЦ з іншими православними Церквами і церковними рухами (ухвала ґрунтувалась на твердженні, що основою для об'єднання може бути спільна традиція автентичного Київського Православ'я, а перешкодою – залишки синодального православ'я, пріоритет у відносинах УАПЦ надавався УПЦ КП та УГКЦ). Цікаво, що в ухвалі міститься таке собі положення-вітання про повернення розкольників групи «митрополита Мефодія» назад – під першосвятительський омофор Патріарха Філарета. Члени конференції вважали некоректним визнати «об'єднання УАПЦ та УПЦ КП» лише поверненням до останньої групи колишніх її кліриків [225, с.11-13].

Безумовно, такі вчинки не залишилися поза увагою керівництва УАПЦ. Архієрейський собор УАПЦ одразу ухвалив резолюцію, згідно з якою дії забороненого у священнослужінні архієпископа Харківського і Полтавського Ігоря (Ісіченка) були засуджені. Учасники Архієрейського Собору також наголосили, що не погоджуються з жодним із виступів владики Ігоря на телебаченні та у періодичних виданнях.

Архієпископ Ігор же назвав зазначений захід УАПЦ «зібранням релігійної організації під керівництвом митрополита Мефодія (Кудрякова) та зазначив, що вони самі говорять про його відокремлення від справжньої автокефальної церкви та дистанціюються від нього. Владика досить конструктивно прокоментував рішення Собору, підкресливши, що воно дійсно запобігає конфліктам і суперечкам, які постійно спостерігаються у зазначеній релігійній організації. До того ж, архієпископ Ігор зауважив, що

вище духовенство УАПЦ досить часто провокувало на різні дискусії та суперечки, аби зневажити його і підготувати основу для появи ворожнечі на релігійному ґрунті, що можна розцінювати як злочин, за який необхідно відбути покарання.

За словами владики, вони мають самостійно вирішувати своє майбутнє: прямувати мовчазною отарою в Московський Патріархат чи повертатися до Київської Церкви, яка розвивається повністю незалежно від них» [5, с.20]. Роз'яснюючи стан очолюваної ним єпархії, владика Ігор (Ісіченко) відзначив, що, на відміну від єпархій УАПЦ Західної України, східноукраїнським вдалося зберегти свої парафії від нелегального існування завдяки внесенню зміни до статуту єпархії. У статуті Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) йшлося про те, що даний документ є абсолютно новим, на противагу старим, які були до цього зареєстровані в єпархіях Західної України.

Владика Ігор підкреслив, що назва хоч і змінилась, але сутність УАПЦ(о), ще з 27 липня 1942 р.,— ні. Вона є незалежною від усіх. Визнаючи свого часу предстоятелем Патріарха Мстислава, зараз вони вважають своїм очільником Митрополита Костянтина (УПЦ США). Зневага до іншої частини УАПЦ, на думку архієпископа Ігоря, обумовлена фактом висвячення їх за вказівкою Москви, адже тоді відбувався активний процес приєднання її до складу Російської Православної Церкви. Відповідно ті, хто намагається завадити подібним планам, викликають на себе вогонь і потенційну появу конфліктів. Правда це ні, але маємо вияв гонористості владики. Розкол же УАПЦ (і ми це визнаємо) також ллє воду на користь Московської Церкви. У власне українському політикумі трапляються і свої розколи, з'яви дрібненьких партійок і гетьманчиків, чому радіють недруги України і, як наслідок, все це - після президентських виборів. Так буде і з Церквою, навіть з порівняно невеличкою єпархією, очолюваною владикою Ігорем. Окрім нього, є ще й інша думка щодо підспудних мотивів його «відокремлення» і діяльності, зорієнтованої на подальший розкол УАПЦ» [8, с.12-13].

Відтак архієпископ Ігор (Ісіченко) наголошує на неканонічності самого існування УАПЦ тому, що у воєнні роки парафії УАПЦ («другого відродження») у Харківській області не зазнали таких радикальних репресій з боку радянської влади, як це відбувалося на Західній Україні. Відповідно, на думку владики, нинішня УАПЦ – «клон», який не має жодного відношення до свого «першоджерела», а отже, має лише власні амбіції, щоб називатися нею як такою.

Загалом відзначимо, що УАПЦ (о) проявляла себе, до початку 2010-х рр., більш націоналістичною і такою, що тяжіє виключно до інтересів УАПЦ, хоча у зв'язку з подіями Революції Гідності та Євромайдану її значення поступово почало згасати і зараз фактично нівелюється.

Нову й оригінальну сторінку у функціонуванні вищезгаданої конфесії відкрило ініціювання діалогу з УГКЦ. У 2015 р. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) розпочала переговори щодо об'єднання з УГКЦ як єдиної правонаступниці Київської митрополії часів Володимирового Хрещення. Пропозицію об'єднатися УАПЦ (о) з УГКЦ було офіційно озвучено на засіданні 25-того єпархіального собору, яке відбулося 1 квітня 2015 р. Так, у головних пунктах акцентувалось на завданнях :

- звернутися до Предстоятеля Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Патріарха Святослава та Синоду єпископів вищезазначеної релігійної організації з проханням про створення певних богословських рад, які би сприйняли потенційну можливість співпричастя і єдності їх обох як справжніх спадкоємниць київської християнської духовної традиції;
- доручити очільнику Харківсько-Полтавської єпархії архієпископу Ігорю окреслити стратегію її розвитку відповідно до ухвалених порад;
- настоятелям релігійних громад провести парафіяльні збори, під час засідань яких висвітлити історичну природу Київської церкви, її ключові перипетії, що відбувалися протягом її існування, а також розкрити потенціал щодо можливої єдності [190].

Відповідно у квітні 2016 р. у катехетично-пастирському центрі УАПЦ у м. Харкові відбулося чергове засідання єпархіального собору Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о). Прикметно, що делегатами були не лише віряни і духовенство з Полтавщини чи Харківщини, але й Київщини, Миколаївщини, Москви, різних сільських парафій. Загалом участь взяли близько 50 делегатів. Також делегатам було зачитано звернення від Предстоятеля УГКЦ Патріарха Святослава, в якому зазначалося, що єпископська комісія Собору УГКЦ спеціально до їх собору розробила документ. У ньому формулювались основні засади щодо повного приєднання Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ до складу УГКЦ.

Мета приєднання УАПЦ (о) до УГКЦ передбачала і створення особливої єпархії у межах таких областей, як Полтавська, Сумська, Харківська на чолі з владикою у статусі Архієпископа Харківсько-Полтавського. Крім того, парафії УАПЦ (о), які територіально знаходилися поза межами вищевказаних областей, планували підпорядкувати безпосередньо Предстоятелю УГКЦ, якому мав би допомагати висвячений окремо архієрей з правом керування цими релігійними громадами.

Зазначений перелік дій щодо єднання УАПЦ (о) з УГКЦ мав би сприяти збереженню власної ідентичності Харківсько-Полтавської єпархії та подальшому її розвитку. Пояснювалось, що співпричастя вірян і духовенства УАПЦ (о) з греко-католиками означало неодмінну можливість євхаристійного спілкування з Римо-Католицькою Церквою і, мовляв, свідчило про єдність вселенського масштабу. Отож було ухвалено обговорити «дорожню карту» щодо об'єднання двох релігійних організацій на засіданнях парафіяльних рад.

5 квітня 2017 р., у Свято-Дмитрівському храмі Харкова пройшов 27-ий собор УАПЦ(о). У соборі брали участь 32 делегати (12 священників і 20 мирян). Був присутній і Глава УГКЦ Патріарх Святослав (Шевчук). Делегати собору звернулися до Папи Франциска з листом, у якому підтвердили намір щодо адміністративної єдності й повного сопричастя з УГКЦ.

Звісно, це не могло не відобразитися на релігійній мережі згаданої вище конфесії. До початку об'єднавчих процесів з УГКЦ вона налічувала 27 парафій у Полтавській, Харківській, Київській, Луганській, Миколаївській та Кіровоградській областях. Була також одна парафія у Москві (до юрисдикції прийняли тоді російського священика Якова Кротова). Після першого діалогу Харківсько-Полтавської Єпархії УАПЦ (оновленої) з УГКЦ щодо єднання, більшість парафій вийшли з УАПЦ (о) та повернулися до складу Української Автокефальної Православної Церкви: п'ять парафій увійшло до Харківсько-Полтавської єпархії (архієпископ Афанасій Шкурупій), 15 – до Київської єпархії Київського деканату (благочинний – протоієрей Дмитро Присяжний), а одна парафія до Черкасько-Кіровоградської єпархії.

Насамкінець, необхідно зауважити, що УАПЦ (о) жодним чином не сприяла і не брала участь у переговорах зі Вселенським Патріархом щодо отримання Томосу про автокефалію у 2018 р. Навпаки інколи здійснювалась навіть критика тогочасних процесів. Не дивно, що навіть після оголошення про створення єдиної помісної православної церкви в Україні та обрання її предстоятелем митрополита Епіфанія (Думенка) УАПЦ (о) не намагалася приєднатися до неї. Відповідно вже на початку 2020 р., а точніше 18 березня 2020 р., під час засідання XXXI єпархіального собору Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (о) було ухвалено рішення про самоліквідацію та зняття її статуту з реєстрації. Як наслідок, вона була приєднана до Харківського екзархату УГКЦ [216].

Підсумовуючи результати дослідження, пов'язані з появою та розвитком феномену УАПЦ (о) у релігійному житті України, підкреслимо, що названа релігійна організація характеризується складними протиріччями за період свого 17-річного функціонування:

- 1) УАПЦ (о), на відміну від УАПЦ, найбільш дієвим механізмом у створенні помісної церкви визнавала діалог із Вселенським патріархом та УГКЦ. Впродовж тривалого часу не відбулось жодної богословської зустрічі представників УАПЦ (о) з ієрархами УПЦ КП чи УПЦ;

2) УАПЦ (о) за період свого існування займала другорядну роль у суспільно-релігійному житті держави. Незважаючи на непослідовну політику власне УАПЦ, УАПЦ (о) все ж не мала такого авторитету в суспільстві, в очах можновладців, а тому не стала повноцінним учасником подій, що стосувалися отримання автокефалії в Україні;

3) після отримання Томосу про автокефалію від Вселенського Патріархату у 2019 р. УАПЦ (о) так і не приєдналася до новоствореної Православної Церкви України, залишаючись маргінальною православною організацією разом із Українською автокефальною православною соборною церквою. Однак, у березні 2020 р. на соборі УАПЦ (о) було ухвалено самоліквідуватись та приєднатись до Харківського екзархату УГКЦ.

Висновки до другого розділу

Всебічно дослідивши внутрішньоцерковне існування УАПЦ, ключові фактори її інституціалізації, динаміку розвитку її мережі до об'єднання з УПЦ КП для отримання Томосу про автокефалію, а також основні її внутрішні проблеми, можемо зробити наступні висновки:

1) УАПЦ дійсно проявила себе як національно-орієнтована православна церква України, адже за роки незалежності пройшла складний шлях від церкви «під заборорою» і нелегального існування до такої, що виражає ідентичність вітчизняного народу та суспільства. Нині УАПЦ значно розширила релігійну мережу та кількість її послідовників (вищого і середнього духовенства і мирян). Значну роль у внутрішньому функціонуванні УАПЦ відіграли її братства та різні засоби масової інформації, особливо це стосується періодичних видань та інтернет-сайтів;

2) на відміну від УПЦ, УАПЦ, за досліджуваний період, проявила себе як «відкрита» конфесія, оскільки УАПЦ брала активну участь у подіях під час Революції Гідності (на рівні з УПЦ КП та УГКЦ). Духовна та моральна підтримка здійснювалась духовенством вищезгаданої релігійної організації фактично цілодобово. Проявлялась це у проведенні богослужінь кліриками УАПЦ, у соціальній допомозі – забезпечення протестувальників харчами, речами і теплим одягом;

3) поява розколу в УАПЦ, а відтак і функціонування УАПЦ (о) на релігійній карті України має, на наш погляд, амбівалентний характер. З одного боку, вона проявляла себе до початку 2010-х рр. більш націоналістичною і такою, що діє виключно в інтересах самої УАПЦ, проте у зв'язку з подіями Революції Гідності та Євромайдану її значення поступово почало згасати і фактично нівелювалося. З іншого боку, вона провадила досить плідний діалог з УГКЦ, що і призвело врешті-решт до об'єднання з останньою у березі 2020 р.

4) УАПЦ (о), на противагу УАПЦ, найбільш дієвим механізмом у створенні помісної церкви визнавала діалог із Вселенським патріархом та УГКЦ. За цей період не відбулось жодної богословської зустрічі представників УАПЦ (о) з ієрархами УПЦ КП чи УПЦ. Досліджувана православна конфесія протягом тривалого часу відзначалась посереднім характером діяльності щодо суспільно-релігійного життя держави. Незважаючи на непослідовну політику власне УАПЦ, УАПЦ (о) не мала такого авторитету ні в суспільстві, ні в очах можновладців, а тому не стала повноцінним «гравцем» у направленні державно-церковного вектору на отримання автокефалії в Україні.

РОЗДІЛ III

ЗОВНІШНЬОЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ УАПЦ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Міжправославний та міжрелігійний аспекти діяльності УАПЦ

Перш ніж розглядати специфіку міжконфесійних відносин УАПЦ у незалежній Україні, необхідно підкреслити, що процеси, які були спричинені діями тодішнього очільника Радянського Союзу М. Горбачова, мали значний вплив на трансформацію функціонування релігійних організацій. Почався період більш ліберального ставлення до Церкви та релігії, що проявилось в інституційному рості різних релігійних конфесій. Частина з них, зокрема досліджувана нами УАПЦ, розпочала процес легалізації, який характеризувався необхідністю знайти втрачені аспекти існування, що були знищені радянським режимом [194, с.106-107].

На думку дослідника історії УАПЦ О.Воронина, ключовим фактором, який сприяв початку відродження досліджуваної нами релігійної організації, стало опубліковане звернення до парламентських органів УРСР та СРСР щодо виходу її з підпілля 15 лютого 1989 р. Звернення було написане протоієреєм Богданом Михайлечком, який очолював Ініціативний комітет із відновлення УАПЦ. Адресувалось воно провідним міжнародним християнським організаціям, ефект якого не забарився, адже досить стрімко почався процес щодо відкриття (точніше реституції) храмів, які належали свого часу УАПЦ. Як наслідок, вже через декілька місяців православна громада київських вірян таємно у приватному будинку, але вперше з 1943 р., звершила урочисте богослужіння на Великдень [49].

Крім інституціалізації досліджуваної релігійної організації, можна було спостерігати виникнення міжцерковних ситуацій, які заклали основу для різних майбутніх загострень у незалежній Україні. Спираючись на твердження М. Новиченка, що свого часу керував державним органом у справах релігій, можна визначити такі вектори протистоянь:

- 1) внутрішні протиріччя в інших конфесіях;
- 2) міжправославні;
- 3) православно-католицькі [163, с.117].

За словами В. Климова, специфіка існування міжконфесійних відносин у тому чи іншому суспільстві базується на економічних, духовних, правових, етнонаціональних і суспільно-політичних умовах функціонування релігійних організацій у країні [122, с.156].

На наш погляд, для більш чіткого осмислення досліджуваної теми необхідно виділити чотири фігуранти, які активізувались під час діалогу УАПЦ на міжправославному та міжрелігійному рівнях:

1. УПЦ КП;
2. УПЦ;
3. Вселенський патріархат;
4. УГКЦ та інші релігійні конфесії (протестантизм, мусульманство, юдаїзм).

Діяльність кожного з цих учасників діалогу надалі розглянемо детальніше. Потреба вивчити відносини УАПЦ з УПЦ КП, УПЦ та Вселенським Патріархатом пов'язана не лише з тим, що православ'я на вітчизняному просторі (на відміну від багатьох інших держав, де превалюють православні громади) представлене рядом вищезазначених релігійних організацій, але тим, що назріла ситуація довго унеможлиблювала створення і визнання помісної православної церкви в Україні. Це дало поштовх до віднайдення способів подолання кризи в українському православ'ї, запропонувати які намагалася кожна з церков, зокрема УАПЦ.

Свого часу у вітчизняній релігієзнавчій літературі побутувала думка про два шляхи вирішення питання помісності Православних Церков в Україні:

- С. Здіорук, А. Колодний, О. Саган, В. Шевченко вважали, що створення Української Помісної Православної Церкви можливе завдяки об'єднанню УПЦ КП та УАПЦ на основі того, що кожна нація має право фундувати власну Церкву;
- В. Бондаренко та Ю. Чорноморець наголошували, що консолідація українського суспільства можлива лише довкола УПЦ, яка має загальновизнаний канонічний статус.

Втім, існування двох вищезазначених позицій: а) може стати причиною конфліктної ситуації на українській території; б) може відбутися деконсолідація православного і загалом вітчизняного соціального середовища.

Вирішення проблеми УАПЦ та її канонічного статусу церкви, а також вектор міжправославного діалогу неодноразово змінювалися протягом незалежності. За словами Н. Белікової, у кінці 90-х ХХ ст. керівництво УАПЦ наголошувало, що за можливості бути єдиною православною церквою в Україні вона неодмінно має отримати статус патріархату і повністю унезалежнитись від будь-якої іншої помісної православної церкви. На той час УАПЦ була категорично проти об'єднання з УПЦ, оскільки вважала її українською лише за назвою, а насправді це не відповідало дійсності. В УПЦ КП також не відбулося жодних кардинальних змін, хоча підписувалися різні документи – меморандуми, резолюції, домовленості, безумовно, залишаючись чинним виключно на папері [15, с.72].

Припускаємо, що найбільш доречно почати аналіз, враховуючи близькі ідеологічні позиції, який розкриває взаємовідносини між УАПЦ та УПЦ КП. Оскільки у попередньому розділі дисертації ми спостерігали активні намагання УАПЦ об'єднатися з УПЦ КП (90-х рр. ХХ ст.), що призводило до значних внутрішніх змін у самій УАПЦ, то у репрезентованому підрозділі

увагу зосередимо на аналізі відносин між цими двома церквами вже у III тисячолітті.

Так, новою сторінкою у взаємовідносинах між УАПЦ та УПЦ КП став Помісний Собор останньої, який відбувся 9-10 січня 2001 р. Під час його засідання було ухвалено три Звернення, які зачитав член Редакційної комісії, професор Д. Степовик і які були одноголосно прийняті Собором. У Першому Зверненні до архієреїв, духовництва і всіх вірних УАПЦ наголошувалось, що слід залишити у минулому багаж непорозумінь і невинуватених протиріч. «Нива України велика, а женців мало. Тільки спільними зусиллями у Помісній Церкві можливо зібрати жнива. Хай допоможе нам Господь у святій справі досягнення єдності», - зазначалось у ньому [179, с.8-9].

Крім того, митрополит Галицький Андрій, виступаючи на цьому Помісному Соборі УПЦ від імені Автокефальної Церкви, відзначив, що народ вже втомився від розколу і питає, коли вони об'єднаються. Мовляв, шанс для об'єднання є. На думку ж Вселенського Патріарха Варфоломія, українські церкви самі зволікали у цьому, бо під час зустрічі з ним єпископату двох церков було сказано, що на втілення ідеї об'єднання треба менше року, у чому Константинополь погоджувався допомогти. Патріарх обіцяв приїхати в Україну і вручити Українській Церкві Томос Незалежності. Отож нібито не варто Церквам взаємно звинувачувати одна одну в чомусь, краще забути все і зібратися на об'єднавчий Собор у Святій Софії.

«Державної Церкви нам не треба, - відзначав митрополит Галицький, - бо президенти приходять і йдуть, а Церква Християнська залишається вічною» [157, с.10].

У своєму інтерв'ю журналістам Владика Івано-Франківський окреслив потрібні умови для об'єднання:

- по-перше, визнати рівні права обох сторін - УАПЦ та УПЦ КП;
- по-друге, не відкидати третю гілку православ'я України - УПЦ Московського Патріархату;

- по-третє, не лише Патріарх Варфоломій, а й інші православні патріархи мають визнати наше входження у Світове Православ'я [179, с.10].

Незабаром відбулася зустріч представників УАПЦ та УПЦ КП з представниками Константинополя. Згідно з рекомендаціями, одержаними у Константинополі, члени об'єднавчої комісії УПЦ КП та УАПЦ провели 19 червня 2001 р. перше засідання в Україні. Воно пройшло в консисторії Тернопільської єпархії УАПЦ. Ухвалили таке звернення до Всесвятішого Вселенського Патріарха Варфоломія: «Ми, комісія двох православних Українських церков: УАПЦ та УПЦ КП, відповідно до наших домовленостей, прийнятих у Вселенській Патріархії 13 червня 2001 р., зібралися у Богом береженому м. Тернополі 19 червня 2001 р. і вирішили:

1. підтвердити ще раз незмінність позицій щодо об'єднання наших Церков і засвідчити, що між нами немає жодних догматичних чи канонічних перешкод;
2. призначити зустріч двох предстоятелів наших православних церков УАПЦ та УПЦ КП на 20 червня цього року;
3. допускати безперешкодно спільне служіння священиків двох наших Церков;
4. засвідчити спільну позицію двох наших Церков на переговорах у Цюриху щодо утворення єдиної Помісної Української Православної Церкви;
5. провести заплановану зустріч комісії двох православних Церков – УАПЦ та УПЦ КП до 12 липня 2001 р. у Богом береженому м. Києві» [164, с.4].

Невдовзі у Патріархії УПЦ КП відбулась зустріч глави УПЦ КП Філарета з Предстоятелем УАПЦ митрополитом Мефодієм, де підписали домовленість, що жодна зі сторін не буде намагатися дискредитувати предстоятеля іншої церкви, адже це може звести усі конструктивні починання нанівець. Така позиція пояснювалась тим, що до цієї події час від часу спливали інтерв'ю, виступи як Предстоятеля УАПЦ Митрополита

Тернопільського і Подільського Мефодія, так і Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, у яких вони один одного ображали, намагалися виставити у непривабливому світлі чи представити як таємних працівників спецслужб Російської Федерації.

Тому у домовленості ми можемо натрапити і на такі пункти:

«...3. Ми підтверджуємо домовленість наших делегацій на зустрічі у місті Тернополі 19 червня 2001 р. про нашу спільну позицію на переговорах у Цюріху в липні цього року щодо утворення єдиної Помісної Української Православної Церкви.

4. Ми благословляємо допускати безперешкодно спільне служіння священиків двох наших Церков і засвідчуємо про нашу домовленість 6 липня 2001 р. зустрітись делегаціям двох Церков з участю їх Предстоятелів для вирішення питання про євхаристичне єднання двох наших Церков» [164, с.2].

Тоді Предстоятель УПЦ КП Філарет зауважив, що хоч нічого й не розділяє УПЦ КП й УАПЦ, але переговори навіть між ними «йдуть важко».

Єпископат і священство Церков побоювалося, що після об'єднання їм не вистачить єпископських катедр і парафій. До того ж, владики УАПЦ боялися «тієї жорсткої церковної дисципліни», яка існує в УПЦ КП, втрати своєї «майже повної безконтрольності у всіх церковних справах». Патріарх Філарет зацентрував на непростій ситуації і Константинопольського патріарха при вирішенні українського питання, оскільки визнану навіть ним об'єднану Українську Помісну Православну Церкву має визнати Світове Православ'я. Годі було чекати схвалення насамперед від Московської і близької до неї Сербської патріархії. Московська розуміла, що після визнання Вселенською патріархією Української Помісної Церкви, діюча в Україні УПЦ, як частина Московської церкви, – повинна буде змінити свою назву.

Це православна традиція, згідно з якою «РПЦ в Україні повинна буде зареєструватися як закордонна митрополія РПЦ, бо ж діятиме вона на канонічній території іншої Помісної Церкви». Патріарх Філарет на той час

передбачав об'єднання УПЦ КП і УАПЦ у 2001 р.й очікував на приїзд в Україну Вселенського патріарха Варфоломія І для надання Українській Помісній Церкві Томосу (Декрету) про канонічну автокефалію. Саме він мав це зробити, бо ж "історична правда полягає у тому, що територія України, східна частина Польщі, Прибалтика і Білорусія – то все канонічні території Константинопольського патріархату", - про що він офіційно нагадував у 1924 і 1990 рр. Висловлена була й упевненість у тому, що патріарх Варфоломій І не визнає ті заборони й анафеми, які наклала на український клір Московська Церква, бо ж це робилося нею не на своїй канонічній території» [169, с.14].

Вважаємо, що ідея об'єднання православних Церков України і створення Єдиної Української Помісної Православної Церкви була домінуючою у громадській думці нашої країни. Це засвідчила соціологічна служба газети «День». Її позитивно сприйняло 41 % опитаних, вагалися з відповіддю - 30 %, виявили байдужість – 18 % і лише 11 % опитаних поставилися до ідеї негативно [59, с.3].

Тому дійсно «ключовим моментом зближення між УПЦ КП і УАПЦ стало підписання спільних домовленостей у Стамбулі, що було викликане орієнтацією на досягнення спільної мети – отримання канонічного статусу. Коли стало відомо, що цей процес гальмується, УПЦ КП особисто припинило дію домовленостей, а тимчасовий союз перестав існувати. Як і раніше, розрив мав характер сварки: Патріарх Філарет звинуватив митрополита Мефодія у тому, що той прийняв хабар за зрив об'єднавчого процесу, а Мефодій, зі свого боку, заявив, що ніколи з Філаретом не був, і порадив Патріархові стежити за власною кишенею. Згодом УАПЦ через внутрішній розбрат перестала відігравати помітну роль у церковному середовищі України» [147, с.103].

Третя спроба припала на 2005 р., але вона, як і дві попередні, не дала очікуваних конструктивних результатів. Знову відбувались звинувачення обох сторін та констатувалась чергова неготовність до компромісу [15, с.72].

На нашу думку, для більш чіткого розуміння домовленостей та богословського діалогу між двома церквами доцільно зупинитись на основних меседжах Спільної заяви Комісій з об'єднання Церков від УАПЦ та УПЦ КП від 15 вересня 2005 р. Результати дослідження показують, що УПЦ КП та УАПЦ не висували тих чи інших попередніх умов одна одній, але керувалися спільним бажанням мати єдину помісну православну церкву в Україні. Комісія з об'єднання Церков вважала, що така подія має відбутися у межах засідання спільного Помісного об'єднавчого собору. Нове об'єднане релігійне утворення повинно було мати статус патріархату та керуватися ієрархом з титулом Патріарха Київського. Як наслідок, об'єднана церква могла мати дві назви:

1. офіційна – «Українська Православна Церква Київський Патріархат»;
2. неофіційна – «Українська Автокефальна Православна Церква».

Коли ж якась релігійна громада УАПЦ після засідання парафіяльної ради волітиме залишити у статуті неофіційну назву, то вона матиме на це право [232, с.42-43].

Вибори Предстоятеля помісної української православної церкви мали відбуватися, спираючись на кандидатури, які нині є очільниками УПЦ КП і УАПЦ. Щодо організаційних моментів, то запланований помісний об'єднавчий собор міг відбутися лише за умови створення Передсоборової комісії, котра складалася б із членів обох церков. Новоутворена комісія мала розробити регламент, програму і проекти основних документів Собору, а саме Статут вищезгаданої релігійної організації, та висунути пропозиції щодо обрання делегатів на зазначений церковний захід. Орієнтовною датою проведення був листопад 2005 р. Наголосимо, що представники УАПЦ і УПЦ КП ставилися байдуже до будь-яких можливих санкцій з боку Московського Патріархату, які він міг учинити стосовно мирян і духовенства. Отож ніщо не могло зупинити засідання запланованого об'єднавчого собору, а позиція мала бути задокументована і в протоколах, і в ухвалах самого церковного зібрання [232, с.42].

Згодом обидві церкви прийняли спільне рішення, яке було ухвалено 29 вересня 2015 р. У ньому зазначалось, що сторони домовились про реалізацію ключової мети – створити єдину помісну православну церкву в Україні. Відтак мали відбутися Архієрейські собори обох церков, щоправда, поки у розділеному складі, а вже після обіду передбачалось проведення спільної Конференції, у якій брали б участь ієрархи і УАПЦ, і УПЦ КП. У межах роботи Архієрейських соборів та спільної Конференції вищого духовенства обох церков мали бути ухваленими рішення щодо наступних питань:

- затвердження підсумків роботи Комісій з об'єднання Церков від УПЦ КП і УАПЦ;
- скликання Об'єднавчого собору не пізніше другої декади листопада 2005 р.;
- утворення спільного передсоборового робочого органу – Спільної Передсоборової комісії;

Відповідно до наявної кількості існуючих парафій, ієрархів та духовенства обох церков ухвалили обов'язково встановити співвідношення учасників Об'єднавчого собору як два до одного – тобто дві третіх відводилося на делегатів від УПЦ КП, а одна третя припадала на делегованих від УАПЦ. Важливим поставало і питаннями щодо незмінності титулів і статусів правлячих архієреїв, гарантії недоторканості вже існуючих майнових прав, а також складу управлінських органів у певних парафіях. Зрештою, після створення єдиної помісної православної церкви духовенство та віряни мали залишатися у підпорядкуванні своїх правлячих владик або настоятелів храмів [232, с.42-43].

Однак, станом на кінець жовтня події у переговорному процесі між згаданими вище українськими Церквами відбувалися, на думку вітчизняних релігієзнавців, за сценарієм, написаним московськими стратегами, як і п'ять років тому. «Вкотре українці показують свою меншовартість і неспроможність піднятися над містечковими інтересами, тому Московська патріархія може так не тривожитися». Безперечно, звістка про можливе

об'єднання українських Церков викликала справжній переполох у Російській православній Церкві, бо це давало реальний шанс українцям отримати визнання. На український жаль (і радість Москви), владики УАПЦ, репрезентуючи себе «борцями за правду» (наразі їм не подобається, що більше шансів бути обраним Предстоятелем Церкви має патріарх Філарет), насправді ж переймаються не перспективою і визнанням Церкви у світі, а своїм майном і звичною, за п'ятиріччя після смерті патріарха Димитрія, вольницею, коли кожен сам собі князює. Дехто із єпископів уже навіть свого Предстоятеля не поминає» [232, с.41].

Зауважимо, що тодішня (2005-2010-ті рр.) міжцерковна ситуація обумовлювалась не просто амбіціями ієрархії. Відомий український релігієзнавець С. Здіорук зазначає з приводу цього:

1. дослідження результатів здійснених опитувань є певним маркером того, наскільки український соціум воліє до активних кроків щодо об'єднання православних конфесій у єдину церкву. Однозначно, за останні роки у свідомості більшості населення України спостерігаються позитивні зміни стосовно такої дилеми. З кожним роком збільшується частка людей, яка усвідомлює проблему українського православ'я: нині функціонує не одна, а декілька православних конфесій. Також серед населення України можна помітити інтерес щодо особливостей відносин як між церквами і державою, так і між конфесіями. Відповідно майже 50% респондентів ставляться позитивно до створення єдиної помісної православної церкви в Україні, яка була б незалежною від будь-якого іншого Патріархату;

2. А втім, сфера державно-конфесійних та суспільно-релігійних взаємин для більшості населення України і досі залишається щонайменше другорядною, тобто поза увагою. Розуміння таких концептів, як «національно-орієнтована православна конфесія» або «помісна православна церква» уможлиблюється не завдяки обізнаності з фундаментальними дослідженнями, але лише інтуїції або суспільно визнаною думкою, що зазвичай пропагується через засоби масової інформації;

3. Частка вірян України, які себе відносили до православного віросповідання, не є сконцентрованою навколо певної православної конфесії, але розпорошена між трьома провідними православними організаціями. Сьогодні спостерігаємо тенденцію щодо збільшення віруючих, які ідентифікують себе представниками УПЦ КП, але ще більше – представниками національно-орієнтованих церков. Підтвердженням слугують наступні соціологічні дані:

- 45,2 % – позитивно поставились до питання про їх позицію щодо створення єдиної помісної православної церкви в Україні, в основі якої має бути Київський Патріархат;
- 17,2% – негативно поставились до такого формулювання питання;
- 36,2%. – негативно поставились до питання про ставлення щодо створення єдиної помісної православної церкви в Україні, в основі якої має бути УПЦ;
- 18,4% – позитивно ставляться до такої ініціативи.

4. Нині вітчизняному православ'ю не вистачає справжнього лідера, навколо якого можна було б гуртуватися. Подібну роль поділяють між собою предстоятель УПЦ митрополит Володимир та УПЦ КП патріарх Філарет. За ними обома криються величезні ресурси, які найчастіше нівелюють намагання інших людей створити єдину помісну православну церкву в Україні. До того ж, навіть рівень довіри до них, згідно із соціологічними дослідженнями, є фактично однаковим [102, с.57-58].

Пізніше, а саме у 2010-2018 рр., прокоментована вище ситуація залишалась справді незмінною. Звернено увагу тільки на основні послідовні моменти діалогу між УАПЦ та УПЦ КП:

- 9 лютого 2012 р. – відбувається Собор єпископів УАПЦ, у межах засідання якого було ухвалено повністю перервати діалог з вищим керівництвом УПЦ КП щодо потенційного об'єднання двох релігійних організацій. УАПЦ обвинувачує Предстоятеля УПЦ КП у політиканстві та

запрошує її духовенство до вступу в УАПЦ. Хоча вітчизняні експерти вбачають причину зриву діалогу одночасно у керівництві обох релігійних конфесій [37];

- вересень 2015 р. – Предстоятель УПЦ КП Філарет підкреслює, що протягом всього періоду існування УАПЦ з часу її легалізації, відкрито брехала населенню України, мовляв, керівництво останньої говорило одне, а потім все спростовувало, і ситуація поверталась до стану початкових перемовин. Так, 14 вересня 2015 р. мав відбутися об'єднавчий Собор, але весь єпископат УАПЦ категорично відмовився. Незгода полягала у тому, що перед ними ставили умови, які були несправедливими, зокрема однакова кількості делегатів від обох Церков, а не установлене раніше співвідношення два до одного. Відтак було ухвалено рішення про переривання діалогу з очільниками, єпископатом УАПЦ, хоч комунікацію з окремими священиками, які прагнули об'єднатися, підтримували і приймали їх до УПЦ КП. Отже, об'єднання має йти не зверху до низу, а навпаки, що, безумовно, пришвидшить процес досягнення бажаної мети [55];

- жовтень 2017 р. – Патріарх Філарет заявляє, що діалог з УАПЦ дуже нагадує розмову з Москвою (РПЦ) [240].

Винятком у круговерті взаємних образ можна вважати події весни-літа 2018 р., коли первосвятителі обох церков, а також всі архієреї УАПЦ і УПЦ КП підписали звернення до Вселенського Патріарха щодо отримання Томосу, яке особисто передав Президент України Петро Порошенко.

Одновекторність поглядів УАПЦ і УПЦ КП на деякі фундаментальні питання, звісно, простежувалася, як от значення українського православ'я для світу, українську як єдину мову богослужіння, але особисті амбіції та незгоди руйнували взаємовідносини між цими релігійними організаціями та не давали жодних вагомих результатів (аж до подій у 2018 р.). Зважаючи на досвід поколінь, міжрелігійна конфронтація могла виникати час від часу, але це не впливало на наявність приводу для спілкування УАПЦ з УПЦ КП, бо відносини за ці десятиріччя не були розірвані остаточно. До отримання

Томосу у православному світі здебільшого велися дискусії щодо канонічного/неканонічного статусу УАПЦ і УПЦ КП. Утім, полеміка дала позитивні результати: в межах 2018-2019 рр. таки створили єдину Православну Церкву України, що отримала Томос про Автокефалію від Вселенського Патріарха.

Зауважимо, що не лише її відносини з УПЦ КП мали ознаки конфліктності та неоднозначного ставлення до УАПЦ у досліджуваний період. Складними вважаємо і міжконфесійні відносини з УПЦ. Так, Н. Савойська пише, що УАПЦ, як і УПЦ КП, є відображенням інтересів самостійної України, адже покладається на національно-орієнтовані сили в країні, суворо притримується традицій, а рідну мову проголосила основною мовою богослужіння. Все це спричинило розкол в українському православ'ї та численні конфлікти, зокрема на мовно-політичному підґрунті. Ретельно проаналізувавши більшість конфліктів, які відбуваються між православними конфесіями, можемо відзначити такі їх мотиви:

1. боротьба за владу, сферу впливу, лідерство;
2. основна мова під час богослужінь та збереження національних традицій [204, с.198].

Приводом до вищезгаданої ситуації була втрата РПЦ своїх позицій в українських реаліях у період відродження релігійного життя за Радянського Союзу (роки «перебудови»). Так, певна частина колишніх вірян РПЦ почала приєднуватися до відновлених УАПЦ і УГКЦ, тому незабаром у 1992 р. понад одна тисяча православних парафій на наших теренах стала непідконтрольною Московському Патріарху. Як наслідок, з боку РПЦ відбулося декілька спроб повернути втрачені позиції та вірян, застосовуючи при цьому різноманітні ідеологеми, зокрема політичного характеру. Закцентуємо на їхній концепції «політичного православ'я», яка не визнавалася вищими церковними ієрархами й органами, проте викликала певну симпатію серед священнослужителів та особливо активних мирян. Не

дивно, що доводилось часто спостерігати напруження у відносинах між УАПЦ та УПЦ.

Втім, як зауважує український релігієзнавець Ю. Ліннік, представники УАПЦ фактично від початку свого відродження шукали приводи до співпраці з УПЦ щодо врегулювання ситуації виходу з розколу. Щоразу виникали причини, які заважали швидко вирішити нагальну проблему. Один з базових аргументів вищого керівництва УАПЦ на користь швидкого з'ясування згаданого питання полягав у тому, щоб здобути, може, й неповну автокефалію від РПЦ, то хоча б повернути ті канонічні права, які належали Київській митрополії Константинопольського Патріархату до її приєднання у 1686 р. до Московського Патріархату [146, с.270].

Це, на думку ієрархів досліджуваної нами релігійної організації, насамперед убезпечувало від різних конфліктів на місцях в середині УАПЦ та допомагало безперешкодно перейти її духовенству та вірянам до складу УПЦ. Автономний статус УПЦ повністю зміг би забезпечити баланс протиборчих сил в Україні: західні області були б раді тому, що відтепер УПЦ знаходиться поряд з іншими помісними православними церквами у статусі автономної церкви, а південь і схід були б «За» таку ініціативу, оскільки УПЦ залишалася б невід'ємною частиною РПЦ [146, с.268].

Після спроб об'єднання УАПЦ з УПЦ КП, які закінчилися невдачею [97], можна знову помітити посилення діалогу між УАПЦ та УПЦ. Н. Белікова зауважує, що з 2005 р. Предстоятель УАПЦ починає неодноразово говорити про об'єднання православних конфесій і створення єдиної православної церкви на наших теренах, яка неможлива без фундууючої участі УПЦ. Він був упевнений у цьому, адже розумів, що Українська православна церква є найбільшою не лише православною, але й релігійною організацією в Україні. Тож у 2006 р. з'явилися вже достовірні новини щодо початку ведення діалогу між згаданими православними конфесіями, зокрема ухвалили створити відповідну комісію, хоча з таким рішенням керівництва

не всі представники єпископату, духовенства і мирян УАПЦ були згодні[15, с.73].

Наприклад, Львівське ставропігійне братство у лютому 2006 р. опублікувало заяву, в якій категорично критикувалася позиція вищого керівництва УАПЦ. Реакція обумовлювалась тим, що подібні ініціативи, згідно з постановою Помісного Собору УАПЦ 2000 р. повинні узгоджуватися із Вселенською Патріархією за посередництва Предстоятеля УПЦ у США Митрополита Костянтина (Багана). Автори зазначеного звернення були переконані, що дії з боку УПЦ не мали щирості, але викликані фактом наявних передвиборчих перегонів [252, с.11].

На нашу думку, пояснення просте: головною причиною міжправославних суперечок виступала позиція УПЦ КП, яка вбачала в УПЦ свого головного ворога, що згодом викликало появу «холодної війни». Тому саме ці дві релігійні організації стали ключовими сторонами у міжконфесійному конфлікті. Звісно, УАПЦ намагалася бути осторонь від переконань будь-якої сторони і навпаки діяла так, щоб зменшити загальний рівень конфліктів у міжправославних відносинах. Відтак основоположною для всіх трьох православних конфесій (УАПЦ, УПЦ КП і УПЦ) в Україні була проблема майбутнього статусу вітчизняного православ'я, тобто створення єдиної помісної православної церкви на наших теренах і отримання автокефалії. Кожна з них декларувала готовність до єднання, але способи його досягнення різнилися. Ще більше вони корелюють у питанні здобуття автокефального статусу об'єднаної церкви [88, с.62].

Однак, як підкреслює Н. Белікова, собор єпископів УАПЦ, який відбувся 15-16 серпня 2006 р. у своєму зверненні наголошував на високій оцінці першого засідання спільної Комісії, у межах якої учасники висвітлили сучасні проблеми релігійного стану України та задекларували своє розуміння питання єдності православних конфесій. Підкреслено було також, що ці дві релігійні організації готові до перемовин, в основі яких має бути повага до

канонів Церкви та пошана один до одного [15, с.73-74]. А вже восени 2006 р. та навесні 2007 р. відбулася низка робочих зустрічей змішаної комісії.

У період між такими зустрічами Синод УПЦ заявив, що зазначена вище Церква піде на діалог з УПЦ КП та УАПЦ лише у разі дотримання ними таких умов:

1. припинення насилля з боку цих спільнот щодо УПЦ;
2. повернення УПЦ насильно забраних у неї храмів і будівель управління;
3. невтручання влади у внутрішнє життя Церкви;
4. пропуск участі у визначеному процесі колишнього митрополита Київського Філарета, оскільки він не підкорився рішенням Матері-Церкви і пішов у розкол.

Отже, за висновками преси УПЦ, «у них (УАПЦ і УАПЦ КП – В.З.) залишається єдиний шлях до об'єднання: покаєння і повернення в лоно Святої Вселенської Православної Церкви» [143, с.10].

Предстоятель УАПЦ Митрополит Мефодій (Кудряков) у своїй заяві від 17 січня 2009 р. уже наголошував, що така умова від УПЦ щодо згаданої православної церкви не є ознакою неповноцінності УАПЦ. Відновлення діалогу з боку УАПЦ насамперед пов'язане з повагою до авторитету нинішнього її очільника Блаженнішого митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана), який є тим церковним лідером, що здатен привести українське православ'я до єдності [99]. Тож об'єднавчою силою у міжправославних відносинах між представленими церквами стала постать Митрополита Володимира (Сабодана), яка, на думку ієрархів обох церков, не викликала жодних претензій чи підозр, а навпаки мала значний авторитет не лише у самій УПЦ, але й навіть серед мирян та духовенства УАПЦ.

Зокрема, Блаженніший митрополит Володимир в одному зі своїх виступів підкреслив, що перемовини з УАПЦ у контексті потенційної з ним єдності є нині плідними і доволі конструктивними. Очевидно, що представники вищезгаданої релігійної організації висловлюють щире

бажання в цьому та готові вислуховувати пропозиції іншої сторони. Репрезентована православна конфесія суттєво переосмислила більшу частину своїх переконань, які досить критично або навіть категорично не сприймалися вірянами і священством УПЦ. Так, вище керівництво УАПЦ засуджувало етнофілетизм, тобто надмірне звеличення національного складника у релігійних переконаннях і відмовлялося від такого принципу як першооснови для її функціонування.

Також УАПЦ висловила, що готова подолати розкол лише у той спосіб, що передбачено у канонах і догматах Церкви. Тому Архієрейськими соборами УАПЦ було внесено відповідні зміни щодо розуміння таких фундаментально важливих концептів, як «автокефальна церква», «націоналізм» тощо. Зазначені поняття, а точніше їх неправильне тлумачення, зазвичай призводили до гострих суперечок і конфліктів [64, с.50].

Згодом ускладнення ведення діалогу між УАПЦ та УПЦ пояснювалось відсутністю єдності у поглядах на деякі питання, зокрема внутрішньоцерковні. У пресі часто з'являлися повідомлення про спробу Московського Патріархату запропонувати УАПЦ статус, який у першій має Закордонна РПЦ. На її Соборах нібито обов'язково мав би бути присутнім Предстоятель УПЦ МП митрополит Володимир (Сабодан). Коментуючи ці чутки, голова місіонерського відділу Патріархії УАПЦ отець Євген Заплетнюк сказав: «Не думаю, що це реально. Навіть якщо б ієрархи підписали документ про таке об'єднання, наші віряни його не приймуть. Це ближче до сфери фантастики, ніж до церковної дійсності. Ми до кінця відстоюватимемо свою церковну ідентичність. Не для того УАПЦ боролася 20 років за свою Церкву в найгірших умовах, щоб так просто від усього відмовитися. Ми самі визначатимемося у тому, як нам працювати для врегулювання свого канонічного статусу... Ми хочемо мати свою Церкву й автокефалію» [180, с.16].

Внутрішньоцерковні розділення стосувалися і УПЦ, що «наочно було продемонстровано під час зібрання делегатів згаданої вище релігійної організації для участі у засіданні Помісного Собору РПЦ, яке відбулося у січні 2009 р. Основна проблема – обрання нового очільника РПЦ – не викликала особливих непорозумінь. Всі були ознайомлені з програмою Собору, але Митрополит Володимир категорично відмовився від висунення його як кандидатури на Московський патріарший престол частиною духовенства зауваживши, що хоче закінчити свій життєвий шлях у статусі, який він має нині – Блаженніший митрополит Київський і всієї України [189].

Значно проблематичнішою виявилася промова митрополита Володимира (та резолюція на її основі), головні положення якої можна резюмувати так:

«1. Помісний Собор Російської Православної Церкви, відповідно до свого статуту і маючи найвищу владу у питаннях, присвячених канонічному устрою та віровченню, повинна затвердити резолюції попередніх Соборів єпископів РПЦ щодо наявного статусу УПЦ як самоврядної церкви з правами широкої автономії, що було ухвалено на засіданні Архієрейського Собору РПЦ у жовтні 1990 р. і Томосом Патріарха Олексія II;

2. Задля подолання церковного розділення потрібно продовжувати діалог, зокрема з УАПЦ, адже якщо подивитися на звернення і УПЦ КП, і УАПЦ, то справді можемо говорити про їх воління віднайти компроміс щодо наявної ситуації, у якій вони перебувають нині. Тому зараз ми повинні глибоко проаналізувати поточну ситуацію в українському православ'ї для того, щоб віднайти конструктивне рішення щодо об'єднання церков [15, с.70].

Треба зауважити, що діалог між УАПЦ та УПЦ, починаючи з 2010 р., супроводжували наведені нижче події:

1) у лютому 2014 р. з ініціативи УПЦ була створена Комісія для налагодження діалогу з представниками УАПЦ та УПЦ КП (Журнал № 4 за 2014 рік);

2) у серпні 2014 р. Собор єпископів УПЦ засвідчив відкритість до відвертого і конструктивного діалогу із представниками УАПЦ та УПЦ КП;

3) у червні 2015 р. Делегація УПЦ МП взяла участь у Помісному соборі УАПЦ в Києві у якості спостерігача, де предстоятелем автокефальної церкви став митрополит Макарій. Водночас Митрополит Київський і всієї України Онуфрій запропонував представникам Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) поновити діалог задля повернення втраченої єдності між православними християнами в Україні [118].

Втім, до отримання Томосу про автокефалію у 2019 р. так і не сталося кардинальних змін під час діалогу між УАПЦ та УПЦ. Хоч сьогодні триває «холодна війна», але вже між прихильниками УПЦ та ПЦУ. Отже, якщо певні ієрархи загалом готові сісти за стіл переговорів, то середнє духовенство та миряни до об'єднання УПЦ з ПЦУ зараз вважають його нездійсненним.

Закцентуємо на тому, що міжрелігійні відносини УАПЦ, починаючи з її інституціалізації, позначилися не лише діалогом з православними релігійними організаціями в Україні. Так, у період з 1997 по 1999 рр. вище духовенство УАПЦ підтримувало думку, що канонічне визнання можна отримати шляхом об'єднання з іншими православними юрисдикціями за кордоном, які мають євхаристійну єдність із Вселенським Патріархатом.

Необхідно підкреслити, що у 1998 р. зруйнувався «міф» про приязне ставлення православних вірян діаспори УАПЦ США та Канади до постаті Патріарха Філарета. Митрополит УПЦ США Костянтин і Митрополит УПЦ Канади Василій виступили з метою висловити недовіру до нього, мовляв, конкретні дії керівництва УПЦ КП не допомагають, а навпаки шкодять розвитку православ'я поза межами української держави. Вони висунули 13 обвинувальних тез Патріарху Філарету, які стосувалися деяких його провокативних заяв або вчинків, зокрема про декларування ворожнечі між

парафіями української православної діаспори. Як наслідок, після невдалого єднання з Київським Патріархатом, УАПЦ знову відмежовується і стає окремою релігійною організацією. Постійні намагання об'єднатися УАПЦ з УПЦ КП впродовж останнього десятиріччя ХХ ст. не здобулись на успіх та бажані результати [88, с.60].

Протягом досліджуваного періоду відносини між трьома провідними православними релігійними конфесіями в Україні здебільшого характеризувалися високим ступенем конфліктності, що руйнувало консолідацію та єдність у суспільстві.

Аналізуючи динаміку відносин УАПЦ та Вселенського патріархату, необхідно підкреслити, що «основні еклезіологічні пріоритети українських церковних юрисдикцій на сучасному етапі релігійних процесів в Україні - це "автокефальність" для УПЦ КП, "канонічність" для УПЦ МП і незалежність від Московського патріархату навіть за умови реалізації помісності у межах автономії у Константинопольському патріархаті для УАПЦ» [34, с.4].

Однак, «організаційні питання, що стосуються проведення спільного Архієрейського Собору, Синоду та розподілу посад Предстоятеля, Керуючого справами і секретаря Синоду УАПЦ залишаються відкритими для дискусії. Незгода у способах вирішення окреслених вище питань, на думку В. Бутинського, стає на заваді церковного об'єднання. У разі неможливості об'єднання Українського Православ'я не можемо знехтувати перспективою приєднання УАПЦ або обох – УАПЦ і УПЦ КП у статусі митрополій до Константинопольського Патріархату задля надбання канонічного статусу та подальшого отримання автокефалії у канонічний спосіб від "Церкви-матері"» [34, с.12].

Початок діалогу УАПЦ із Вселенським патріархатом можна визначити 1999 р., коли керівництво першої почало розуміти, що євхаристійне спілкування з повнотою православ'я можна отримати лише за допомогою комунікації із загальновизнаними православними юрисдикціями. Відповідно, у заповіті Патріарха Димитрія, який був написаний 1 грудня 1999 р., йшлося

про його благословення визнавати над собою керівництво очільника УАПЦ у діспорі та УПЦ в США митрополита Костянтина [109, с. 423]. Однак, єпископат УАПЦ не дотримався заповіту після смерті Патріарха Димитрія і на засіданні свого Помісного собору зазначив, що у той час було помилковим обирати предстоятеля УАПЦ у статусі Патріарха, а тому обрали митрополита Мефодія (Кудрякова), який до первосвятительського послуху керував Тернопільською і Подільською єпархією.

«Сам митрополит Костянтин, - як підкреслює у своїй статті Н. Белікова, - бувши обраним у статусі «духовного опікуна» УАПЦ, відмовився бути її очільником, оскільки Вселенський Патріархат не дав благословення на таку ініціативу. Відтак, прагнення у такий спосіб приєднатися до повноти православ'я знову зазнало фіаско у керівництва УАПЦ» [15, с.73].

Після засідання цього Собору розпочався процес об'єднання українського православ'я під егідою Константинопольської патріархії. Так, 14 жовтня 2000 р. 26 архієреїв Української Православної Церкви Київського Патріархату та 7 архієреїв Української Автокефальної Православної Церкви підписали у Києві і направили у Вселенську Патріархію до Патріарха Варфоломія спільне звернення. Воно стало справжнім волевиявленням бажання єпископату обох Православних церков об'єднатися в єдину Українську Православну Церкву [190, с.8].

Відповідно відбулася робоча поїздка Керуючого справами УАПЦ архієпископа Ігоря (Ісіченка) до Вселенської патріархії 27-30 грудня 2000 р. Здійснена вона була за умовами попередньої домовленості із секретарем Священного Синоду Вселенської патріархії митрополитом Мелітоном. Архієпископ Ігор подав до Вселенської патріархії матеріали Помісних соборів УАПЦ 1990, 1993, 1997 та 2000 рр. - документи, які висвітлювали канонічне життя УАПЦ. Владика Ігор познайомив митрополита Мелітона з поглядами ієрархії УАПЦ на релігійне життя України та шляхи подолання конфлікту в українській православній спільноті. За словами владики Ігоря,

митрополит Мелітон застеріг, що Вселенська патріархія прагне знайти для Української Церкви вихід, який би дозволив Константинопольському патріархату уникнути конфлікту із Московським патріархатом. Було досягнуто домовленості про подальші контакти й обмін інформацією. Поїздка Керуючого справами УАПЦ виявилася дещо несподіваною для ієрархії УПЦ КП, оскільки, відповідно до досягнутих 8 листопада домовленостей між УПЦ КП і УАПЦ, такі контакти повинні були б розвиватися на рівні Змішаної Комісії, яка «звертається спільно від двох сторін до Вселенської Патріархії, подаючи висновки своєї роботи» [202, с.13-14].

Однак, Єпископ Львівський Макарій (УАПЦ) у своєму інтерв'ю журналу «Православна Галичина» (№4 за 2000 р.), по суті, дезавував угоду Змішаної комісії УПЦ КП та УАПЦ, прийняту в Константинополі у Вселенській Патріархії. Він заявив, що до складу комісії від УАПЦ мають входити не ті владики, які їздили в Константинополь, а ті, яких визначить Архієрейський собор. Підписана домовленість нікого ні до чого не зобов'язує, бо ж не була врахована думка інших архієреїв Церкви, і не відомо як будуть виконуватися вимоги, поставлені в Константинополі. «На мою думку, – заявляв єпископ, – існує ще декілька причин, через які про швидке й справжнє об'єднання нині говорити зарано». А далі, посилаючись вже нібито на пораду митрополита Костянтина із УПЦ США: «Потрібно дотримуватися раніше обраного курсу до канонічного визнання і входження у світову православну спільноту». Такі заяви, а також поведінка владик УАПЦ за останні два місяці свідчили, що підпис їх на домовленостях нічого не вартує. Створена у Константинополі Змішана комісія так і не запрацювала [26, с.6].

Як підкреслює Н. Белікова: «Згодом думки ієрархів УАПЦ різнитимуться щодо перспектив діалогу із Вселенським патріархатом. Так, в ухвалі Єпархіального собору Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, який відбувся 30 березня 2001 р. зазначалося, що до визнання єдиної помісної православної церкви в Україні та надання їй автокефалії Церквою-Матір'ю

вона залишається у складі Вселенського Патріархату. Тому вищою владою на той час має визнаватися Вселенський Патріарх та його заступник, митрополит Костянтин у статусі повноважного представника» [15, с.73].

Всупереч похвалі, керівництво УАПЦ на чолі з предстоятелем митрополитом Мефодієм категорично висловилося проти. Тому в грудні 2002 р. собором єпископів УАПЦ було відправлено на відпочинок архієпископа Ігоря (Ісіченка). А вже 9 квітня 2003 р. собор єпископів УАПЦ ухвалив надати одноосібне право керувати УАПЦ митрополиту Мефодію (тобто мова йшла про самостійний розвиток УАПЦ припинення спілкування із Вселенською Патріархією щодо приєднання до неї чи створення помісної церкви).

Необхідно наголосити, що певні церковні структури УАПЦ не були згодні з рішенням керівництва УАПЦ, зокрема Харківсько-Полтавська єпархія, братства апостола Андрія Первозванного. Всі троє задекларували, що будуть діяти відповідно до заповіту патріарха Димитрія та ухвалених документів засідань Помісного собору, який відбувався у 2000 р.

Щоб зрозуміти, як відбулось роз'єднання в церкві, нагадаємо, що у 2005 р. члени засідання Львівської єпархії, яке очолював архієпископ Макарій (Малетич) ухвалили визнати свою церковну одиницю невід'ємною частиною Вселенського Патріархату у статусі автономної церкви, а очільником цієї релігійної організації визначити архієпископа Всеволода (ієрарха УПЦ в США). Пізніше, наприкінці літа 2005 р. пролунала думка, що можливо саме цей архієрей і стане предстоятелем об'єднаної помісної православної церкви в Україні, хоча насправді від нього не надходило жодного дозволу [85, с.13].

Візит в Україну Патріарха РПЦ Кирила у 2009 р. сприяв черговому визначенню позицій УАПЦ та продовженню діалогу із Вселенським патріархатом. Це було пов'язано з тим, що керівництво УАПЦ негативно оцінило потенційну можливість відкриття подвір'я Патріарха Московського. Ідея була визнана своєрідним «канонічним посяганням» на території

української православної церкви загалом, оскільки могла означати лише руйнування ознак незалежності в керуванні УПЦ та спричинити міжконфесійні сутички на території всієї України.

Зрозумівши, що Московський Патріархат навряд чи коли-небудь надасть автокефалію Українській православній церкві, керівництво УАПЦ відновила діалог із Вселенською Патріархією, незважаючи на присутність кризових ситуацій, які заважали автокефальному руху (ізоляція від вселенського православ'я, низький рівень дисципліни та освіти серед духовенства, існування псевдоцерковних інституцій тощо) [44].

У серпні 2009 р. відбувся черговий Архієрейський собор УАПЦ. У межах його роботи було ухвалено звернення до Вселенського Патріарха, в якому просили на правах автономії увійти повним складом до ієрархії Вселенського Патріархату. В документі наголошувалося, що таке прохання ґрунтується бажанні припинити церковну ізоляцію УАПЦ і відповідно мати євхаристійне спілкування із всією повнотою православних віруючих. Хоча і підкреслювалося, що ієрархи УАПЦ не полишають ключової мети своєї діяльності, а саме - отримання статусу автокефалії від Вселенського Патріархату [15, с.76].

Мотивуючи прагнення УАПЦ увійти до складу Константинопольського Патріархату, Предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій зауважив, що очолювана ним православна церква не хоче стати частиною Константинополя як величезної єпархії, але прагне бути у її складі, щонайменше, на правах широкої автономії. Він також зауважив, що не потрібно якійсь помісній православній церкві вказувати як їй функціонувати, яку мову використовувати для служіння, головне – бути у канонічній єдності та під захистом такого сильного лідера у православному світі, як Вселенський Патріарх [159, с.16].

У відповідь на звернення УАПЦ Синод Константинополя наприкінці вересня 2009 р. ухвалив резолюцію з коментарем: з метою отримання комплексного і об'єктивного розуміння наявної ситуації в Україні має

приїхати окрема комісія, яку очолюватиме митрополит Галльський Емануїл (Адамакіс) [182].

Вже на початку жовтня 2009 р. відбулася зустріч єпископату УАПЦ з делегацією, яку направив Патріарх Варфоломій I. Представники Вселенського Патріархату підкреслювали, що бачать щире бажання духовенства і вірян УАПЦ щодо виходу з наявної ситуації лише канонічним шляхом. Тому єпископат УАПЦ заслухав інформацію від гостей щодо сучасного стану підготовки до Собору, який пізніше буде йменуватися Критським. Відповідно до постанови від 16 липня 2010 р. Архієрейський Собор УАПЦ зобов'язав митрополита Мефодія до молитовного поминання Вселенського Патріарха під час богослужінь, що було безпосередньою і явною ознакою євхаристійного спілкування зі Вселенською Патріархією, а через неї з усіма іншими помісними православними церквами-сестрами [184].

Логічно, що у Заповіті митрополита Мефодія (2015 р.) зацентовано на неодмінному продовженні заданого курсу УАПЦ щодо євхаристійного спілкування з Матір'ю-Церквою через Вселенську Патріархію. Також Митрополит Мефодій наголошував на необхідності подальшого діалогу з єпископатом Київського Патріархату, а також національно-орієнтованою частиною ієрархів УПЦ, зокрема мова йшла про митрополита Олександра (Драбинка) щодо єднання цих конфесій в єдину православну церкву, яка буде канонічно визнана усією повнотою Вселенського Православ'я. Крім того, він застеріг не приймати рішень «нашвидкоруч» з іншими православними конфесіями без санкцій Вселенського Патріарха [69]. Тому 5 липня 2016 р. Собор єпископів УАПЦ вирішив звернутися до Вселенської Патріархії з проханням приєднати її до Константинопольської Церкви на канонічних правах, які мала Київська Митрополія до кінця XVII ст. Проте до 2018 р. діалог УАПЦ із Вселенським патріархатом так і не позначився очевидними результативними діями.

Нова сторінка у відносинах УАПЦ із Вселенським патріархатом відкрилась у 2018 р., коли усі ієрархи першої та УПЦ КП підписали

звернення до Всесвятішого Патріарха про дарування автокефалії. Саме цей лист разом із зверненням Верховної ради України був особисто переданий у квітні 2018 р. Президентом Петром Порошенком.

Проаналізувавши динаміку функціонування УАПЦ на початку ХХІ ст. у контексті міжправославного діалогу, узагальнимо результати:

1) трансформація акцентів УАПЦ у діалозі з конкретними православними церквами була обумовлена певними внутрішніми і зовнішніми причинами. Основна причина провалу деяких Соборів, комісій між УАПЦ та УПЦ КП полягала не лише у богословських, еклезіологічних протиріччях, а й зачіпала особистісні амбіції вищезгаданих церковних ієрархів, предстоятелів. Тому неспроможність УАПЦ об'єднатися з УПЦ апелювала до внутрішнього несприйняття певними ієрархами, духовенством і мирянами першою конфесією другої;

2) відмінність діалогу УАПЦ із Вселенським патріархом і УПЦ КП/УПЦ ґрунтується на його відновленні лише час від часу, оскільки комунікація та переговорний процес з названими вище до 2018 р. фактично не приносив жодних кардинальних позитивних змін;

3) до того ж, УАПЦ у зовнішньоцерковних відносинах не обмежувалася лише православними церквами (зокрема Істинно-Православною Церквою Росії). Так, протягом незалежності вона неодноразово звершувала різні спільні богослужіння з УПЦ КП, представниками УГКЦ. Проте, на відміну від УАПЦ (о), такі події ні до чого конкретного не призвели.

Зрозуміло, що УПЦ КП й УАПЦ не могли брати участі у світових екуменічних засіданнях. Через невизначеність канонічно-правового статусу, перманентний спротив Московського патріархату міжнародні контакти цих Церков значно обмежені. Безумовно, це було навряд чи можливим, оскільки на той час вищезгадані церкви характеризувалися низькою організованістю і часто боялися комунікації зі світом, хоча онтологічно київське християнство є відкритим для міжконфесійного діалогу. Тому перемовини УАПЦ та УПЦ

КП з неправославними конфесіями переважно мали ситуативний і декларативний характер [234; с.49-50].

Отже, дослідивши міжправославний та міжрелігійний діалог УАПЦ в період її функціонування в незалежній Україні, можемо зробити висновок, що акцент на активному спілкуванні з певною православною юрисдикцією (УПЦ КП, УПЦ чи Вселенський Патріархат) зміщувався відповідно до змін у соціально-політичному середовищі або залежав від невдачі у попередніх перемовинах. Необхідно згадати й неповноцінну участь УАПЦ у світовому релігійному процесі у зв'язку з її невизнаністю помісними православними церквами канонічною. Втім, це не заважало їй провадити активний продуктивний діалог з УГКЦ та іншими релігійними організаціями України (мусульманами, юдеями та ін.).

3.2. Державно-церковні відносини УАПЦ

Крім міжправославних і взагалі міжрелігійних відносин, присутнє значення у повноцінному функціонуванні УАПЦ в сучасному періоді, мали державно-церковні відносини.

Видається слушною думка Є. Харьковщенка, що функціонування державних органів щодо нормативно-правового забезпечення повноцінного релігійно-конфесійного життя базувалось на таких складових:

1. Свободу совісті необхідно розуміти як один з конституційно-правових аспектів, який експлікує право людей сповідувати ті чи інші релігійні переконання;
2. Визначальні чинники, які свідчать про функціонування свободи совісті у країні, - це толерантне ставлення до будь-яких релігійних переконань (за винятком тих, які можуть становити небезпеку для людей і порушувати національну безпеку), право на приватну власність, здійснення богослужінь, всіляких обрядів та процесій, які відповідають вимогам законів, сепаративний характер відносин між церквою і державою, а також між

релігією та освітою, кримінальна та адміністративна відповідальність релігійних конфесій за правопорушення;

3. Створений нормативно-правовий інститут в Україні функціонує відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., а також деяких доповнень і різноманітних розпоряджень та указів, які становлять нормативно-правову базу щодо існування релігійних організацій [243, с.307-308].

Вирішальним чинником у цьому контексті можна назвати подію 2 жовтня 1990 р. Саме в цей день Верховною Радою УРСР було визнано на законодавчому рівні діяльність УАПЦ на території всієї України. Зазначена подія дозволила обраному раніше на посаду предстоятеля УАПЦ митрополиту Мстиславу (Скрипнику) прибути до столиці та протягом декількох тижнів відвідувати з архіпастирським візитом храми і собори визначних міст і населених пунктів. А вже у другій декаді листопада 1990 р. було здійснено його урочисту інтронізацію на престол київських первосвятителів. За словами О. Рощиної та І. Тюльченко: «Легалізація УАПЦ, з одного боку, закріпила церковний розкол в українському православ'ї, з іншого – посилила свій вплив на населення (переважно в Західній Україні)» [203, с.256].

Позитивним сигналом щодо нормалізації відносин між владою та УАПЦ у досліджуваний період стала ухвала основоположних засад нормативно-правової бази державно-конфесійних відносин. Наприклад, було прийнято Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», основні принципи якого будуть згодом відображені у тексті Конституції України. Окремі випадки у релігійному просторі почали регулюватися різними статтями цивільного й кримінального права, а також деякими актами центральної виконавчої влади.

Вітчизняний науковець Н. Белікова зауважує, що нормативно-правова база щодо функціонування релігійних організацій у своїх ключових положеннях повністю відповідала як загальноприйнятому міжнародному

праву, так і інтересам державних органів і конфесій. Однак, це не вказувало на потенційне її вдосконалення. Напередодні 2000 р. центральна влада визнала значущість розробки документа, у якому б чітко відображалась державна політика щодо релігійних організацій. Документ був фактично сформульований, але не отримав підтримки від депутатів Верховної Ради [16, с.15].

На нашу думку, значну роль відіграло нівелювання конфліктної ситуації щодо реституції церковного майна УАПЦ, зокрема підписання 4 березня 1992 р. Указу Президента про заходи стосовно повернення культового майна релігійним організаціям. Так, український релігієзнавець В. Бондаренка зауважує, що ухвалення зазначеного закону є унікальним явищем для вітчизняного простору, адже через відсутність наявної юридичної основи, жоден соціальний інститут так і не зміг скористатися можливістю повернути майно, яке колись йому історично належало [26, с.613]. Україна, в особі державного керівництва, стала ініціатором встановлення позитивних відносин з релігійними організаціями, у такий спосіб уникаючи суперечок між різними церквами щодо їх культового майна.

Незважаючи на різновекторність церковно-державних взаємин у 90-х рр. ХХ ст., зокрема з УАПЦ, вони здійснювалися відносно стабільний рух. Н. Белікова, з приводу ситуації вище, виокремила десять напрямленостей, проте у межах досліджуваної проблематики особливо доречно назвати:

- повернення державою церковної власності;
- ліквідація міжконфесійних конфліктів;
- деполітизація релігійно-церковної сфери;
- сприяння розвитку релігійної самобутності національних меншин

[16, с.15-16].

Зазначимо, що вже з настанням 2000-х рр. державно-церковні відносини УАПЦ спирались на три визначальні вектори:

- 1) реакція УАПЦ на різні політичні події в Україні;
- 2) діалог держави та УАПЦ щодо отримання автокефалії;

3) відносини держави та УАПЦ у межах її внутрішньоцерковних питань і проблем.

Так, у 2000 р. УАПЦ відмовилась підтримувати протестний рух «Україна без Кучми». Про це офіційно заявив Керуючий справами УАПЦ архієпископ Ігор (Ісіченко). Логічно, що тодішній Президент України Л. Кучма 5 квітня мав зустріч із предстоятелем УПЦ КП та УАПЦ. Йшла мова про зближення позицій церков у питаннях об'єднати й одержати канонічну самостійність православ'я в Україні. Вирішувалося також питання використання УАПЦ Андріївської церкви в Києві як кафедрального собору [181, с.10].

Невдоволення політикою тодішньої влади поступово зростало, міцнішала відповідно й опозиція. Така ситуація призвела до різних акцій, потужних масових протестів. Як наслідок, з'явилося Звернення до віруючих представників політичних партій і громадських об'єднань, яке оприлюднили у день Благовіщення (7 квітня 2000 р.) очільники трьох українських церков – Патріарх Філарет (Київського Патріархату), Кардинал Любомир Гузар (Греко-католицької) та митрополит Мефодій (Автокефальної православної). У Зверненні висловлювалось занепокоєння долею України у той відповідальний для її буття час, адже протистояння дійшло до небезпечної межі. Не беручи на себе функції правителів чи політиків, духовенство заявляло про чітке усвідомлення того, що в людській історії насильство і жадоба влади завжди були породженням гріха і призводили до нового, ще більш жорстокого спалаху насильства. Вони закликали і молилися за діалог щодо утвердження політичної стабільності та віднайдення мирних засобів розв'язання існуючих протиріч, за усвідомлення недоторканності громадянського миру.

На спільній прес-конференції глави УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ виступили за співпрацю Президента, спікера парламенту та Прем'єр-міністра з метою виведення держави з кризи, за діалог, навіть молитовний, між владою та опозицією. Всі владика обіцяли підтримку своїм Церквам,

особливо під час правління Уряду В. Ющенка, застерігши, що його відставка ще більше сколихне й підбурить ті сили, які сьогодні протистоять одна одній. Схвалювали і візит Папи Римського Івана Павла II в Україну, визнавали позитивне значення його для входження нас, українців, в європейську спільноту. Кардинал Любомир був щиро переконаний у тому, що і Папа Римський, і Патріарх Варфоломій під час переговорів будуть шукати спільні точки дотику задля конструктивного діалогу, адже Західна і Східна Європа стали тим, чим вони є, тільки тому, що вони виховувались на християнській традиції. Зі свого боку, Патріарх Філарет висловив сподівання, що Папа нічого не робитиме такого, щоб загострити відносини між православними і католиками, а Предстоятель УАПЦ зауважив, що його насторожує факт неодноразових заяв Римської Церкви щодо визнання канонічної лише Російської церкви.

Як відомо, у 2001 р. відбувся останній до цього часу Всеукраїнський перепис населення. Однак, вже тоді говорилося про різноманітні фальсифікації, неточності і контраверсійні моменти. Звісно, занепокоєння щодо фактів фальсифікацій під час перепису населення України висловив архієпископ Харківський і Полтавський УАПЦ Ігор (Ісіченко). Він надіслав на ім'я Голови Верховної Ради України листа, у якому зазначав, що священнослужителі Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, які здійснюють своє пастирське служіння у східноукраїнських областях, із занепокоєнням повідомляють про тривожні повідомлення їхніх парафіян щодо перепису. Учасники перепису доволіно трактують питання про рідну мову громадян, автоматично фіксують російську як основну мову, що нею послуговуються їхні співрозмовники. Це дає підстави остерігатися необ'єктивності наслідків перепису в тій його частині, яка стосується мовної ситуації на сході України. Консисторія Харківсько-Полтавської єпархії ж не має підстав припускати, що учасники перепису діють згідно з певними інструкціями, спрямованими на перебільшення ролі російської у сучасній мовній ситуації у східноукраїнському регіоні.

«Цілком можливо, – підкреслював архієпископ Ігор (Ісіченко), – власні стереотипи, політичні симпатії, соціологічна некомпетентність штовхають збирачів відомостей перепису на шлях фальсифікації мовних аспектів суспільного життя. Тому на прохання кліру й мирян єпархії я мушу попередити вищий законодавчий орган України про те, що практика проведення останнього Всеукраїнського перепису не дає підстав вважати його наслідки стосовно мови спілкування в Східній Україні коректними й використовувати їх як підставу в розробці та прийнятті законодавчих актів» [82, с.13].

Зупинимось на твердженні керманича держави В. Ющенка, висловленому під час виступу 16 вересня 2001 р. на всеукраїнській акції «Повстань, Україно!»: «Влада експлуатує поділ України на Схід і Захід через мову і релігію» [164, с.5]. Водночас релігійні спільноти України, об'єднані Всеукраїнською радою церков при Держкомрелігій України, прийняли спеціальну резолюцію, в якій зверталися до населення держави, представників різних політичних сил та громадських організацій з метою встановлення злагоди та миру, хоч і задекларували нерозуміння масових протестів та позиції мітингувальників. Вищезгадане звернення не підписав глава УГКЦ кардинал Любомир Гузар, вбачаючи ігнорування принципу відокремлення Церкви від держави.

Звернення підписав Предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій, але окрему позицію – не вдаватися до якихось рекомендацій з цього питання – зайняла патріарша рада цієї Церкви. З невідомих причин Звернення не підписали представники у Міжцерковній раді від мусульманських та іудейських релігійних спільнот. Наступного дня після акції в Держкомі релігії кореспонденту «Дзеркала тижня» К. Щьоткіній не вдалося виявити підписаний представниками Церков протокол засідання Всеукраїнської ради, тому вона зробила висновок: «Очевидно, що складений кимось текст був підписаний «у робочому порядку» без засідань (раніше на них запрошували журналістів), дебатів, голосувань й іншої демократичної нісенітниці».

Кореспондентка виявила рідкісний факт – присутність на засіданні водночас Патріарха Філарета і Митрополита Володимира (Сабодана). Зауважимо: ніде у «Зверненні» не сказано, що воно йде від Всеукраїнської ради церков» [45, с.9-10].

На тлі таких подій було зроблено Заяву Патріархії Української Автокефальної Православної Церкви, в якій зазначалося, що «у зв'язку з оприлюдненням заяв священнослужителів і мирських організацій, які висловлюють своє ставлення до планованих опозицією акцій громадської непокори, Патріархія УАПЦ вважає за необхідне роз'яснити: згадані заяви відображають погляди окремих особистостей і суспільних середовищ, а не загальноцерковну позицію. Патріарша Рада УАПЦ, яка за статутом є вищим постійно діючим виконавчим органом управління УАПЦ, покликаним, між іншим, підтримувати відносини з державними установами, суспільно-культурними й політичними організаціями, не схвалює жодних документів, які б рекомендували чи забороняли участь вірянам УАПЦ у повних громадянських акціях. Високий рівень громадянської свідомості вірних УАПЦ дає підставу сподіватися, що вони зроблять правильний вибір свого місця у суспільному житті, спираючись на вчення Святого Євангелія, керуючись засадами діяльної любові до ближнього, дбаючи про справедливе розв'язання соціальних проблем, про щасливий розвиток боголюбивої Української Держави та захист її від супротивників» [98, с.11]. Також Патріарша Рада УАПЦ заявила, що вона не може обмежувати політичну активність своїх вірних. У такий спосіб вона зреагувала на підписану деякими главами Церков України заяву з приводу запланованих опозицією акцій громадянської непокори, назвавши це відображенням їх окремих поглядів, а не загальноцерковною позицією [170, с.14].

Попри це, львівське крайове братство св. Андрія Первозваного у своєму відкритому листі на ім'я Предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія висловило невдоволення, що він разом з предстоятелями і главами християнських церков виступив за «спокій у державі». «Ми побачили з

екранів телевізорів, як виступають один за одним лакеї можновладців, хулячи тих, хто насмілюється мирно висловити свої жалі і претензії. І чомусь Ви, Предстоятель УАПЦ, стаєте на бік влади і закликаєте до послуху, до молитви..., берете участь у сумнівній політичній грі. Це ще раз пояснює, чому влада так хотіла бачити Вас Предстоятелем УАПЦ і зробила для цього все можливе» [233, с.3].

Незважаючи на проголошені засади мирного співвіснування, представники провідних релігійних конфесій все ж висловилися щодо тогочасних виборів. Вважаємо за потрібне проаналізувати ситуацію детальніше.

О. Саган зауважує, що вище керівництво УАПЦ чи певні офіційні її структури не висловлювали жодних заяв стосовно виборчого процесу. Так, можна констатувати присутність деяких публікацій архієреїв щодо цього, але вони переважно мають статус коментарів, а не реальної позиції церкви. Однак, і без офіційних заяв було очевидно, що віряни підтримують тих кандидатів, які притримуються відповідних релігійних переконань. Зокрема, віряни УАПЦ – а це передусім більшість населення західних областей України – підтримувало насамперед кандидатуру В. Ющенка [210, с.56].

Однак, Предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій у своєму посланні В. Януковичу з нагоди виборів Президента України писав: «Ми прийшли до висновку: лише під вашим керівництвом в Україні буде стабільність і церковний мир, інакше станеться те, що ми вже пережили – суперечки та конфлікти. Лише ваша відкритість і справедливість дає впевненість, що всі конфесії, які не порушують українських законів, будуть бачити у Вас свого батька» [183, с.14].

Втім, Тернопільське братство святого Андрія Первозванного висловило розчарування позицією митрополита Тернопільського і Предстоятеля УАПЦ владики Мефодія (Кудрякова) щодо підтримки В. Януковича. «Ми дуже розчаровані діями митрополита Мефодія, Предстоятеля УАПЦ, скерованими на підтримку провладного кандидата», – йдеться у Зверненні братства.

Водночас члени братства висловлюють занепокоєння станом справ в УАПЦ, зокрема підкреслюючи: «Складається враження, що в цій конфесії всі зусилля спрямовуються на знищення історичної Української Автокефальної Церкви. Також складається враження, що митрополит Мефодій прикладає максимум старань і зусиль проти об'єднання українського православ'я в єдину Українську Помісну Православну Церкву». Апелюючи до Предстоятеля УАПЦ, члени братства закликають його схаменутись і стати істинно українським, народним релігійним діячем.

Крім того, прес-служба УАПЦ вважала, що ЗМІ поширювало неправдиву інформацію щодо підтримки митрополитом Мефодієм (Кудряковим), провладного кандидата на президентство. У коментарі сказано, що «УАПЦ як і в момент свого відродження у 1921, 1942 та 1989 рр. була і є Церквою гнаною. Влада нічим і ніколи не допомагала зазначеній Церкві, а шукала можливості її знищити. За словами представників УАПЦ, об'єктивним свідченням того, що влада не підтримувала таку Церкву, була кількість побудованих по всій Україні з її допомогою храмів для УАПЦ порівняно з УПЦ МП та УПЦ КП та лише поодинокі випадки повернення храмів по усій Україні, що колись належали УАПЦ. Прес-служба УАПЦ стверджувала, що таке відношення влади до УАПЦ об'єктивно вплинуло і на позицію Предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія щодо бачення Церквою особи майбутнього Президента України...УАПЦ була поза політикою, відмежовувалася від усіх провокативних звинувачень про підтримку нею «провладного кандидата» і заявляла, що й надалі буде піклуватися про спасіння і духовний добробут української пастви» [222, с. 11-12].

На відміну від єпископату УАПЦ, Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет вже на початку виборчого процесу чітко визначив вектор очолюваного ним УПЦ КП. Він заявив, що потенційно може підтримати кандидатуру В. Януковича, проте подібне декларування було зроблено ситуативно, а не стало справжньою позицією названої релігійної організації. Головною умовою підтримки вищезгаданого кандидата було те, що він, у разі

перемоги, мав би всіляко допомагати ініціативам керівництва УПЦ КП, але вже було відомо, що фактично це нереально, оскільки В. Янукович себе зарекомендував як вірного прихильника УПЦ та взагалі Московського Патріархату. Так, будучи губернатором Донецької області, він підтримав будівництво або реставрацію понад півсотні православних храмів, при чому жодного, який би належав Київському Патріархату.

Щодо позиції УПЦ під час президентських виборів, вона була неоднозначною. Певною мірою думки про кандидата, якого потрібно підтримувати, розділилися навпіл. Представники братств мали дилему щодо вибору між лідером комуністичної партії України П. Симоненком та діючим Прем'єр-міністром В. Януковичем. Натомість вище керівництво УПЦ однозначно підтримувало кандидатуру останнього настільки очевидно, що згодом спричинило супротив і серед інших владик УПЦ, і звичайного духовенства та мирян. Як приклад, наведемо заяву протоієрея Володимира Клебана, клірика Одеської єпархії УАПЦ, який наголошував, що справжні віруючі повинні відгукнутися на таку політизовану релігійну активність духовенства УПЦ, адже релігійні інститути не можуть бути водночас політичними організаціями. Основне завдання церкви – духовне спасіння, а не виборчі перегони і підтримка якогось кандидата [183, с.14]. Така реакція клірика УАПЦ була викликана наявністю саме в цій єпархії особливо бурхливої агітації духовенства на користь діючого Прем'єр-міністра.

Український дослідник О. Саган наголошує, що активний передвбиворчий процес призвів до збільшення напруги і конфліктогенної ситуації між національно-орієнтованими православними конфесіями (УПЦ КП та УАПЦ) та УПЦ як такої, що притримується поглядів Московського Патріархату. Виникнення такої обставини обумовлене фактом при тримання цими трьома православними церквами протилежних ідей – перші дві прагнули створити незалежну державу з незалежною церквою, а третя – побудувати церкву, яка б була подібною до форм правління при Радянському Союзі [210, с.56-57].

Перемогу тоді, як відомо, отримав все ж В. Ющенко. Однак, вже через декілька років Архієпископ Ігор (Ісіченко) дав таку оцінку нинішній владі України: «Через деякі вчинки В. Ющенка, зокрема у державно-церковних відносинах, можна спостерігати десакралізацію влади в українському суспільстві. Це характеризується відсутністю страху перед державною владою і відчуттям себе певною мірою заручниками в її очах, попри те вважаючи себе справжньою реальною владою, а не тих осіб, які займають президентське або прем'єрське крісло в Києві. Таке розуміння влади пов'язано з тим, що саме ми обираємо очільників держави, а не навпаки. Ми можемо змінювати її у разі, коли вона не дбає про людей, через слабку соціальну політику в країні тощо Тому будучи господарями, ми повністю можемо змінювати своїх працівників – у цьому і є суть справжньої демократії в сучасному світі» [6, с.4].

Згадаємо ще одну важливу державно-церковну подію першого десятиліття ХХІ ст., а саме підписання у 2008 р. Меморандуму про співпрацю Міністерства оборони і семи релігійних спільнот України – УПЦ Московського Патріархату, УПЦ Київського Патріархату, УАПЦ, УГКЦ, Римо-Католицької Церкви, Всеукраїнського об'єднання Євангельських християн-баптистів і Духовного Управління мусульман України. Була створена Рада у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. Вже у 2009 р. в армії з'являються капелани. Оскільки у кожній військовій частині серед солдат і офіцерів є представники різних конфесій, а переформатувати частини за віросповідним принципом фактично є нереальним, то Рада мала вирішити, як бути в таких випадках. До того ж, військові частини не мали коштів на те, щоб утримувати у себе священнослужителів бодай цих трьох конфесій. Постало ще питання: як бути з послідовниками тих релігійних конфесій, які не надіслали своїх представників до Ради [156, с.30-31].

Трохи згодом з метою задоволення права військовослужбовців на свободу віросповідання міністр оборони Ю.Єхануров підписав наказ про

створення при міністерстві Ради із душпастирської опіки. До складу Ради ввійшли по два представники із семи конфесій – УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦУ, ЄХБ і ДУМУ. У разі виникнення необхідності ці релігійні спільноти мали б відряджати духовну особу у військові частини своїм коштом. Військовослужбовцям дозволялося відвідувати спільноти свого віросповідання для участі у богослужіннях. Нова Рада не мала нічого спільного із інститутом капеланства, про що йшла мова протягом декількох років. Старший офіцер сектору прес-служби роботи із релігійними організаціями Р. Кухарчук прокоментував це так: «Спочатку потрібно прийняти відповідний закон. У нас відсутня професія військовий священик. Ці люди не можуть офіційно бути капеланами, тільки на основі добровільної співпраці між Міноборони і конфесіями. Думаю, що такий закон буде прийнятий не раніше, ніж через 2-3 роки» [156, с.31]. На прийняття такого закону впливало міжцерковне протистояння в релігійному житті країни.

Крім політичних подій, які відбувалися в незалежній Україні, на які у різний спосіб реагувала УАПЦ (в особі її Предстоятеля, деяких ієрархів, священників або братств), одночасно формувалися державно-церковні напрацювання щодо отримання автокефалії на наших теренах. Одну з провідних ролей у цьому процесі належало зіграти і УАПЦ. Особливо це відчувалось після смерті Патріарха Димитрія, коли УАПЦ цілеспрямовано стала на шлях діалогу із Вселенським патріархатом, але така позиція подобалася не всім політикам.

Так, «Звернення до Вселенського патріарха Варфоломея I приблизно ста депутатів Верховної Ради України», датоване 19 січня 2000 р., видрукувала газета «Новый мир». У ньому висловлювалося прохання до Патріарха «бути дуже обережним щодо православного життя в Україні, щоб не наробити більшої біди, аніж яку вже мали на той час, не створити нових розколів» [190, с.9]. Депутати (В.Алексеев, В.Горбачов, В.Зубов, А.Романюк та ін.), які стояли на позиціях УПЦ МП, застерігали Варфоломея I від

визнання «розкольніцьких угруповань» і створеної на основі об'єднання УПЦ КП та УАПЦ Української Помісної Церкви, залякували його тим, що далі відбудеться нібито вже сплановане об'єднання цієї Церкви з греко-католиками, як це робилося в часи Берестейської унії.

«Запрошення відвідати Україну надіслали Вам і Папі Римському, – писали згадані вище депутати. – Воно знаходиться у межах змови: у травні – визнання Вселенським Патріархом розколу Православ'я, а в червні – здійснення Папою Римським об'єднання розкольників з греко-католиками». У зверненні зауважено сказано Патріарху: не втручайся у православні справи України і не приїзди, але в ньому звучить також ідея великодержавної маніакальності, яку обстоює Російське Православ'я, всіляко протидіючи утворенню в Україні своєї Помісної Православної Церкви. Що ж, на черзі подібне – «не приїзди» – звернення до Папи Римського і «милостиве» запрошення в Україну Олексія II зі свитою» [100, с.4].

За час президентства Л. Кучми ситуація з надання автокефалії Україні ніяк не змінювалася. Певні зрушення відбулися, коли прийшов до влади В. Ющенко. Після президентської каденції він організував досить конструктивні зустрічі з представниками Всеукраїнської ради церков, до складу якої входить і УАПЦ.

У 2005 р. відбулася перша зустріч президента України В.Ющенка із главами церков – членами всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. Предстоятель УАПЦ Митрополит Мефодій тоді сказав: «Бжезинський говорив, що коли 20% населення країни належить до чужоземної Церкви, то це біда для всієї країни, певного етносу. Відтак питання майбутнього Українського Православ'я – не лише релігійне, а й політичне. Церква віднаходить щастя у праці на свій народ. Ми підтримаємо прагнення держави примирити Православні Церкви. Автокефальна Церква у нашій країні завжди була якоюсь обділеною. За 15 років ми не одержали жодного відбудованого храму, якусь будівлю тощо» [42, с.78].

Друга зустріч В. Ющенка з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій відбулась 3 березня 2006 р. у приміщенні Секретаріату Президента України. Мету зустрічі із главами релігійних спільнот України гарант Конституції вбачав насамперед у визначенні на майбутнє взаємних дій держави і релігійних організацій та у виправленні допущених помилок у такій взаємодії. Президент відзначив, що відносини держави і церкви за останній рік зазнали значних змін. Насамперед вони, за словами В. Ющенка, стали відкритими і прозорими [215, с.5].

Все більше виявлялася співпраця між ними в соціально-гуманітарній сфері. Позитивні наслідки простежувались у забезпеченні свободи віросповідань. Предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій приєднався до попередніх висловлених думок щодо статусу Державного департаменту релігій і національностей. Він наголосив на фактах порушення прав очолюваної ним Церкви на місцях. «Держава робить багато добра іншим Церквам, окрім УАПЦ. Навіть у своєму кафедральному соборі, Андріївській Церкві, УАПЦ не господар. Музей бере по 6 грн. за вхід до неї. У розмовах представники влади нібито за нас, а на ділі працюють проти, забирають наші храми. Ми підтримуємо українську державу, – підкреслив владика, – бо розуміємо, що коли вона зникне, то першою Церквою, яку розтрощать, буде наша». Митрополит висловився цікаво: «Якщо виникає якесь питання, то викликайте нас. Ми будемо самовіддано працювати». У своєму виступі питання об'єднання православних Церков владика практично обійшов. Це ще раз засвідчує, що залучення держави до питання утворення Єдиної Православної Церкви є одностороннім. Воно цікавить лише УПЦ КП, яка сподівається зрештою ледь не статусу державної, УПЦ МП і УАПЦ до цього виявляють байдужість. То ж якщо Українська Держава свої відносини з релігійними організаціями прагне вирішувати на умовах принципів громадянського суспільства, то їй не слід втручатися у сферу церковних відносин і надати можливість їм вирішувати свої проблеми самостійно і в межах законодавчого поля країни» [185, с.66].

Утім, необхідно відзначити, що В. Ющенко тяжів переважно до проукраїнських церков, ніж УПЦ. Архієпископ Іоанн (Модзелевський) зауважував, що вище державне керівництво України завжди бажало бути в центрі релігійних процесів. Так, Л. Кравчук відомий як один з основних фундаторів Київського Патріархату. Наступник його, Л. Кучма під час різних каденцій президентства був неоднозначний. На посаді Президента у 1994-1999 рр. він виступав з критикою щодо існування УПЦ КП, але у період 1999-2004 рр. він став поступово говорити про можливість канонічного надання незалежності українському православ'ю.

Звісно, В. Ющенко відрізнявся і від Л. Кучми, і Л. Кравчука у контексті державно-конфесійних відносин. Різниця обумовлювалась тим, що він не просто намагався впливати на своєрідні внутрішньоцерковні процеси, але й вчинив спробу запровадити концепт «ЄДИНА ПОМІСНА ЦЕРКВА» як свій авторський. Така позиція В. Ющенко наštовхувала прихильників УПЦ КП на розуміння, що вони можуть щонайменше стати провідною православною конфесією в Україні серед усіх інших, а щонайбільше - отримати бажану канонічну автокефалію. Без сумніву, віряни і духовенство УПЦ вбачали у активній державно-релігійній діяльності В. Ющенко та головних його меседжах під час виступів на окреслену тематику, потенційну загрозу для неї у вигляді повномасштабних «гонінь» [158].

Втім, у 2007 р. у країні вперше на державному рівні почали готуватися до 1020-річчя Хрещення Русі. На початку президентської каденції він провів досить результативні зустрічі із представниками Всеукраїнської ради церков, до складу якої входила і УАПЦ. А це стало головним важелем щодо прохання В. Ющенко прийхати на його запрошення в Україну Вселенського Патріарха Варфоломію I та втілити можливість надання Томосу. Безперечно, РПЦ звернула увагу на таку подію. У липні 2008 р. на святкування приїхав і Вселенський патріарх, і Патріарх Московський Олексій II. Проте цей візит і всі прагнення В. Ющенко не принесли фактично жодних ефективних результатів.

Як зазначають вітчизняні релігіє знавці, та безрезультативність дій щодо реалізації ідеї Президента В. Ющенка про утворення в Україні Єдиної Православної Церкви і передуючого цьому об'єднання УПЦ КП та УАПЦ напрошується на загальний висновок: «Це не є справою держави вирішувати питання церковного об'єднання та й чого лише православного. А хіба немає розколу в католицизмі, баптизмі, п'ятидесятництві, іудаїзмі, ісламі, рідновірстві... То ж і їх тоді, якщо простежити логіку Президента, треба також державі якось об'єднувати. Незрозуміло, чому це стосується лише православних? Треба усвідомлювати як факт, що Україна вже не є православною країною, хоч ця конфесія і є найбільшою. Згідно з соціологічними дослідженнями, православними себе вважають десь 46-48% опитаних, а релігійних громад хоч і маємо 52% від загальної кількості релігійної мережі України, але ж ця цифра є штучною. Справа у тому, що колись у селі, скажімо, була одна громада, а нині через розкол у Православ'ї України там їх стало 2-3. До того ж, самі Церкви визнають, що мають недіючі громади чи монастирі (що то за монастир, якщо в ньому 2-3 монахи). Ще одне: досвід історії засвідчив, що країни з домінуючим православ'ям нічого не досягли у своєму історичному поступі. То ж сподіватися на те, чого не буде (історія не топчеться, а рухається, і не все традиційне вона у своєму поступі зберігає), не варто» [14, с.6].

Якщо й вирішувати питання утворення в Україні самостійної Православної Церкви, то, на думку українських релігієзнавців, треба:

- по-перше, відроджувати її на тій традиції, яка була притаманна Київській православній митрополії до поглинення її в 1686 р. Московським Патріархатом, водночас зберігаючи такі основоположні риси українського Православ'я, як демократизм, соборноправність, софійність, відкритість, національнісність та ін., мова про які йшла у першому розділі нашого дисертаційної дослідження;

- по-друге, треба врахувати той факт, що десь 20% населення України - росіяни (а ще ж є і зросійщені), тому і для них має діяти своя православно-церковна структура;
- по-третє, прагнення Президента створити в Україні Помісну Православну Церкву формує уявлення про наявність у країні якоїсь державної релігії, а відтак і про прагнення В. Ющенка мати (на зразок В. Путіна) свою підручну церковну структуру;
- по-четверте, вирішення питання формування в Україні Єдиного Православ'я не на часі, враховуючи складну політичну ситуацію, наявність сепаратистських настроїв, ще фанатичну, бездумну промосковсько-православну зорієнтованість багатьох вірних [14, с.6-7].

Однак, архієпископ Ігор (Ісіченко) слушно наголосив, що «Не можна розглядати як національну катастрофу крах проекту Президента щодо створення єдиної Помісної Православної Церкви. Часто руйнування політичного проекту обертається добром для всього народу. Нам слід створити Помісну Церкву, плекаючи атмосферу братньої любові й примирення. Таке питання не можна вирішувати політичними авралами. Тому патріарх Варфоломій і не підтримав цього» [7, с.9].

Інший владики УАПЦ, архієпископ Уманський Іоанн (Модзалевський) назвав цей період «епохою згаяних можливостей». Він зазначив, що якщо тиск на УПЦ був спонтанним та неоднозначним, то підтримка інтересів УПЦ КП проявилася малоефективно. Діяльність В. Ющенка на посаді Президента України щодо отримання автокефального статусу українському православ'ю можна охарактеризувати неефективною, адже усі починання, які робилися ним, закінчувалися здебільшого поразкою. Наприклад, коли у 2005 р. В. Ющенко почав схиляти керівництво УАПЦ до негайного об'єднання з Київським Патріархатом, то на початку того ж року відбулися зустрічі спільних комісій цих двох релігійних організацій. Вже у жовтні єпископат УПЦ КП і УАПЦ у повному складі скликав спільну конференцію, під час засідання якої було ухвалено підтримувати процес об'єднання двох

церков у єдину православну церкву України, яка мала би неодмінно статус повної незалежності [158]. Однак, все це звелося нанівець і закінчилося черговими образами один одного.

Важливим фактором впливу на розвиток державно-конфесійних відносин УАПЦ були й події Євромайдану. Методологічною настановою у представлений науковій розвідці виступає думка Л. Филипович про значення будь-якого світського висвітлення таких соціально-політичних подій, як Євромайдан, що акцентують на емпіричних фактах, тобто такі події, які беззастережно свідчать про реальну участь представників духовенства у них. Натомість релігійне, точніше сказати, богословське (теологічне) трактування означених подій фокусується на метафізичних аспектах, тобто таких моментах, які свідчать про Божественну присутність в означених подіях [238, с.88].

На наш погляд, концептуально важливим є виокремлення двох векторів досліджуваної проблематики: зовнішньомайданний та внутрішньомайданний. Вдамося до аналізу кожного з них більш детально. Загалом, якщо говорити про другий момент, дослідники визначають шість етапів:

1. від початку протестів 21 листопада 2013 р. до подій, коли відбулося побиття студентів на центральній площі Києва силовиками. Тоді певну частину мітингувальників прихистили у Михайлівському Золотоверхому монастирі Київського Патріархату;
2. від 30 листопада 2013 р. до 11 грудня 2013 р., коли вчинили ще одну спробу розгону мітингувальників на Майдані Незалежності. Саме тоді реально вперше духовенство стало на бік протестувальників;
3. від 11 грудня 2013 р. до 13 січня наступного року - період, який був позначений заборонаю Міністерства культури функціонувати «майданному капеланству», яке почало діяти з ініціативи УГКЦ;

4. період від 13 січня 2013 р. до 22 січня 2014 р., під час якого духовенство УПЦ стало по обидва боки конфліктуючих сторін на вулиці Грушевського;

5. від 22 січня по 22 лютого 2014 р., коли посилилися масові розстріли на Євромайдані та загострилася ситуація серед протестуючих;

6. від 22 лютого до 1 березня 2014 р., коли Російська Федерація оголосила про початок анексії Криму та війни на Сході України [150, с. 169].

УАПЦ, як і інші національно-орієнтовані релігійні організації, стала на захист мітингувальників з перших днів Революції Гідності. Необхідно підкреслити, що такі процеси проявлялися не лише тому, що в акціях непокори брали участь віряни УАПЦ, УПЦ КП чи УГКЦ, а тому, що активну участь взяли й представники духовенства цих конфесій. Український дослідник Р. Бойко наголошує, що УАПЦ як і УПЦ КП та УГКЦ, одразу взяли активну участь у подіях Євромайдану з перших його днів. Звісно, це відбувалось не лише тому, що серед протестувальників були парафіяни представленої релігійної організації, а й представники її кліру. Р. Бойко зауважує, що ряд кліриків, усвідомлюючи несправедливість, яка панує у соціумі, взяла на себе ініціативу підтримати сміливих протестувальників і стати на їх бік. У подіях Революції Гідності Церва стала виключно на бік вітчизняного громадянського суспільства, яке було ладне довести всю огидність та немічність існуючої на той час державної влади [24, с.24].

Звернемо увагу, що під час Євромайдану постійно функціонували ряди наметових храмів. На сцені, яка була влаштована на Майдані Незалежності, неодноразово виступали з надихаючими проповідями представники різних конфесій. До речі, варто пригадати єпископа УАПЦ Володимира (Черпака), єпископа РКЦ Станіслава (Ширококорядюка), отця УГКЦ Олексу Петріва та багатьох інших. Міжконфесійну єдність національно-орієнтовані церкви проявляли не лише відносно підтримки страждених мітингувальників, але й коли на ту чи іншу конфесію чинився тиск з боку центральних органів виконавчої влади. Так, наприклад, було висловлено підтримку УГКЦ та

УАПЦ, коли Міністерство культури виступило з листом, у якому погрожувало позбавити державної реєстрації цих конфесій за активну діяльність на Майдані. Тому дійсно можемо засвідчити, що на території України під час трагічних подій Революції Гідності з'явилася справжня діяльна і активна Громадянська церква [150, с.12].

Очевидно, може виникнути питання, чому саме названі релігійні організації максимально себе проявили під час подій Євромайдану. Вітчизняні науковці стверджують, що це обумовлювалось наявністю саме української ідентичності серед ієрархів, духовенства та мирян УАПЦ, УГКЦ та УПЦ КП, адже їх поява, функціонування безпосередньо орієнтувалось на збереження і примноження українських національних традицій та духовності. Доля названих релігійних організацій здебільшого співвідносилась з історією нашої держави і народу. Тому вони розуміли, що служіння Богу проявляється максимально у служінні людям. Відтак можемо говорити, що вони, будучи на Майдані в епіцентрі подій, де звершувалась «тут і зараз» історія української державності, розуміли: вони тут не за покликом егоїзму, а за покликом совісті.

Отже, вищезазначені православні конфесії, враховуючи і УАПЦ (та окремих представників духовенства УПЦ), проявили свою волю і бажання допомогти і підтримати Україну не лише на етапі її сучасного існування, але і її майбуття. Згадаємо таких лідерів громадянської думки і представників релігійних організацій, як Л. Гузар, М. Паночко та С. Широкоградюк, які анітрохи не побоялися виступити задля того, щоб не була спаплюжена людська гідність. Виступи цих релігійних діячів були спрямовані не просто на якісь моральні настанови, але на безпосередні заклики до влади проявити мудрість до мітингувальників, а також зрозуміти ключових аспекти внутрішньої і зовнішньої політики. Серед основних вимог, які висувалися спікерами релігійних організацій, були:

1. заборонити будь-які перемовини щодо вступу до Митного Союзу;

2. засудити застосування силового варіанту щодо припинення мітингів на Майдані Незалежності;

3. не боятися не служити дияволу, але жити і вчиняти згідно з голосом совісті [150, с.73-74].

Такі заклики свідчать, що церковні організації стали дійсно відкритими до людей, оскільки турбувалися про суспільство не лише з точки зору духовної, але й суспільної, без применшення ролі та значення людської гідності у вітчизняному соціумі. Український дослідник В. Єленський, досліджуючи релігієзнавчий аспект згаданих вище подій, наголошує, що:

1) під час Революції Гідності національно-орієнтовані православні церкви проявили свою солідарність з вірянами сповна;

2) сама подія Євромайдану трансформувала уявлення церкви, адже зі змінами в соціумі, відбувається трансформація свідомості вірян. Відповідно і українські православні церкви зрозуміли, що треба ставитися толерантно, незалежно від політичних уподобань, та комунікувати задля величної мети [75].

Духовенство і віряни православних конфесій, зокрема і УАПЦ, усвідомлювали, що у той час релігійні організації мають унікальний шанс показати свої принципи, ідеали, які вони проповідують на ділі, тобто не абстрактними настановами, а конкретними справами, скерованими на скривджених та ображених. Тому виникла необхідність не лише звершувати богослужіння, а бути в епіцентрі подій разом зі звичайними людьми, щоб засвідчити справжній християнський дух, який панує у православному віровченні. Церква відрізняється від політичної сфери саме тим, що не ділить на своїх і чужих, біле та чорне, але кожну людину сприймає як головну цінність у світі [145, с.124].

Українські науковиці Л. Филипович і Л. Горкуша відзначають, що у зв'язку з подіями Революції Гідності, релігія, православні конфесії, зокрема і УАПЦ, для своїх вірян стали не повчальною (у деяких випадках і обмеженому терміні дії це є малоефективним), а діяльною і впливовою у

суспільстві. Через соціум (через свідомість будь-якої людини і пропонуючи цінності, які надихають таку людину) вона змінювала навколишній світ, намагалася виправити його. Однак, це єдиний шлях для релігії вплинути на розуміння майбутнього і стати його частиною. Живому справжньому Богу і живій справжній православній громаді потрібна Жива справжня Церква. Сферою впливу релігії сьогодні вже не може бути тільки духовна складова, доступ до якої знаходиться у свідомість особистості, але й також політична і економічна [238, с.101].

За словами архімандрита Кирила (Говоруна): «Християни різних конфесій, ставши «братами по зброї», одночасно ставали і «братами по вірі». 18 лютого урядові сили зруйнували єкуменічний молитовний намет на Майдані Незалежності, який був молитовним центром, але незабаром негайно відновили на тому ж місці, щоб стати осередком відспівування демонстрантів, які були застрелені снайперами. Під час заупокійної молитви за всіх убитих 30 березня на Майдані молитви піднесли ієрархи та духовенство і УАПЦ, і УПЦ КП, і УПЦ МП, а також римсько-католицького і протестантського віросповідань. Без сумніву, коли зрозуміло де правда, а де обман, то саме релігія, церковні організації допомагають українцям відчутися себе ще більше єдиним народом [52, с.18].

Реальна присутність представників церкви – монахів, священиків, семінаристів засвідчила відкритість церкви, яка підтримує не лише духовно, але й фізично, співпереживаючи та допомагаючи тим, хто цього потребує. Духовенство потрапило на Майдан, адже розуміло, що людям, які в небезпеці, неважливо якого віросповідання священик, головне те, що представник церкви не засуджував їх вчинки, але навпаки надихав на те, щоб продовжувати протест.

Конфесійна ідентичність у складних ситуаціях має другорядне значення, тому й не дивно, що саме в цих подіях деякі експерти побачили основу для створення єдиної помісної православної церкви в Україні. А це дійсно сталося прямо-таки через декілька років. Завдяки яскравому прояву

православного духовенства на Майдані стало очевидним те, що на відміну від них, представники різних протестантських релігійних організацій стали байдужими до цих подій [145, с.126-127].

Щодо наступних церковно-державних подій, орієнтованих на отримання автокефалії та визначення участі у цьому процесі УАПЦ, фактично нічого не змінилося аж до приходу Петра Порошенка на посаду Президента України та подій 2018- поч. 2019 р., коли у Стамбулі урочисто було отримано Томос про Автокефалію від Вселенського Патріарха.

Якщо ж розглядати державну політику і відносини стосовно УАПЦ, то від 2000-х рр. особливо турбувала проблема передачі їй Андріївської церкви у статусі головної церкви зазначеної релігійної організації. Згадаємо ситуацію, коли можна було спостерігати прагнення деяких державних служб передати Андріївську Церкву під кафедральний собор УАПЦ (а було відомо, що під приміщенням храму знаходиться духовна семінарія і академія УПЦ КП). «Сама ж УАПЦ на той час розглядала як намір зіткнути лобами дві українські церкви, які вже зробили перші кроки до об'єднання. Насамперед слід сприяти процесу зближення представлених Церков і утворення ними Помісної Православної Церкви, аніж плодити черговий виток непорозумінь між ними. Дивним (а може й ні) є те, що поки був живим Патріарх Димитрій, який не ставив питання об'єднання Церков і водночас допрошувався виділення собі кафедрального собору, то про останнє ніхто не бідкався. Зараз же, коли для процесу об'єднання вже зроблені якісь реальні кроки, що допоможуть вирішити і питання кафедрального собору для УАПЦ, будемо надіятися: для Помісної Церкви ним буде Свята Софія. Звісно, комусь стало вигідно повернутися до прохання Патріарха Димитрія і активно сприяти його вирішенню» [181, с.10].

Згодом Рішення Секретаріату Президента про передачу у власність УАПЦ Андріївської Церкви Києва викликало стурбованість у широких колах громадськості. «Андріївка – це не просто і не лише храм. Це – перлина духовної і мистецької культури, яка знаходиться у трагічному стані». Ось що

з цього приводу сказала Жанна Литвинчук, завідувач відділом національного заповідника «Софія Київська»: «Ми писали листи й у секретаріат, і Юлії Тимошенко, але поки що безрезультатно. Якщо храм передати у відання церкви, то це зруйнує чудовий пам'ятник архітектури. Андріївська святиня вимагає комплексного ремонту, причому негайного. Треба зміцнити пагорб, провести гідроізоляцію та реставрувати церкву. Якщо цього не зробити найближчим часом, то через кілька років храм просто сповзе по схилу до Дніпра. Церква – не юридична особа і навряд чи зможе провести ремонт як слід. До того ж, вона не буде відповідальною за пам'ятник архітектури. Та й постійні богослужіння можуть зашкодити будівлі. Уже зараз туристи ставлять у церкві сотні свічок, і кіптява від них осідає на унікальному різьбленні. Відомо, що Андріївська церква будувалася як придворна, а відтак вона не розрахована на масові заходи. Тривожить і те, що поруч з Андріївною церквою на вулиці Десятинній ведеться будівництво бізнес-центру. Будова також ставить під загрозу буття храму, який вже тріщить, з нього обсипається штукатурка» [201, с.12-13].

Можемо говорити і про тогочасну активну державно-церковну політику щодо освітньої, богословської сфери з боку УАПЦ. Так, Учебний комітет УАПЦ звернувся до Президента України Л. Кучми з листом, прохаючи надати допомогу Вселенській Патріархії у відкритті богословської школи на острові Халкі: «Високоповажний Пане Президенте! Учебний комітет Патріархії УАПЦ просить Вас підтримати клопотання про відкриття історичної школи Вселенської Патріархії на о. Халкі, з якими звертаються мільйони православних людей до Президента й уряду Турецької Республіки. Православна духовна школа на о. Халкі є важливою частиною спільної історичної спадщини християнської цивілізації. Її закриття у 1972 р. стало суттєвим ударом для світової мережі вищої православної богословської освіти. Викладачі і студенти духовних шкіл УАПЦ просять Вас, як главу однієї з найбільших православних країн, виступити на підтримку

відновлення богословської школи в Халкі». Аналогічний лист направлено і тодішньому міністрові закордонних справ України А. Зленку.

На засіданні Учбового комітету УАПЦ було обговорено проблеми набору студентів до духовних шкіл Церкви, зокрема прийнято ухвалу «Про організацію набору 2002 р. до духовних шкіл», де наголошувалось, що священики беруть пастирську відповідальність за абітурієнтів, рекомендованих на навчання у духовних школах. Комітет обговорив також перспективи розвитку вищої духовної освіти в УАПЦ та її інтегрування у світову мережу духовних шкіл. У зв'язку з цим було ухвалено звернутися до вищих духовних шкіл Українських Православних Церков діаспори та інших Помісних Православних Церков з проханням про допомогу в підготовці богословів вищої кваліфікації для УАПЦ [108, с.4].

Не можна оминати ще й той факт, що з появою УАПЦ (о) почалися масові скарги на неї з боку УАПЦ, особливо від керівництва держави. Однак, представники Патріархії УАПЦ провокували державу своїми листами Президенту, Прем'єр-міністру, віце-прем'єру з гуманітарних питань та іншим посадовцям з вимогою втрутитися у ті внутрішньоцерковні конфлікти згаданої вище Церкви, які ворогуючі сторони ніяк не можуть вирішити самі. Вони ігнорували судові рішення, яке законно не вдовольняло їх претензії та хотіли повернутися до практики вирішення церковних проблем у тоталітарні роки, коли всі питання церковного життя розв'язував дзвінок з партійного будинку. До того ж, на приміщення претендували ті, хто не сприяв можливому об'єднанню двох національних православних церков України – УПЦ КП та УАПЦ, а відтак стали на дорозі до утворення в Україні Об'єднаної Автокефальної Православної Церкви, на що можливо було отримати благословення Патріарха Константинопольського Варфоломія І.

Архієпископ Ігор (Ісіченко) не вперше протиставляв себе іншим членам єпископату і насамперед Предстоятелю УАПЦ митрополиту Мефодію, Керуючим якої його обрав Помісний Собор Церкви. Це сталося і в останні два роки, що, зрештою, призвело до появи в УАПЦ відцентрових

тенденцій, відсутності єдності між єпархіями. Власне, архієпископ сам вийшов із церковної структури УАПЦ і почав просити Державний комітет релігій і національностей зареєструвати його Харківсько-Полтавську єпархію як самостійну церковну одиницю. Через вплив такої ситуації відбувся розкол і в братстві УАПЦ. Відтак владики повністю зрозумів, чому втратив право користуватися власністю цієї Церкви, зокрема її канцелярією.

Держава не втручалася у прокоментовані вище процеси, розглядаючи їх як внутрішньоцерковні протистояння, спричинені прагненням до верховенства у ній Керуючого справами. Чомусь тоді, торуючи ці протиріччя, ніхто з УАПЦ не звертався до держави з проханням зберегти єдність їхньої церкви, а витіснивши з київського офісу Церкви її предстоятеля, архієпископ Ігор розглядав таку ситуацію як справді допустиму. Він навіть розсилав свої різдвяні та пасхальні привітання, ставлячи себе на рівень з предстоятелями УПЦ КП і УГКЦ, хоч статус його зовсім не відповідав тому. Він - всього-на-всього владики невеличкої єпархії УАПЦ, проте коли прихильники Предстоятеля УАПЦ вивільнили приміщення офісу Церкви на Троїхсвятительській від київських благодійників протестуючого владики Харківського, то вже останній почав апелювати до влади, закликаючи її втрутитися, відібрати приміщення у Предстоятеля і передати йому як Керуючому справами. Суд вирішив це питання справедливо. А потім, репрезентуючи свої заслуги, до різних урядових установ почали вже писати навколовладні особи, у пресі з'явилися звинувачення влади у бездіяльності, у її прагненнях розколоти і знищити УАПЦ [5, с.20-21]. Зауважимо, що і влада, і керівництво УАПЦ інколи нагороджували одне одного своєрідними церковними чи державними нагородами. Різниця була лише в кількості тих нагород, які вручав той чи інший президент України під час своєї президентської каденції.

Отже, проаналізувавши детально і комплексно динаміку сучасного функціонування УАПЦ у контексті її державно-церковних відносин, можемо зробити висновок, що діяльність її у цьому напрямку залежала від таких

трьох основних чинників: 1) реакція на певні політичні події; 2) ситуація щодо отримання автокефалії; а також 3) вирішення різних потреб і проблем УАПЦ за допомогою представників влади.

Закцентуємо також на неоднозначній підтримці УАПЦ з боку тих чи інших президентів України. Однак, простежуючи розвиток УАПЦ у межах її відносин з владою як на загальнодержавному рівні, так і місцевому, можна загалом стверджувати, що вищезгадана релігійна конфесія займала чільне місце у соціально-політичному просторі держави аж до її самоліквідації і отримання Томосу про автокефалію від Вселенського Патріарха Варфоломія у 2019 р.

Висновки до третього розділу

Детально і комплексно проаналізувавши специфіку та особливості зовнішньоцерковної діяльності УАПЦ у пострадянський період, яка проявлялася у міжправославному і міжрелігійному діалозі та державно-церковних відносинах, можемо зробити такі висновки:

1. функціонування УАПЦ на її сучасному етапі з православним світом базувалось на трьох складових: Вселенський патріархат, УПЦ і УПЦ КП. Хоча і доводиться говорити про спільність поглядів УАПЦ з УПЦ КП на розуміння певних основоположних факторів, зокрема на значення українського православ'я для світу, а також українську як єдину мову богослужіння, проте через свої особистісні амбіції та незгоди комунікація між цими релігійними організаціями не приносила до 2018 р. фактичного жодних істотних результатів. За результатами дослідження, потенціал для спілкування УАПЦ з УПЦ КП не був вичерпаний, адже відносини за ці десятиріччя остаточно не розривалися, незважаючи на міжрелігійну конфронтацію. Тому існуючий діалог і призвів, зрештою, до відновлення історичної справедливості: на основі об'єднання УАПЦ і УПЦ КП створено єдину помісну Православну Церкву України й отримано у Стамбулі Томос про Автокефалію від Вселенського Патріарха на межі 2018-2019 рр.

2. За роки незалежності не сталося кардинальних змін і подій у результаті ведення діалогу між УАПЦ та УПЦ. На нашу думку, можна аргументувати це тим, що водночас із постійним створенням тих чи інших спільних богословських комісій, виступів у ЗМІ у Києві, на місцях все ж відбувався перехід чи захоплення УАПЦ храмів УПЦ. Відповідно, якщо вища ієрархія загалом була готова сісти за стіл переговорів, то на рівні середнього духовенства та мирян об'єднання УАПЦ з УПЦ було фактично нездійсненим. Крім того, невдача у переговорах між автокефалами та УПЦ

була пов'язана з незгодою УПЦ КП щодо участі УПЦ у створенні помісної православної церкви України на їх умовах.

3. Специфіка державно-церковних відносин УАПЦ нині визначається тим, що існування її залежало від реалізації трьох основних компонентів: 1) реакції на деякі політичні події; 2) ситуація щодо отримання автокефалії, а також 3) вирішення різних потреб і проблем УАПЦ за допомогою представників влади. Констатуємо факт: підтримка УАПЦ з боку тих чи інших президентів України мала неоднозначний характер – від повної зневаги, як за час президентства В. Януковича, до абсолютної підтримки В. Ющенком. Простеживши розвиток УАПЦ у межах її відносин з державою, можемо стверджувати, що ця релігійна конфесія займає чільне місце у соціально-політичному просторі держави. Підтвердженням слугує зустріч Президента України Петра Порошенка у 2019 р. з керівництвом УАПЦ та передання Вселенському Патріархату підписів ієрархів УПЦ КП і УАПЦ на підтримку створення єдиної незалежної православної церкви в Україні, що згодом призвело до отримання Томосу про автокефалію.

ВИСНОВКИ

Здійснивши комплексне і систематичне релігієзнавче дослідження Української автокефальної православної церкви у період незалежності України, розкривши ключові аспекти її становлення; світоглядно-релігійні та міжцерковні складові існування й експлікацію державно-конфесійного розвитку вищезгаданої конфесії., можемо зробити такі висновки:

1. Специфіка та функціонування УАПЦ нині (1989-2018 рр.) ще досі не була предметом ґрунтовного спеціального дослідження у академічному релігієзнавстві. Звичайно, необхідно сказати про фундаментальні наукові розробки щодо УАПЦ першої формації, але вони за характером і за змістом мають історичне спрямування. Загалом можна виділити такі три основні групи джерел для написання нашої дисертаційної праці: 1) висвітлення особливостей українського православ'я та його роль в історії вітчизняної культури зокрема і державності загалом; 2) аналіз загального розвитку православних церков пострадянського періоду; 3) релігієзнавчі, історичні, політологічні дослідження, присвячені існуванню УАПЦ трьох формацій.

2. Методологічною основою представленого дослідження був комплекс підходів і методів, який дозволив здійснити всебічне та цілісне вивчення представленої проблематики. Окрім загальнонаукових методів евристично продуктивними виявилися: діалектичний та компаративний, системний та аналітичний, структурно-функціональний та каузальний. Важливими для нашої розвідки стали і такі принципи академічного релігієзнавства, як толерантність, світоглядний плюралізм та позаконфесійність, що дозволило запобігти упередженому ставленню до предмета дослідження. Зважаючи на предмет і об'єкт репрезентованої наукової праці, ми вдалися до використання і міждисциплінарного методу щодо відбору джерельної бази. Отже, ми брали до уваги не лише наукові праці релігієзнавців чи філософів, але й істориків та політологів.

3. Проаналізувавши сучасний етап функціонування УАПЦ, можемо констатувати неоднорідну динаміку розвитку її релігійної мережі в Україні. Це пов'язано із внутрішньоцерковними та зовнішньоцерковними аспектами. Основна причина неоднорідності, на наш погляд, - це намагання УАПЦ бути загальновизнаною світовим православ'ям. Через прояв конструктивного або деструктивного у переговорах з вітчизняними православними церквами відбувалося істотне збільшення/ зменшення релігійних громад УАПЦ. Підкреслимо, що попри стихійність та неоднозначність розвитку релігійної мережі, УАПЦ вдалося вийти з тіні заборони та нелегального існування і стати однією з провідних православних конфесій незалежної України водночас із УПЦ КП і УПЦ. Також велике значення у діяльності УАПЦ мало функціонування її братств, звернення яких здійснили істотний вплив і на вище керівництво, і на середнє духовенство згаданої вище релігійної організації. Це свідчить про непересічну роль мирян в УАПЦ, що було не так помітно серед вірян інших вітчизняних православних конфесій.

4. Неоднозначність у поглядах на зовнішню та внутрішньоцерковну діяльність УАПЦ серед її духовенства і мирян призвела до виникнення розколу і появу УАПЦ (о) на релігійній карті України. Оскільки вона не мала багатьох прихильників серед вірян безпосередньо УАПЦ, то змогла лише привласнити понад 30 релігійних громад, ба більше, лише фактично в середині двох областей України – Харківської і Полтавської. На відміну від УАПЦ, УАПЦ (о) у контексті богословського діалогу мала спілкування лише з представниками Вселенського Патріархату або ж ієрархів УГКЦ. Оскільки відносини з Константинополем не приносили очікуваних результатів, то центр перемовин змістився до греко-католиків, що врешті-решт проявилось в оголошенні про самоліквідацію УАПЦ (о) у березні 2020 р. і про приєднання до вірних, які перебувають під омофором Папи Римського. Передумовою тому стала фактично другорядна роль УАПЦ (о) на загальній мапі церковно-державних відносин.

5. У відносинах УАПЦ та УПЦ КП можна простежити діалектичний процес. Майже протягом всього періоду взаємовідносин можливість єдності обох цих церков була неймовірно близькою, а згодом вони радикально віддалилися одна від одної настільки, наскільки були близькими. Потенційна єдність обох церков була пов'язана з їх спільними світоглядними переконаннями щодо ролі та значення православ'я в Україні, а також місця української мови у здійсненні богослужінь. Однак, ключовою причиною непорозумінь і невдалих спроб об'єднатися насамперед можна вважати людський фактор, який проявився у небажанні поступитися комусь одному з очільників двох церков. Втім, діалог обох церков не був до кінця розірваний, а тому наявний потенціал у переговорах і допоміг нарешті наприкінці 2018 р. об'єднатися і отримати довгоочікуваний Томос про автокефалію вже для єдиної помісної православної церкви України.

6. Комунікація УАПЦ і УПЦ все ж відрізняється від діалогу першої з УПЦ, адже коли ієрархи УАПЦ були за діалог з УПЦ, то миряни здебільшого відійшли в опозицію до керівництва автокефальної церкви. Чого не можна сказати щодо спілкування УАПЦ з УПЦ КП, оскільки саме миряни стали потужним каталізатором у прагненні єдності з УПЦ КП, тоді як архієреї УАПЦ інколи не хотіли мати жодного відношення до діалогу з вищезгаданою вітчизняною православною церквою. Унеможливлювало появу кардинальних змін у діалозі УАПЦ з УПЦ захоплення прихильниками першої культових споруд, зокрема в регіоні Західної України.

7. Державно-церковні відносини УАПЦ у незалежній Україні можна охарактеризувати як двозначні. З одного боку, вище керівництво УАПЦ часто діяло усупереч думці мирян щодо тих чи інших важливих соціальних і політичних епізодів нашої держави (перепис населення України, президентські вибори 1999, 2004, 2009 рр.). З іншого – не можна не наголосити на важливості участі досліджуваної релігійної організації у таких значущих подіях сучасної політичної історії України, як Помаранчева революція і

Революція Гідності, коли УАПЦ проявила себе як «відкрита» конфесія, яка «не сховалася» від соціальних потрясінь, але навпаки була у епіцентрі подій, допомагаючи людям і духовно (звершуючи богослужіння), і морально (здійснюючи соціальну допомогу протестувальникам). Закцентуємо також на активній участі середнього духовенства (капеланів) у військовій кризі на сході України. Все це, наш погляд, сприяло тому, що УАПЦ стала активним учасником об'єднавчого Собору наприкінці 2018 р., заклавши основу для створення Православної Церкви України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічне релігієзнавство: підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: Світ знань, 2000. 862 с.
2. Акопов Г. В., Иванова Т.В. Феномен ментальности как проблема сознания // Психологический журнал. 2003. Т. 24. № 1. С. 47– 55. URL: <http://sncps.ru/data/documents/Fenomen-mentalnosti.pdf>
3. Алексеева М. С. Воцерковленность как показатель религиозности
// Социологические исследования. № 9. 2009. С. 97–102. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/359/228/1223/Alekseeva_12.pdf
4. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: дис. ... д-ра філософ.наук: 09.00.11. Київ, 2008. 429 с.
5. Архієпископ Ігор Ісиченко не вперше протиставляє себе решті єпископату і насамперед Предстоятелю УАПЦ митрополиту Мефодію, керуючим якої його обрав Помісний Собор Церкви // Релігійна панорама. 2005 №5 (57). С20–21.
6. Архієпископ Ігор Ісиченко (УАПЦ) дав свою оцінку нинішньої влади України // Шлях Перемоги. 2007. №12. С.4.
7. Архієпископ Харківський і Полтавський УАПЦ Ігор Ісиченко слушно наголосив, що «не можна розглядати як національну катастрофу крах проекту Президента щодо створення єдиної Помісної Православної Церкви // Релігійна панорама. 2008. №11 (97). С.9.
8. Архієрейський собор УАПЦ, прийняв ухвалу, якою засудив діяльність, як сказано, «колишнього архієпископа Харківського і Полтавського Ігоря (Ісиченка)» // Релігійна панорама. 2011. 1 (123). С.12–13.
9. Архієрейський собор Української Автокефальної Православної Церкви відбувся 30 січня 2002 р. у Києві // Релігійна панорама. 2002. №2 (18).

С.11.

10. Бабій М. Державна політика у сфері свободи совісті й свободи буття релігій в контексті перспектив формування демократичної держави і громадянського суспільства // Релігійна свобода: науковий щорічник / Держ. ком. України у справах національностей та релігій. Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства; За ред. А.Колодного. 2009. № 14. С. 18–23.

11. Балецкий М. Православная Церковь в Украине: проблемы "объединения церквей" и автокефалии // Аналитик. 2001. № 6. С. 12–20.

12. Балух В. Стан Православ'я в Україні та особливості його розвитку в західному регіоні // Релігія та соціум. 2011. №1(5). С. 42–49.

13. Башинський С. Проголошення автокефалії Української Синодальної Церкви та інші автокефалістські рухи 1920 рр. // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11 червня 2015 р). Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги», 2015. С.80–88.

14. Безрезультативність дій з реалізації ідеї Президента В.Ющенка про утворення в Україні Єдиної Православної Церкви // Релігійна панорама. 2005. №12 (64). С.6–7.

15. Белікова Н.Ю. Православні церкви України на початку ХХІ ст.: пошук шляхів порозуміння // «Наука. Релігія. Суспільство». 2010. № 1. С. 69–79.

16. Белікова Н. В. Релігійні конфесії України (кінець 80-х – 90-і роки ХХ століття): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 234 с.

17. Биков О.М. Методологічні підходи досліджень релігійних відносин // Юридичний вісник. 2010. 4(17). С.37–40.

18. Блауберг И.В., Юдин Э.Г, Садовский В.Н. Системный подход / Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.- науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Стёпин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. 2-е изд., испр. и допол.

Москва: Мысль, 2010. Т.4. С. 23

19. Богачевська І. В. Християнська наративна традиція: філософсько-релігієзнавчий аналіз: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11. Київ, 2007. 36 с.

20. Бодак В. А. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях. Київ: Гнозис, 2000. 197 с. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20651/04_Bodak.pdf?sequence=1

21. Бодак В. А. Релігія і культура: взаємодія та взаємовплив. Київ–Дрогобич: КОЛО, 2005. 305 с.

22. Бодак В. Культурна соціалізація особистості та роль релігії в її формуванні // Релігія та Соціум: Часопис. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2010. № 1(3). С. 66–71. URL: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res//sociology/Chasopys/Vup1/12.pdf>

23. Бойко А. Релігія і політика в медіа: особливості сприйняття інформації молодіжною аудиторією // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2013. Вип. 3. С. 307–319.

24. Бойко Р.Ю. Релігійний чинник у подіях Євромайдану (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія. Серія «Історичне релігієзнавство». 2015. Випуск 10. С. 23–31.

25. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації: Підручник. Київ: Логос, 2001. 318 с.

26. Бондаренко В. Д. Релігійно-церковне життя // Державотворчий процес в Україні 1991. 2006. Київ: Наукова думка, 2007. 820 с.

27. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство // Збірник наукових матеріалів: Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. Київ: 2004. С. 6–10;

28. Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство на новому етапі // Людина і світ. 1992. № 3. С. 19–23.

29. Борецький Ю. Г. Буттєві виміри повсякденного життя українського православного вірянина. Дис. ... д-ра філософ. наук 09.00.11. Київ, 2017. 478 с.
30. Бортнікова О.Г. Взаємодія релігії і політики: теорія і методологія: монографія. Київ: Паливода А.В., 2017. 338 с.
31. Боруцький С. Держава. Церква. Людина: Державно-церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності. 1992 – 2002 рр. Львів: Афіша, 2003. 552 с.
32. Братасюк М. Християнство як етноконсолідуючий чинник // Християнство і національна ідея. Науковий збірник: за ред. А. Колодного. Тернопіль, 1999. С. 48-53.
33. Бочкарь А. Чи потрібно Українській православній церкві вести переговори з розкольникми // “Православие в Україні”. 2010. С. 25-35.
34. Бутинський В.І. Юрисдикційний статус українського православ'я і перспективи канонічного оформлення помісної церкви: релігієзнавчі та еклезіологічні рефлексії (1991 – 2013 рр.): автореф. дис. ... канд.філос. наук. 09.00.11. Житомир, 2014. 18 с.
35. Бучма О. Держава – релігія – нація: взаємодія в українському суспільстві // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колективна монографія: за ред. Л.Филипович. Київ: УАР, 2009. С. 171–174.
36. Бучовський В. Конфлікти, комунікація та діалоги у міжконфесійному вимірі сучасної України // Релігія та соціум. 2011. №1. С. 181–189.
37. В церквях согласия нет. УАПЦ решила прекратить всякое общение с представителями УПЦ КП (12.02.2012) URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1869697>
38. Васильєва І.В. Людина у релігійному житті: автореф. дис. ... д-ра філос.наук. Київ, 2010. 40 с.
39. Вац Г. Д., Смелянцев А. П. Православ'я у національному відродженні України // Вісник Міжнародного Слов'янського ун-ту: Сер. «Соціологічні науки». 2007. Т.10, № 2. С. 35–37.

40. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа і вияви. Київ–Хмельницький: [б. в.], 2004. 340 с. URL: https://ure-online.info/prints/txt/2017_funktsional_rel.pdf
41. Відбувся 13 лютого у Києві Архієрейський собор УАПЦ // Релігійна панорама. 2001. №2 (6). С.17–18.
42. Відбулася зустріч Президента України В.Ющенка із главами церков – членами Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій // Релігійна панорама. 2005. №6 (58). С.58–79.
43. Відкритий лист двівського братства св.Андрія Первозваного на ім'я Предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія // Успенська вежа. 2003. № 10. С.3.
44. Відкритий лист предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія патріарху УПЦ Київського Патріархату Філарету URL: http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uaoc_doc/letter_patr-filaretu/
45. Влада експлуатує поділ України на Схід і Захід, за мовою і релігією // Релігійна панорама. 2002. №8–9 (24–25). С.9–10.
46. Владиченко Л. Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/63066/.
47. Власовській І. Нарис історії Української православної церкви: У 4 т., 5 кн. Т. 4: (XX ст.). – Ч. 2. Київ: Либідь, 1998. 399 с.
48. Ворон О.П. Стан і тенденції розвитку міжправославних відносин у незалежній Україні // Історичне релігієзнавство. 2012. Випуск 6. С.122–123.
49. Воронин О. Комітет за відновлення УАПЦ на Україні // Історичний шлях УАПЦ URL: <http://patriarchia.org.ua/istoriya-uapc-chastina-8-novitnye-vidrodzh/?lang=ru>
50. Воропаєва Т. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження // Вісник КНУ Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство. 2010. № 14.

С. 15–18. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/>

51. Воропаєва Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993-2010) URL:

http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107

52. ВОСТОК-ЗАПАД. Вестник Служений и Церквей. Лето 2014. Том 22. №3. 50 с.

53. Гаврилюк Т. В. Людина в християнській антропології XX – XXI століть. Монографія. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2013. 334 с.

54. Галіченко М. Проблема Української автокефалії: сучасний стан та шляхи вирішення // Південний архів. 2009. Вип. 30. С. 108–114.

55. Глава УПЦ КП: «Більше діалогу з УАПЦ у нас не буде» (29.05.2015) URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/30512-glava-upc-kp-bilshe-dialogu-z-uapc-u-nas-ne-bude.html>

56. Горкуша О. Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності або революція гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною і людиною (частина 1) URL: http://risu.org.ua/article_print.php?id=54762&name=blog&_lang=ua&

57. Григорович Л. С. Світоглядна парадигма українського православ'я // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. Вип. 5. Київ-Миколаїв, 2004. С. 174–180.

58. Гудзик К. Добродійність завжди була частиною служіння Православної церкви URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/dobrodiynist-zavzhdi-bulachastinoyu-sluzhinnya-pravoslavnoyi-cerkvi>

59. Газета День. 2001. №41.10 с.

60. Димитрій (Рудюк), архієпископ. Роль Православної Церкви у формуванні української ідентичності // Релігійна свобода: міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства : наук. щорічник. Київ 2007. С. 89–91. URL https://ure-online.info/prints/rs/RS_2007_12.pdf

61. Докаш В. І. Релігія як чинник формування етнонаціональної свідомості / В. І Докаш // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України: монографія / редкол. : А. Колодний [та ін.]. – К.: УАР, 2009. – С. 153–159. = file:///C:/Users/3/Downloads/relsoc_2010_2_25.pdf
62. Докаш В. Основні форми соціально значущої діяльності християнських конфесій в Україні // Релігія та Соціум: міжнародний. часопис. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2012. №1 (7). С. 71–77. URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res//sociology/Chasopys/Vup1\(7\)/8.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res//sociology/Chasopys/Vup1(7)/8.pdf)
63. Докаш В. Проблеми соціалізації віруючої особистості в сучасному суспільстві // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія.: зб. наук. пр. 2012. Вип. 602–603. С.101–106. URL file:///C:/Users/3/Downloads/Nvchu_fil_2012_602-603_21.pdf
64. Доповідь Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України Володимира на Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви (Москва, червень 2008 року) // Релігійна панорама. 2008. №7 (94). С.46–51.
65. Дорофеев Ф. А. Православные братства: генезис, эволюция, современное состояние. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2006. 251 с. URL: <http://www.imomi.unn.ru/wp-content/uploads/2017/docs/DorofeevFA-Orthodox-Brotherhoods.pdf>
66. Драбинко А. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории. – Киев: Издание Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2002. 287 с.
67. Дудар Н. П. Релігійність в українському соціумі: детермінанти і характеристика сучасного стану: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 09.00.11–релігієзнавство. Київ, 2002. 20 с.
68. Дутчак А. Аналіз сучасного стану державно-церковних відносин в Україні URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/53514/ –
69. Духовний заповіт Блаженнішого Мефодія URL: <http://mefodiy.org.ua/zapovit-duhovnij-blazhennishogo-mefodiya-mitropolita-kiivskogo-i-vsiyei-ukrainipredstoyatelya-uapc/>

70. Євдокимова Т. Християнське соціальне вчення: діалог з сучасним світом // Українське релігієзнавство. 2000. № 15. С. 13–22
71. Євсєєва Т. Соціальна доктрина Церкви як базовий компонент конфлікту між християнством та комунізмом у XX ст.: загальнохристиянський та український контекст // Історія та сучасні виклики непокаранних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11 червня 2015 р). Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги», 2015. С.155–156.
72. Євстратій, єпископ Православний погляд на соціальне служіння Церкви URL: <http://katedral.org.ua/news/268-social.html>.
73. Єленский В. Украинское православие и украинский проект Церкви и «непредвиденная государственность» в эпоху религиозного возвращения // Pro et Contra. 2013. С. 27–44.
74. Єленський В. Є. Релігійно-суспільні зміни в процесі посткомуністичних трансформацій: Україна в центрально-східноєвропейському контексті: Дис. ... докт. філос. наук: 09.00.11. Київ, 2003. 434 с.
75. Єленський В. Майдан змінює Церкви URL: <http://www.religion.in.ua/main/interview/24423-viktor-yelenskij-majdan-zminyuje-cerkvi.html>
76. Єленський В. Релігія «нульових»: підсумки десятиліття URL: risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40964/.
77. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 419 с.
78. Єпископ Львівський Макарій (УАПЦ) // Православна Галичина 2000. № 4. С.6–7.
79. Жердєва І.В. Роль православних газет і журналів в міжконфесійних відносинах за часів незалежності України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009.

Вип.27. С.250–256.

80. Жукалюк М. Церква і національне питання / Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення: За ред. А. Колодного. Київ: УАР, 1998. С. 26–27.

81. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12> .

82. Занепокоєння фактами фальсифікацій під час перепису населення України висловив архієпископ Харківський і Полтавський Української Автокефальної Православної церкви Ігор (Ісіченко) // Релігійна панорама. 2001. №12 (16). С.13.

83. Запорожец В.А. Основные причины и факторы институционализации в УАПЦ в 1989–1991 гг.: религиоведческий анализ // Modern Science-Moderni veda. 2016. №5. С.84–89.

84. Запорожец В.А. Особенности функционирования УАПЦ в 90-хх XX века // Modern Science-Moderni veda. 2018. №1.С.84–89.

85. Запорожець В.А. Динаміка міжправославного діалогу в Україні на початку ХХІ ст.: контекст УАПЦ // Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2018. №1 (10). С.11–15.

86. Запорожець В.А. Динаміка розвитку мережі УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ у незалежній Україні (1991–2017 рр.): закономірності та тенденції // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: Релігієзнавство, Культурологія, Філософія. 2018. 39 (52). С. 3–9.

87. Запорожець В.А. Дослідження православ'я у вітчизняній релігієзнавчій науці: ХІХ – поч. ХХІ ст. [Текст] // Молодий вчений. 2016. №11. С. 252–255.

88. Запорожець В.А. Основні аспекти зовнішньоцерковних стосунків УАПЦ у 90-х рр. ХХ ст. Українське релігієзнавство. 2017. № 86. С.57–65.

89. Запорожець В.А. Особливості внутрішньоцерковного життя УАПЦ за Патріарха Димитрія (Яреми) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія: Релігієзнавство, Культурологія, Філософія. 2017. 38 (51).

C.3–9.

90. Запорожець В.А. Процес легалізації УАПЦ 1989–1991 рр.: релігієзнавчий аспект // *Osobowość, społeczeństwo, polityka: Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. J. Kota. – Część 1. Lublin: WSEI, 2017. С.27–29.*

91. Запорожець В.А. Релігієзнавчий погляд на значення УАПЦ під час Революції Гідності // *Релігія і соціум: міжнародний науковий часопис. 2017 №3–4 (27–28). С.137–142.*

92. Запорожець В.А. Роль та значення митрополита Мефодія (Кудрякова) в розвитку УАПЦ // *Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", 25–26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2017. Ч. 6. С.28–31.*

93. Запорожець В.А. Специфіка та особливості діяльності УАПЦ в зоні АТО // *"Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", 25-26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2017. Ч. 6. С.177-180.*

94. Запорожець В.А. УАПЦ і Вселенський Патріархат: динаміка діалогу в сучасності // *"Дні науки філософського факультету – 2018", Міжн. наук. конф. (2018; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26–27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: У. В. Мовчан [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2018. Ч. 3. С.65–68.*

95. Запорожець В.А. Феномен УАПЦ у незалежній Україні: теоретико-методологічні особливості релігієзнавчого дослідження // *Українське релігієзнавство. 2017. № 84 С. 109–116.*

96. Запорожець В.А. Функціонування УАПЦ у 90-х рр. хх ст.: зовнішньо та внутрішньоцерковні аспекти // *Transformacja środowiska*

międzynarodowego i jego wielowymiarowość, Tom 5, R. Kordonski, A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn, 2017. С.205–216.

97. Заява Архієрейського Собору УАПЦ щодо питання об'єднання Українського Православ'я (м. Київ, 15 – 16 серпня 2006 р.) URL: http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uaoc_doc/orthounit_2006/

98. Заява Патріархії Української Автокефальної Православної Церкви у зв'язку з дискусіями довкола акцій політичної опозиції // Релігійна панорама. 2002. №8-9 (24-25). С.11.

99. Заява Предстоятеля Української автокефальної православної церкви щодо ситуації в УПЦ (МП) (17.01.2009) URL: доступу: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/34056/

100. Звернення до Вселенського патріарха Варфоломея I біля ста депутатів Верховної Ради України // Релігійна панорама. 2001. №1 (5). С.4.

101. Звернення про скликання Помісного Собору УАПЦдесь в травні- червні оприлюднили // Релігійна панорама. 2005. 2 (54). С.12.

102. Здіорук С. Перспективи об'єднання православ'я в Україні // Релігійна панорама. 2010. №12 (122). С.57–59.

103. Здіорук С.І. Розбудова партнерської моделі державно-конфесійних відносин в Україні та утвердження української помісної православної церкви: аналітична доповідь. Київ, 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/Table/16102009/Dopovid.htm>

104. Зуєв П. Українське православ'я: старі проблеми в новому віці // Дзеркало тижня. 2007. № 5 (634). С.8.

105. Ігнатуша О. М. Історичний поступ українського православ'я: пошук нової парадигми // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. Вип. XIII. URL: http://www.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=page/issues/13/ignatusha.pdf

106. Ігнатуша О. Специфіка джерельної бази вивчення державно-церковних відносин в Україні 20-30-х рр. XX ст. // Історія та сучасні виклики

непокаранних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11 червня 2015 р). Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги», 2015. С.24–29.

107. Інститут релігійної свободи: Серед усіх релігійних громад України 94 % складають християнські – інфозвіт Мінкультури URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1211%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

108. Інформ. бюлетень Українського центру візантиністики і патрології. 2002. Ч.2. 10 с.

109. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Харків: Акта, 2003. 472 с.

110. Ісіченко І. Церковна ситуація на Україні URL: http://krotov.info/libr_min/09_i/isi/chenko_2010.htm

111. Історія релігії в Україні. – Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України: за ред. А. Колодного. Київ-Дрогобич: Коло, 2003. 616 с.

112. Історія релігій світу: навч. посіб. / В.І. Лубський, Є.А. Харьковщенко, М.В. Лубська, Т.Г. Горбаченко. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 536 с.

113. Іщук Н. В. Соборність та атомізоване суспільство: соціально-філософський аналіз // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. 2006. № 2(4). С.136–140.

114. Іщук Н. В. Соціальне вчення християнства як теоретика та теоантропологія // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Науковий вісник: зб. наук. праць. 2010. Вип. № 30. С.225–231.

115. Іщук Н. В. Соціально-філософське вчення сучасного православ'я: цивілізаційний аспект // Sententiae. Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). Спецвипуск 2. Вінниця: Вінницький національний технічний університет, 2006. С. 137–149.

116. Іщук Н. В. Християнство як етносоціальний феномен // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали 193

Всеукраїнської науково-практичної конференції (27-28 вересня 2003 р.). Київ: Світогляд, 2004. С.98–99.

117. Іщук О.В. Перший Всеукраїнський собор УАПЦ (5-6 червня 1990 р.) URL: https://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znmm/2008_14/R1/wyk.pdf.

118. Киевский митрополит Онуфрий предложил автокефальной церкви объединение (05.06.2015) URL: <https://ria.ru/religion/20150605/1068324725.html>.

119. Киридон А. Протистояння: більшовицька влада та Церква в 1920- 1930-х рр. / Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви (матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 11 червня 2015 р). Дніпропетровськ: Видавництво «Пороги», 2015. С.10-13.

120. Кирилл (Говорун), архимандрит. Религия и общество в Украине через призму постсекулярного URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/14578-religiya-i-obshhestvo-v-ukraine-cherez-prizmu-postsekulyarnogo.html>

121. Кислюк В.С. Релігієзнавство. Підручник. Київ: Либідь, 2005. 396 с.

122. Климов В. В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності. Вибрані статті. Київ: Відділення релігієзнавства Ін-ту філос. ім. Г. С. Сковороди НАН. України, 2009. 370 с.

123. Климов В. В. Трансформація вітчизняного законодавства в релігійній та національній сферах і сучасні виклики // Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності. Вибрані статті. Київ: Відділення релігієзнавства Ін-ту філос. ім. Г. С. Сковороди НАН. України, 2009. С. 294–344.

124. Климов В. Тенденції розвитку державно-церковної політики в Україні в контексті сучасних процесів урегулювання відносин між державами

і церквами в Європі // Релігійна свобода: науковий щорічник; Держ. ком. України у справах національностей та релігій. Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства. 2009. № 14. С. 12–18.

125. Климів В. Церква і політика в Україні: проблеми взаємозв'язку // Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 68–79.

126. Козловський О. Р. Концепт «релігійного досвіду та його методологічна роль у філософії й соціології релігії // Мультиверсум. Філософський альманах. 2006. № 56. С. 135–145. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_56/Koslovskyj.htm

127. Козловський О. Р. Релігійна свідомість і релігійні практики населення сучасної України як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2007. 20 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/kozlovski.pdf>

128. Колодний А. Филипович Л. Релігійна мережа України 1992-2015 років: таблиця змін // Релігійна свобода. 2016. № 19. С.204–213.

129. Колодний А. Конфесійна карта України: конфесійні та регіональні // Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 23–47.

130. Колодний А. Релігійна мережа України на початок 2017 року // Релігійна свобода. 2017. № 20. С.62–78.

131. Колодний А. Українське православ'я: особливості, стан, проблеми // Університетські наукові записки. 2009. №3 (31). С.405–413.

132. Колодний А. Шановні читачі «Релігійної панорами»! // Релігійна панорама. 2003. №8–9(36–37). С.2.

133. Колодний А. Релігійна мережа України в її проблемах і перспективах // Українське релігієзнавство. 2013. № 65. С.55–62.

134. Колодний А., Саган О. Карта релігій України // Українське релігієзнавство. 2000. №13. С.97–99.

135. Колодний А. Релігійна мережа України 2015 року в її конфесійному зрізі і проблемах // Релігійна свобода. 2016. № 19. С.190-203.

136. Коротка історія УАПЦ в Діаспорі URL: <http://www.uaos-diaspora.com/Istoria.htm>
137. Костина Н. Б. Религиозная общность институционально-доктринальный аспект социологического исследования: автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. Уфа, 2001. 47 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/religioznaya-obshchnost-institutsionalno-doktrinalnyi-aspekt-sotsiologicheskogo-issledovaniy>
138. Косуха П. Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах // Людина і світ. 1997. № 8. С. 25–26.
139. Красников А.Н. У истоков религиоведения. Формирование религиоведческой парадигмы // Проблемы философии религии и религиоведения: Учебное пособие. Калининград: Изд-во КГУ, 2003. С.15–77.
140. Красников А.Н. Религиоведение и философия религии. Актуальные проблемы: учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / А. Н. Красников, Л. М. Гаврилина, Е. С. Элбакян. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2017. С.19–81.
141. Краткая история церкви // Иерархия литургийных церквей. 2012. № 7. С.10–19.
142. Курас І. Ф. Релігія і політика в сучасній Україні («Кесарево – кесарю, а Боже – Богу») / І. Ф. Курас, М. Ф. Рибачук, М. І. Кирюшко, П. І. Фещенко; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. Київ, 2000. 272 с.
143. Летопись Православия. 2007 №3. 10 с.
144. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Філадельфія: З Друкарні „АМЕРИКИ”, 1933. 140 с.
145. Липка О. Християнська ідентичність Церков в умовах української кризи // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Культурологія». 2015. Випуск 16. С.121–132.
146. Лінник Ю. Трансформаційні процеси у православ'ї в часи українського державотворення (кінець ХХ – ХХІ ст.) // Релігія та Соціум.

2014. №1-2(13-14). С.265 –271.

147. Ломака І.І. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Дис. ... канд.політ.наук: 23.00.02. Івано-Франківськ, 2006. 196 с.

148. Лубська М. В. Релігієзнавчо-правовий аналіз змісту та реалізації принципу свободи совісті й віросповідання в Україні: Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.11. Київ, 2002. 233 с.

149. Луцан І.В. Специфіка відносин державних органів влади з релігійними організаціями у Чернівецькій області (1991-2010 рр.): Дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.11. Чернівці, 2016. 299 с.

150. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / За загальною редакцією д. філос. н. Филипович Л. О.і канд. філос. н. Горкуші О. В. Київ: Самміт-Книга, 2014. 656 с.: іл.

151. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). Київ: Темпора, 2008. 336 с.

152. Мартирологія Українських Церков: В 4 т. Т. 1: Українська Православна Церква. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. 1207 с.

153. Марчишак А. Глобальний світ та проблеми православної кафолічності // Державно-церковні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду. Збірник наукових матеріалів: За ред. Бондаренка В.Д. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. С. 346–354.

154. Марчишак А. Православний фундаменталізм як відповідь на глобалізацію // Наукові записки НПУ імені М.П Драгоманова. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: збірник наукових праць. 2004. № 14. С. 152–158.

155. Меморандум про співпрацю підписали Міністерство оборони і представники 7 релігійних спільнот України // Релігійна панорама. 2008. №11 (97). С.29–30.

156. Митрополит Галицький Андрій, виступаючи на Помісному Соборі УПЦ Київського Патріархату від імені Автокефальної Церкви // Релігійна панорама. 2001. №1 (5). С.10–11.

157. Митрополит Мефодій (Кудряков). Одна віра, одна мова, одна

церква: Збірка праць до 15-річчя Предстоятельства. Київ: Видавничий відділ Фонду пам'яті Митрополита Мефодія, 2015. 311 с.

158. Модзелевський І. Епоха згаяних можливостей: три головні помилки президента, який іде з посади, у церковній сфері URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/34407/

159. Мотивуючи прагнення УАПЦ ввійти в Константинопольський Патріархат // Релігійна панорама. 2009. №2 (110). С.16.

160. Недавня О. Суспільно значуща діяльність християнських церков у дослідженнях українських релігієзнавців // Українське релігієзнавство. – 2011. – № 60. – С. 151–161. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46618/2011_60_17.pdf?sequence=1

161. Недавня О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/55607/

162. Новиченко М. Міжконфесійні конфлікти: шляхи подолання // Релігійна свобода. Науковий щорічник. 2004. № 8. С. 112–116.

163. Новиченко М. Міжконфлікти в Україні: причини і наслідки // Людина і світ. 1995. № 9. С.92–117.

164. Офіційна хроніка УАПЦ. 2001. №10. 8 с.

165. Палінчак М.П Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України): Монографія. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра“, 2014. 408 с.

166. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні. 40-поч.90х. Київ: Інститут історії України НАН України, 1993. 50 с.

167. Папаяні І. В. Феномен релігійної ідентичності в контексті філософсько-релігієзнавчого дискурсу: Дис. ... канд. філос. наук 09.00.11. Донецьк, 2010. 207 с.

168. Паращевин М. Відмінності ціннісних орієнтацій православних і грекокатолицьких віруючих України (дані соціологічних досліджень) //

Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття : наук. зб. / за ред. Л. Филипович і П. Яроцького. Київ: УАР, 2015. URL: https://uars.info/prints/ur/2015_73.pdf

169. Патріарх Філарет не збирається залишати патріаршу катедру // Релігійна панорама. 2001. №1 (5). С.14.

170. Патріарша Рада УАПЦ заявила, що вона не може обмежувати політичну активність своїх вірних // Релігійна панорама. 2002. №10 (26). С.14.

171. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 1. Полтава: [б. в.], 1997. 354 с.

172. Пащенко В. Релігія в системі чинників формування та розвитку етносу // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення / Ред. кол.: А. Колодний, П. Яроцький, О. Саган. Київ: УАР, 1998. С. 7–8.

173. Петрушкевич М. С. Особливості вияву комунікативної функції релігії у християнських конфесіях: автореф. дис. ... канд. філос. наук 09.00.11. / Київ, 2007. 20 с.

174. Петрушко В. Автокефалистские расколы в Украине в постсоветский период 1989-1997. Москва: ПСТГУ, 1998. 255 с.

175. Пивоварова Н. Релігійність українців: тенденції десятиліття // Українське релігієзнавство. 2014. № 71–72. С. 77–84.

176. Пісоцький В. Толерантність як спосіб вирішення міжконфесійних конфліктів // Українське релігієзнавство. 1997. № 6. С. 20–25.

177. Подорожній Ю. А. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології: Дис. ... канд. філософ.наук 09.00.11. Київ, 2018. 210 с.

178. Політичне православ'я [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. URL : <https://risu.org.ua/ua/index/resources/directory/48781/>.

179. Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату // Релігійна панорама. 2001. №1 (5). С.8–10

180. Православ'я // Релігійна панорама. 2011. №3 (125). С.12–18.

181. Прагнення деяких державних служб передати Андріївську

Церкву під кафедральний собор УАПЦ // Релігійна панорама. 2001. №4 (8). С.10.

182. Представники Константинопольського Патріархату обговорять з керівництвом УАПЦ можливість «надати ліки, що зможуть зцілити рани на тілі Української Церкви» URL: <http://risu.org.ua/ukr/news/article;31916/>

183. Предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій в своєму посланні В.Януковичу з нагоди виборів Президента України України // Релігійна панорама. 2004. №11 (51). С.14.

184. Предстоятель УАПЦ наголосив, що УАПЦ чекає на «батьківські обійми» Патріарха Константинопольського URL: <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;32029/>

185. Предстоятель Української Автокефальної Православної Церкви митрополит Мефодій приєднався до попередніх думок щодо статусу Держдепрелігій // Релігійна панорама. 2006. Спецвипуск. С.60–70.

186. Президент України Я.Кучма 5 квітня мав зустріч із предстоятелем УПЦ КП та УАПЦ // Релігійна панорама. 2001. №4 (8). С.5.

188. Прокопчук Л. Трансформаційні процеси в православних конфесіях України в 90-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. історич. наук. 07.00.01. Київ, 2005. 13 с.

189. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира до учасників зібрання делегатів УПЦ на Помісний Собор РПЦ URL: <http://orthodox.org.ua/uk/node/4442>

190. Процес об'єднання українського православ'я під егідою Константинопольської патріархії розпочався // Релігійна панорама. 2000. №3 (3) С.8–10.

191. Релігійна карта України 1996 р. // Українське релігієзнавство – 1996. №1 С.55–57.

192. Релігійна мережа України // Українське релігієзнавство. 2008. №46 С.426–436.

193. Релігійна мережа України 1992-2012 років //

Українське релігієзнавство. № 65. С. 45–54.

194. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський; відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.

195. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України [Монографія]. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.

196. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформ. матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р. Київ: Центр Разумкова, 2013. 76 с.

197. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформ.-аналіт. матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку» 8 лютого 2011 року. Київ: Центр Разумкова, 2011. 82 с.

198. Релігія, Церква, суспільство і держава: два роки після Майдану (інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2016. 44 с.

199. Решетніков Ю. Актуальні питання розвитку державно-церковних відносин в Україні URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/39913/

200. Рибачук М. Національне відродження і релігія / М.Рибачук, О.Уткін, М.Кирюшко. Київ: Асоціація «Україно», 1995. 208 с.

201. Рішення Секретаріату Президента про передачу у власність УАПЦ Андріївської Церкви Києва викликало стурбованість в широких колах громадськості // Релігійна панорама. 2008. №7 (94). С.12–13.

202. Робоча поїздка керуючого справами УАПЦ архієпископа Ігоря (Ісіченка) до Вселенської патріархії // Релігійна панорама. 2001. №1 (5). С.13-14.

203. Рощина Л. О., Тюльченко І. К. Стан українського православ'я в

перше десятиріччя незалежності України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. XXXVIII. С. 255–259.

204. Савойська С. Українська православна церква і міжцерковні мовно-політичні конфлікти // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 41. С.196–204.

205. Саган О. Держава і церква – основні моделі взаємодії // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. Науковий збірник. 1999. №3. С.45–49.

206. Саган О. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні // Українське релігієзнавство. 1999. № 12. С. 94–105.

207. Саган О. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні // Українське релігієзнавство. 1999. №12. С. 94–105.

208. Саган О. Православ'я в його інституційному розвитку: історіософський аналіз: автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11. Київ, 2004. 47 с.

209. Саган О. Православна ортодоксія у світі релігійного постмодерну // Українське релігієзнавство. 2005. № 35. С. 189–207.

210. Саган О. Релігійний фактор к виборах Президента України // Релігійна панорама.2004. №10 (50). С.55–63.

211. Сергійко В. Ф. Соціально-етичне вчення християнства: тенденції розвитку, конфесійні особливості: Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.11. Київ, 2003. 16 с.

212. Слубська А. Державно-церковні відносини: історична та сучасна ретроспекція // Релігія та соціум. 2010. №2(4). С.190–193.

213. Смирнов А. Архіпастирська праця єпископа Переяславського Мстислава Скрипника в роки німецької окупації // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2014. Випуск 22. С.163–176.

214. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і

церковний діяч. 1930–1944: Монографія. Київ: Смолоскип, 2008. 326 с.

215. Смітюх Г. Сучасна релігійна ситуація в Україні як дзеркало ідеологічного вакууму // Україна сакральна: минуле, сьогодення, майбутнє. Київ: Знання України, 2006. 36 с.

216. Собор Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ оголосив про її самоліквідацію URL: <http://uapc.org.ua/sobor-harkivsko-poltavskoj-jeparhiji-uapts-oholosyv-pro-jiji-samolikvidatsiyu/>

217. Стан і тенденції розвитку релігійної мережі України в 2011 році. Інформаційний звіт Міністерства культури // Українське релігієзнавство. 2012. № 62-63. С. 249–254.

218. Стовпець О. Глобалізація релігії як фактор трансформації духовної складової національної культури // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2009. Вип. XIII. С. 144–151.

219. Стоколос Н. Етноконфесійні трансформації в Україні: історичні уроки // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення. Зб. наук. праць №7. Київ: Світ Знань, 2003. С.33–39. URL: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/23484/1/RS_2003_07%20-%20%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%20%D0%A120-27.pdf

220. Сучасна релігійна ситуація в Україні / НАН України. Ін-т філософії. Відділення релігієзнавства; Ред. кол.: П. І. Косуха (відп. ред.) та ін. Ч. 1. Київ, 1994. 175 с.

221. Теремко В. І. Релігійна громада: сутність та її історичні форми: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11: Київ, 2007. 18 с.

222. Тернопільське братство святого Андрія Первозванного

висловило розчарування позицією митрополита Тернопільського і Предстоятеля УАПЦ владики Мефодія (Кудрякова) щодо підтримки В. Януковича // Релігійна панорама. 2004. №12 (52). С.11–12.

223. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин : релігієзнав. аналіз / Центр релігійної інформації і свободи Укр. асоц. релігієзнавців, Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Міжнар. фонд "Відродження"; упоряд., авт. передмови Л. О. Филипович; наук. ред. А. Колодний, Л. О. Филипович Київ: [б.в.], 2004.190 с.

224. У Києві 14-15 вересня відбувся Помісний Собор Української Автокефальної Православної Церкви // Релігійна панорама. 2000. №1-2. С.7–8.

225. УАПЦ продовжують тріяти внутрішні тертя і непорозуміння // Релігійна панорама. 2006. 2 (65). С.12–13.

226. УАПЦ удосконалює свій інтернет-простір // Релігійна панорама.2005. №5(33). С.10.

227. Удовенко Г. Відносини держави і церкви в сучасній Україні / Г. Удовенко // Релігійна свобода. Науковий щорічник. 2007. № 11. С. 9–12.

228. Українська автокефальна церква: Історичний нарис про церковний розкол на Україні. Свято-Успенська Почаївська Лавра. Почаїв, 1995. 32 с.

229. Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян. Київ: Центр Разумкова, 2014. 28 с.

230. Українська Автокефальна Православна Церква відмовила у своїй підтримці руху «Україна без Кучми» УАПЦ // Релігійна панорама. 2001. №3 (7). С.10.

231. Українське Православ'я на рубежі епох. Виклики сучасності, тенденції розвитку URL: risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uosmp_doc/39158.

232. Українське православ'я: діалог за московським сценарієм? // Релігійна панорама. 2005. №10(62). С.41–51.

233. Успенська вежа. Щомісячна газета Ставропігійського братства Св. Ап. Андрія Первозванного. – Львів, 2008. – № 7 (193). – 8 с.
234. Филипович Л. Міжнародний міжрелігійний діалог та участь в ньому християнських церков України // Релігійна панорама. 2007. №11 (86). С.39–52.
235. Филипович Л. О. Етнологія релігії: традиція вітчизняного релігієзнавчого осмислення і теоретичне вирішення проблем співвідношення релігії та етносу: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11. Київ, 2000. 36 с.
236. Филипович Л.О. Державно-церковні відносини в Україні: регіональні аспекти // Релігія і соціум. 2011. №2. С. 76–79.
237. Филипович Л.О. Традиційні Церкви України в системі міжнародного міжрелігійного діалогу / Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Київ, 2009. С.117–131.
238. Филипович Л.О. Горкуша О. Голос Церкви: аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років // Філософська думка. 2016. № 4. С. 87–103.
239. Филипчук С. Участь УПЦ МП та УПЦ КП у суспільно-політичних процесах України крізь призму церковних документів та богословських праць (1991 – 2006 роки) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / За ред. З.Білика. Львів, 2008. Кн. І. С. 822–829.
240. Філарет: "Діалог з УАПЦ – це все одно, що діалог з Москвою" (09.10.2017) URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/37724-filaret-dialog-z-uapc-se-vse-odno-shho-dialog-z-moskvoyu.htm>
241. Харківсько-Полтавська єпархія робить подальші кроки по виходу з УАПЦ // Релігійна панорама. 2003. №11(39). С.7.
242. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ, всупереч волі Предстоятеля цієї Церкви митрополита Мефодія, визнала В.Ющенка єдиним легітимним президентом України // Релігійна панорама. 2004. №11 (51). С.14.
243. Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство: підручник. Київ: Наукова

думка, 2007. 380 с.

244. Харьковщенко Є.А. Софійність київського християнства. Видання третє, доповненене і доопрацьоване. Київ: Наукова думка, 2010. 224 с.

245. Хмільовська О. Основні тенденції розвитку православ'я в Україні в контексті національної безпеки // Стратегічні пріоритети. 2009. №4(13). С. 64–70.

246. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1. Оп. 23, спр. 90, арк. 24.

247. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5. Оп. 2. Арк.232.

248. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5. Оп. 2. Арк.233.

249. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5. Оп. 2. 234-235.

250. Цебенко С. Б. Державно-церковні відносини в незалежній Україні URL:
http://historylaw.lp.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81:2013-04-29-10-03-24&catid=45:2013-04-25-08-46-36&Itemid=66

251. Чікарьова М.Ю. Майдан як каталізатор релігійної ситуації сучасної України // Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації. Матеріали VIII Всеукраїнської, з міжнародною участю, міжконфесійної християнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський: Видавець ІП Зволейко Д.Г., 2016. С.50–53.

252. Члени Всеукраїнської Ради Церков закликали українців до виваженості, миру та спокою у дні обрання Президента України // Релігійна панорама. 2004.№10 (50). С.3–4.

253. Члени Львівського крайового братства св. Апостола Андрія Первозванного УАПЦ здивовані відновленням діалогу з УПЦ МП // Релігійна панорама. 2006. №2 (65). С.11–12.

254. Чорноморець Ю. Сучасні проблеми з релігійною ідентичністю: трагедія православ'я URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/10102-suchasni-problemi-z-religijnoyu-identichnistyutragediya-pravoslavyya.html>
255. Чорноморець Ю. Церква в інформаційному суспільстві: як уникнути принципових помилок і суттєвих іміджевих втрат URL: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/15662-cerkva-v-informacijnomu-uspilstviyak-uniknuti-p...>
256. Чорноморець Ю. Чи можна побудувати державу «закону» та «моральних засад» лише зусиллями громадянського суспільства? URL: risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/46549/.
257. Чубарко В.В. Роль церкви в подіях майдану: на матеріалах інтерв'ю / В.В. Чубарко // Грані – № 5 (121) травень 2015 – С.6-11.
258. Шевченко В. Актуалізація української релігійної духовності в проблематичному зрізі внутрішньодержавного і загальноцивілізаційного поступу // Українське релігієзнавство. 2008. № 48. С. 109–135.
259. Шевченко В. В. Істинність релігії і проблема налагодження міжконфесійного діалогу сучасності URL: <http://www.kda.org.ua/statti/236-dialog.html>.
260. Шкаровский М. Нацистская Германия и Православная Церковь (Нацистская политика в отношении Православной Церкви и религиозное возрождение на оккупированной территории СССР. Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье, 2002. 520 с.
261. Шкрібляк М. Ідейно-еклезіологічні пріоритети церкви в сучасній Україні: декларації та реалії // Релігія та соціум. 2008. №1. С. 129–134.
262. Шостак А.В. Православні конфесії півдня України у 90-х роках ХХ століття (на матеріалах херсонської, миколаївської, одеської областей) / Рук. дис. ... канд.істор. наук: 07.00.01. Кривий Ріг, 2016. 257 с.
263. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний наліз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.
264. Шумунова Д. Д. Релігійні конфлікти в умовах глобалізації: дис.

канд. філософ. наук: 09.00.11. Київ, 2006. 168 с.

265. Яроцький П. Інкультурація: рух до національних Церков чи клерикалізація національних культур // Українське релігієзнавство. 1999. № 12. С.73–81.

266. Яроцький П. Міжконфесійна толерантність, правова коректність в інституалізаційно-конфесійних означеннях і стосунках // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження: наук. щорічник за заг. ред. д-ра філос. наук А. Колодного. 2001. № 5. С. 156–160.

267. Яроцький П. Національно-культурна ідентифікація і конфесійна уніфікація як вияв особливостей релігієгенезу // Релігійна свобода: наук. щорічник. 2009. № 14. С. 33–39.

268. Яртись В. Українське православ'я як етнонаціональний феномен: рух за створення єдиної помісної православної церкви // Соціогуманітарні проблеми людини. 2013. № 7. С.84–94.

269. Яськів Б. І. Релігія в контексті генези української національної ідеї: Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.11. Київ, 1996. 24 с.

270. Bachofen J. Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861. 499 s.

271. Church-State Relations in Central and Eastern Europe / Borowik Irena (red.). Krakow: NOMOS, 1999. 455 p.

272. Introduction to the Science of Religion. Four Lectures delivered at the Royal Institution in February and May, 1870 by F. Max Müller. New Delhi, 1972. P.9–10.

ДОДАТКИ

Додаток 1 Список публікацій здобувача

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

11. **Запорожець В.А.** Дослідження православ'я у вітчизняній релігієзнавчій науці: XIX – поч. XXI ст., *Молодий вчений*, 2016, №11. С. 252-255.
12. **Запорожець В.А.** Основные причины и факторы институционализации в УАПЦ в 1989-1991 гг.: религиоведческий анализ, *Modern Science-Moderni veda*, 2016, №5. С.84-89.
13. **Запорожець В.А.** Функціонування УАПЦ у 90-х рр. XX ст.: зовнішньо та внутрішньоцерковні аспекти, *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, Tom 5, R. Kordonski, A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2017. С.205-216.
14. **Запорожець В.А.** Особливості внутрішньоцерковного життя УАПЦ за Патріарха Димитрія (Яреми), *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2017, 38 (51). С. 3-9.
15. **Запорожець В.А.** Релігієзнавчий погляд на значення УАПЦ під час Революції Гідності, *Релігія і соціум*, 2017, №3-4 (27-28). С.137-142.
16. **Запорожець В.А.** Особенности функционирования УАПЦ в 90-х XX века, *Modern Science-Moderni veda*, 2018, №1. С.84-89.
17. **Запорожець В.А.** Феномен УАПЦ у незалежній Україні: теоретико-методологічні особливості релігієзнавчого дослідження, *Українське релігієзнавство*, 2018, № 84. С. 109-116.
18. **Запорожець В.А.** Основні аспекти зовнішньоцерковних стосунків УАПЦ у 90-х рр. XX ст., *Українське релігієзнавство*, 2018, № 86. С.57-65.
19. **Запорожець В.А.** Динаміка міжправославного діалогу в Україні на початку XXI ст.: контекст УАПЦ, *Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник.*, 2018, №1 (10). С.11-15.
20. **Запорожець В.А.** Динаміка розвитку мережі УАПЦ, УПЦ КП та УПЦ у незалежній Україні (1991-2017 рр.): закономірності та тенденції, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2018, 39 (52). С. 3-9.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. **Запорожець В.А.** Процес легалізації УАПЦ 1989-1991 рр.: релігієзнавчий аспект, *Osobowość, społeczeństwo, polityka: Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-Prakt. / Pod red. J. Kota. – Część 1, Lublin: WSEI, 2017. С.27-29*
12. **Запорожець В.А.** Специфіка та особливості діяльності УАПЦ в зоні АТО, "Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", 25-26 квіт. 2017 р. К. 2017. Ч. 6. С.177-180.
13. **Запорожець В.А.** Міжцерковна та державно-церковна діяльність УАПЦ у міжвоєнний період, *Науковий щорічник: «Історія релігій в Україні»*, Львів. 2017. Вип.27. Ч.2. С.495-502.
14. **Запорожець В.А.** Роль та значення митрополита Мефодія (Кудрякова) в розвитку УАПЦ, *Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017"*, К. 2017. Ч. 6. С.28-31.
15. **Zaporozhets V.A.** Role of UAOC in the modern Ukrainian society, *Results of modern scientific research; proceedings of XI International scientific conderence (Oct 27, 2017)*. Morrisville, Lulu Press, 2017. С. 125-127.
16. **Запорожець В.А.** Місце та значення митрополита Іларіона (Огієнка) у вітчизняному біблійному перекладознавстві, *Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2018. №1 (10). С.69-70.
17. **Zaporozhets V.A.** UAOC and UOC CP: dynamics of their relation, *Results of modern scientific research; proceedings of XII International scientific conderence (Dec 27, 2017)*. Morrisville, Lulu Press, 2017. С. 125-127.
18. **Запорожець В.А.** УАПЦ і Вселенський Патріархат: динаміка діалогу в сучасності, "Дні науки філософського факультету – 2018", Міжн. наук. конф. (2018; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2018", 26-27 квіт. 2018 р. К. 2018. Ч. 3. С.65-68.
19. **Zaporozhets V.A.** Interconfessional gialogue between UAOC with UOC & UOC KP: comparative analysis relation, *Results of modern scientific research; proceedings of XII International scientific conderence (Jan 25, 2018)*. Morrisville, Lulu Press, 2018. С. 65-69.
20. **Zaporozhets V.A.** Role UAOC in the grantinf of Tomos of autocephaly, «*The Days of Science of the Faculty of Philosophy-2019*», *International Scientific Conference (April, 23-24, 2019; Kyiv)*. K.2019. С.140.